

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ALİ FUAD BAŞGİL PERSPEKTİFİNDEN ANAYASAL
MESELELER (1933-1967)**
**CONSTITUTIONAL ISSUES FROM THE ALİ FUAD
BAŞGİL'S PERSPECTIVE (1933-1967)**

Hazırlayan
Alper BAĞCILAR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR

AFYONKARAHİSAR 2017

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Ali Fuad Başgil Perspektifinden Anayasal Meseleler (1933-1967)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/07/2017

Alper BAĞCILAR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

: Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT

İmza

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Alper BAĞCILAR'ın “**Ali Fuad Başgil Perspektifinden Anayasal Meseleler (1933-1967)**” başlıklı tezi, 07.07.2017 günü saat 10:00’da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

Ali Fuad Başgil, 1893-1967 yılları arasında yaşamıştır. Başgil, döneminin önde gelen anayasa hukukçuları arasında yer almıştır. Başgil, Tek Parti ve Demokrat Parti dönemleri ile 27 Mayıs Darbesi ve sonrasındaki çok partili hayatı yaşamış bir ilim adamıdır.

Türk siyasal hayatından güncelliğini ve serüvenini hiç yitirmeyen laiklik anayasa yargısı, özgürlük, insan hakları, demokrasi, iktidar ve meşruiyeti gibi konular Ali Fuad Başgil'in çalıştığı konular arasında yer almıştır. Çalışmada bahsi geçen konular Başgil'in çalışmalarından yola çıkılarak anayasal boyuttan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Laiklik, Demokrasi, 27 Mayıs 1960.

ABSTRACT

Ali Fuad Başgil lived in between 1893-1967. He was one of the leading constitutional jurists of his time. Başgil is a scholar who has lived a multi-party life on May 27, with the periods of One Party and Democrat Party.

Ali Fuad Başgil has worked on the issue that has never been lost in the Turkish political life such as secularism, constitutional jurisdiction, liberty, human rights, democracy, power, and legitimacy. The issues that were mentioned in the study were taken from the constitutional perspective by leading from the work of Başgil.

Key Words: Constituion, Secularism, Democracy, 27 May 1960.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iiHata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALKANTILI DÖNEMLER VE BİR HAYAT: ALİ FUAD BAŞGİL

1. EĞİTİM HAYATI VE ETKİLENDİĞİ FİKRİ ATMOSFER (1893-1929).....	5
2. MESLEKİ HAYATI VE İZÂHÂT DÖNEMİNE GİRİŞ (1933-1944)...	15
3. ESERLERİNDE TENKİT VE MÜCADELE DÖNEMİNİN ANA HATLARI (1944-1967)	18

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ VE ALİ FUAD BAŞGİL: İZÂH, TELKİN ve BİLGİLENDİRME DÖNEMİ (1933-1944)

1. TEK PARTİ YÖNETİMİ VE CUMHURİYET TÜRKİYESİ.....	32
2. 1924 ANAYASASI	58
3. ANAYASAL KONULARDA İZAH, TELKİN VE BİLGİLENDİRME DÖNEMİ (1933-1944).....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİT VE MÜCADELE DÖNEMİ (1944-1960) VE ALİ FUAD BAŞGİL PERSPEKTİFİNDEN SİYASAL TARTIŞMALAR

1. HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ (1947-1950).....	70
2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ SİYASAL TARTIŞMALAR.....	75
2.1. DİN VE LAİKLİK.....	75
2.2. DEMOKRASİ	81
2.3. 1924 ANAYASASI: ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER.....	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS 1960: İKİNCİ CUMHURİYET, YENİ ANAYASA VE ALİ FUAD BAŞGİL

1. 27 MAYIS 1960: DARBE Mİ? İHTİLAL Mİ?	97
2. İKTİDAR ve MEŞRUIYETİ: 27 MAYIS VE ÜNİVERSİTE.....	103
3. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ, KURUCU İKTİDAR VE ANAYASA KOMİSYONU ÇALIŞMALARI.....	119
3.1. ALİ FUAD BAŞGİL'İN YENİ ANAYASA YAPIMINA İLŞİKİN GÖRÜŞ VE DEĞERLENDİRMELERİ.....	123
4. SENATÖR VE CUMHURBAŞKANI ADAYI: ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL	126
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	149

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt : Aktaran

AP : Adalet Partisi

BMM : Büyük Millet Meclisi

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

CMKP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

FA : Felsefe Ansiklopedisi

HFYC : Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

MBK : Milli Birlik Komitesi

Md : Madde

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MTTB : Milli Türk Talebe Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TEV : Türk Eğitim Vakfı

GİRİŞ

Türkiye'nin önde gelen anayasa hukukçularından biri olarak kabul görmüş ve anayasa hukuku alanında önemli eserler vererek hem öğrenci yetiştirmeyi hem de verdiği eserlerle kamuoyunu bilinçlendirmeyi görev bilen Ord. Prof. Ali Fuad Başgil'in fikirleri çerçevesinde, 1933-1967 yılları arasında Türkiye'de anayasalar konular ve tartışmalar çalışmada ele alınmaya çalışılmıştır.

Ali Fuad Başgil perspektifinden, Türkiye'de güncelliğini yitirmemiş olan anayasal ve siyasal zeminde sürekli tartışma konusu olan, devlet, meşruluk, hukuk, hukuk devleti, özgürlük, demokrasi, laiklik ve anayasa yapımı gibi konular; Başgil'in eserleri vasıtasıyla düşüncelerini yansıttığı Tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş dönemi ve Demokrat Parti dönemi ele alınacaktır. Zira çalışmanın temel konusunu teşkil eden Başgil'in düşüncelerini anlamak, Başgil'in içinde yaşadığı ve düşüncelerini eserleri vasıtasıyla dile getirdiği dönemleri incelemek ile mümkün olacaktır. Nitekim söz konusu meselelerin tarihsel arka planını anlamadan Başgil'in fikri mücadelesini ortaya koymak yetersiz gelecektir.

1893 yılında dünyaya gelen Ali Fuad Başgil'in, eğitiminin ilk yıllarını Türkiye'de tamamlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte eğitimi yarıda kalarak cepheye gitmiştir. Savaşın bitmesinin ardından İstanbul'a dönen Başgil, eğitimine yurtdışında devam etme kararı alarak 1921 yılında Paris'e gitmiştir. Paris'te eğitiminin tamamlayan Başgil, Türkiye'ye 1929 yılının sonlarına doğru dönmüştür. Bu çalışmanın başlangıcı da Başgil'in eğitiminin tamamlayarak ülkeye döndüğü tarihten hayata veda ettiği tarih olan 1967 yılına kadarki kısmı kapsayacaktır. 1929-1967 yılı arası Başgil'in perspektifinden anayasal konular ele alınırken, yukarıda bahsi geçen tarihsel arka plan Başgil'in o dönemde vermiş olduğu eserleri vasıtasıyla kronolojik bir çizgide ele alınacaktır. Bu şekilde Başgil'in düşüncelerinde iddia edildiği gibi Tek parti döneminden, çok partili döneme geçilmesiyle ve özellikle Demokrat Parti iktidarı dönemine geçilmesiyle ciddi değişimlerin olduğu iddiasına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Bu yaklaşım doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde, Ali Fuad Başgil'in 1893-1929 yılları arasında almış olduğu eğitime ve etkilendiği ifade edilen ekole değinilerek Başgil'in fikri mücadele yolunda atmış olduğu ilk adımların izi sürülmeye çalışılmıştır. Bu iz Başgil'in söz konusu dönemde konferanslarda, yazdığı dile getirdiği yayımlanmış eserlerine ulaşarak belirlenmeye gayret edilmiştir.

İkinci bölümde 1933-1944 yılları arası incelenecektir. Bilindiği üzere bu tarihler arası dönem Türkiye'de tek parti yönetimin hüküm sürdüğü dönemdir. Bu dönem içerisinde Başgil'in fikirlerini tam olarak anlamak için öncelikle tek parti döneminde yaşanan gelişmelere değinilmiş ve 1924 Anayasası'nın mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, 1944-1960 yılları arası yaşanan gelişmeler ve Başgil'in görüşleri ortaya konulacaktır. Zira bilindiği üzere bu dönemler tek partili yönetim anlayışının değişerek çok partili hayata geçilen dönemi kapsamaktadır ki Başgil'in fikirlerinde yoğun bir değişimin olup olmadığının ortaya konulacağı dönemdir. Bu bölümde Başgil'in fikri mücadelesinin yoğunlaştığı, dünyadaki değişen konjonktürel gelişmeler neticesinde Türkiye'de de fikirlerin daha rahat dile getirildiği görülecektir. Tek parti yönetiminden çok partili hayata geçildiği ve söylemlerin daha rahat dile getirildiği bu dönemde Başgil'in kurucularından olduğu Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti bu bölümde ele alınacaktır. Zira Başgil, bu cemiyet vasıtasıyla fikirlerini birçok platformda dile getirmiştir. Daha sonra 1950'li yıllarda Demokrat Parti döneminde ciddi tartışmaların çıkış noktasını oluşturan din ve laiklik ve demokrasi konuları Başgil'in perspektifinden ortaya konularak, Başgil'in tespit ve önerilerine yer verilmiş, son olarak ise, 1924 Anayasası ile ilgili gündeme getirilen temel sorunlar Başgil'in düşünceleri vasıtasıyla açıklanacaktır. Nitekim Başgil, bu siyasal ve anayasal tartışmaların kaynağının 1924 Anayasası olduğuna inanmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin mahiyeti ve darbeye gidiş süreci Başgil'in perspektifinden ortaya konularak ardından yeni anayasa çalışmaları ve bu çalışmalarda yer alan anayasa komisyonları üzerinde

durulmaya çalışılmıştır. Ardından Başgil'in yeni anayasa çalışmalarına ilişkin Başgil'in görüş ve önerileri ortaya konulup son olarak da Başgil'in senatör seçilmesi, cumhurbaşkanlığına adaylığı ve baskılar neticesinde cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmesi ve senatörlükten istifa etmesine değinilerek 1960-1967 yılları arasını kapsayan bu dönem ile çalışma nihayetlenmiştir.

Çalışmanın nihayetlenmesi çalışmaya konu olan kişi ve Türk siyaseti merkezinde tartışmaların bittiği anlamına gelmemektedir. Zira o tarihten günümüze Türk siyasal hayatının geçirdiği travmalara, yaşadığı darbelere ve darbelerin ardından yapılan anayasa ve anayasa değişiklikleri minvalindeki tartışmalar tüm şiddetiyle devam etmiştir. Bu nedenle de çalışmanın asıl katkısı da okuyucuya Türk siyasal hayatındaki bitmeyen tartışmalara Başgil'i de unutturmadan bir bakış açısı kazandırmak olabilirse çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALKANTILI DÖNEMLER VE BİR HAYAT: ALİ FUAD BAŞGİL

Ali Fuad Başgil, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinden çıktığı Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemine denk gelen bir tarihte 1893 yılında, (Rumi takvimle 1309) Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğmuştur (Zâim, akt. TEV, 2005: 17). Başgil, Samsun'un Çarşamba ilçesinin Sarıcalı Mahallesinden Bölükbaşıoğulları'ndan Hafız İbrahim Efendi'nin torunu olup (MEB, 2012), babası kendi ifadesiyle “ehl-i din takva” Mehmet Şükrü Efendi, annesi Fatma Hanım ve eşi Fatma Nüvide Hanımdır (Zâim, akt. TEV, 2005: 17). Başgil'in dedesi Hafız İbrahim Efendi, kasabanın yerlisi ve eski bir aileye mensuptur.

Ali Fuad Başgil 17 Nisan 1967 yılında hayata veda etmiştir (MEB, 2012). Başgil'in 1893-1967 yılları arasındaki yaşamı çalkantılı dönemlere tanıklık etmiştir. 1893 yılından itibaren büyük resme bakıldığı zaman görülmesi mümkün olan olaylar ve olgular kronolojik bir çizgide, anayasal perspektiften ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira bu kronolojik çizgi içerisinde, Başgil'in doğduğu tarih olan 1893 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıllık varlığının sonuna yaklaştığı çalkantılı döneme denk düşmüştür. Batının siyasi, askeri ve ekonomik üstünlüğü kendini gösterinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu gücünü koruyabilmiştir (Karpaz, 2012: 90). “Ulus devletler” çağına girilmesi bu süreçleri (Belge, 2011: 3), Osmanlı İmparatorluğu için, içinden çıkılmaz bir hale itmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan farklı milletlerin mensupları, 17. yüzyıldan beri devam eden Batılı düşüncelerin etkisinde kalarak kendi ulus devletini kurma girişimleri çalkantılı dönemleri oluşturmuştur (Karpaz, 2012: 90). “Tarihi dinamiklerin” etkisiyle gücünü hızlıca kaybeden İmparatorluk yerini yeni kurulan Türk devletine bırakmıştır. Bu yeni kurulan Türk devleti de güçlüklerle dolu bir dönemi yaşamıştır (Belge, 2011: 3).

Ali Fuad Başgil, yukarıda kısaca değinilen çalkantılı dönemlere, hayatının ilk yıllarından itibaren tanıklık etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın vuku bulması

neticesinde, 1914'ten itibaren, yedek subay sıfatıyla savaşmak üzere Kafkas Cephesine gitmiş ve dört yıl boyunca cephede kalmıştır (TDVİA, 1992: 129).

Ali Fuad Başgil, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından eğitimini tamamlamak üzere Fransa'ya gitmiştir. Fransa'da almış olduğu eğitimin mahiyetinden bahsedilerek, varsa etkilendiği ekole değinilecektir. Böylece, Başgil'in fikir çizgisi tespit edilmeye çalışılarak diğer bölümlere kaynaklık etmesi sağlanacaktır.

Başgil, Fransa'da aldığı eğitimin ardından 1929 sonlarında Türkiye'ye dönmüştür (Gökalp, akt. Başer, 2011: 24). O tarihte, ülke Tek Parti idaresinde yönetilmektedir. Başgil, Tek parti yönetimi, çok partili hayata geçiş ve demokrasi tecrübesi, 27 Mayıs Darbesi ve yeni bir anayasa ile yeniden çok partili parlamenter rejime geçiş süreçlerini tecrübe etmiştir. Tecrübe ettiği bu sürecin içerisinde mesleki hayatı da bu bölüme konu edilecektir. Başgil'in çalkantılı dönemlerle başlayan hayatı, yine çalkantılı dönemlere eşlik etmesiyle devam etmiştir.

Akademisyen ve bir hukukçu olan Başgil'in entelektüel bağlamdaki çalışmaları kronolojik bir çizgide, bu çalkantılı dönemlere yüklediği anlamlara ilerleyen bölümlerde kaynaklık edecek biçimde ortaya konularak bölüm sona erecektir.

1. EĞİTİM HAYATI VE ETKİLENDİĞİ FİKRİ ATMOSFER (1893-1929)

Samsun'un Çarşamba ilçesinde 1893 yılında doğan Başgil (Zâim, akt. TEV, 2005: 17), ilk tahsilini Çarşamba'da, orta tahsilinin ilk yıllarını İstanbul'da yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın vuku bulması neticesinde, 1914'ten itibaren tahsilini yarıda bırakarak yedek subay sıfatıyla savaşmak üzere Kafkas Cephesine gitmiş ve dört yıl boyunca cephede kalmıştır (TDVİA, 1992: 129). Terhis edildikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Askerlik dönüşünde, yarım kalan eğitimini tamamlamak veya ticarete atılmak konusunda kararsız kalmıştır (MEB, 2012). Eğitim-ticaret ikileminde kaldığı bu durumu, *Türk Edebiyat Vakfı*'nın 16 Nisan 2003 tarihli sohbetinde Sabahattin Zâim şu şekilde aktarmaktadır.

“Etrafa tanıdıklara soruyor “ne yapayım ben, ticarete mi atılayım yoksa tahsilime devam mı edeyim?” Bir dostuna rastlıyor, “yahu sen ticarete atıl, para kazan, okumakta ne işin var diyor.” O sırada çok hürmet ettiği bir zatın Şevket Efendinin Çarşıkapı’daki evine gidiyor. Ve ona “ne yapmamı tavsiye edersiniz” diye soruyor. Çok açık bir şekilde şöyle söylüyor hürmet ettiği zat: “Tereddüdü bırak ve tahsiline devam et. İnsan ihtiyarlığına kadar ömrünün her çağında ticarete atılabilir ve az çok muvaffak da olabilir. Fakat okuyup öğrenmenin bir çağı vardır. Sen bugün bu çağdasın, bu çağı geçirirsen aynı yere tekrar dönemezsin. Ve istidadını heder etmiş olursun. Okuyup, öğren de sonra istersen yine tüccar ol, bunda bir zarar olmaz”(Zâim, akt. TEV, 2005: 13).”

Başgil ilmine ve kemaline güvendiği kişilerle istişareleri sonucunda, tahsil hayatına devam kararı almıştır (MEB, 2012). Bu kararın ardından Paris’e giden Başgil, orta tahsilinin geri kalan kısmını 1921’de *Paris Buffone Lisesi*’nde tamamlamıştır (TDVİA, 1992: 129). 1921’de yirmi sekiz yaşında bu liseyi bitirdikten, yâni lisân ve genel kültür formasyonunu tamamladıktan sonra, *Grenoble Hukuk Fakültesi*’ne gitmiştir (Göze, akt. Aşçı, 2000: VIII). 1925 yılında Grenoble Üniversitesi’ni bitirdikten sonra, 1928 yılında Paris Hukuk Fakültesi’nde doktorasını vermiştir (TA, 1974: 346). Doktora’sı “*Boğazlar Meselesi, Başlangıcı, Gelişimi, Lozan Konferansı’ndaki Çözümü (La Question des Detrios(Ses origines, son evolution sasolution â la conference de Lausanne)*” konusu üzerinedir (TYA, 2004: 319). Başgil bununla da yetinmeyerek *Sorbonne Üniversitesi*’nin felsefe bölümünden ve *Paris Siyasal Bilimler Okulu*’ndan da 1929 yılında diploma almıştır (TA, 1974: 346). Ayrıca *Lahey Devletler Hukuku Akademisi*’nin kurlarına devam ederek şahadetname yani diploma almıştır (MEB, 2012). Böylece üç fakülte ve bir yüksekokul diploma sahibi ve hukuk doktoru olarak 1929 sonlarında Türkiye’ye, “garp kültürünü hakkıyla tanımış bir münevver olarak” dönmüştür (Gökalp, akt. Başer, 2011: 24).

Ali Fuad Başgil’in tahsilini tamamlamak üzere Paris’e hangi kanallar aracılığı ile gittiği hususunda ulaşabildiğimiz kaynak sayısı sınırlıdır. Ancak, 27 Mayıs’ın hemen ertesinde 20 Temmuz 1960 yılında *Akis Dergisi*’nde, “Paris camiinin eski imamı” (Akis, 1960: 9) ifadeleri yer almıştır. Bunun üzerine Ali Fuad Başgil’e cevap verme zarureti doğmuş ve 25 Temmuz 1960 tarihinde *Yeni Sabah* gazetesinde cevap niteliğinde bir yazı kaleme almıştır.

“Akis Dergisi Yalancılarının dediği gibi ben Paris’te cami imamlığı yapmadım.[...] Kaldı ki, Paris Camii gibi medeniyet dünyasının merkezindeki büyük bir İslâm mabedinde, vazifeli Arap din alimleri yanında, o zamanki yaşım, başımla, bir “Ebcet” talebesi bile olamazdım. Ancak tahsisatını Maarif Vekâletinden alan bir hükûmet talebesi olurdum Hakikatte de hükûmet talebesi olarak okudum. Ve, iki defa, o zaman ki Maarif Vekaleti tarafından, Avrupadaki en çalışkan ve başarılı hükûmet talebesine mahsus olarak verilen nakdi mükafat ile taltif edildim (Başgil, 2014c: 205-207).”

Nitekim Türkiye’ye döndüğünde de yurtdışına Maarif Vekâletinden tahsisatlı (burslu) gittiğini gösterir şekilde Vekâlette işe başlamıştır (TDVİA, 1992: 129). Başgil, yine aynı yazıda belirttiğine göre, Tanzimat’tan beri Avrupa’ya kendi imkânları ile yahut hükûmet vasıtası ile giden öğrenciler içerisinde, Sorbonne’dan mezuniyet diploması alan ilk Türk’tür (Başgil, 2014c: 207).

Ülkemizin yüz elli yılı aşkın Batılılaşma ve modernleşme serüveni boyunca, gerek kurumsal, gerek düşünsel bağlamda model aldığı ülkelerin başında Fransa gelmektedir (Erdem, 2015: 8). Zaman içinde kendine özgü nitelikleri beliren bu modernleşme hareketi, İmparatorluk döneminde sentez evresini tamamladıktan sonra Cumhuriyet’le birlikte yeni boyutlar kazanarak ana kaynağı olan Batı modeline yaslanmıştır (Yetim, 2014: 61).

Ali Fuad Başgil de bu düşünsel bağlamdaki modernitenin bağlı bulunduğu, Batılı anlamda almış olduğu hukuki eğitimin mahiyeti gereği Fransız düşününden etkilenmiştir. Nitekim Gözler, Başgil’in Fransız klâsik anayasa hukuku teorisinin etkisi altında olduğunu belirtmektedir (Gözler, 1999: 202). Diğer taraftan, Erozan’ın Minnesota Üniversitesi’nde yazmış olduğu doktora tezinde (Erozan, 2005: 171) ve Ateş’in makalesinde (Ateş, 2009: 21), Başgil’in Léon Duguit’den etkilendiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Başgil’in etkilenmiş olduğu ekol ve şahıslara kavramsal çerçevede kısa bir atıfta bulunmak yerinde olacaktır.

Anayasa hukuku, sosyal bilimlerin pek yaşlı bir kolu sayılmaz. Anayasa hukukunun, İtalyan buluşu olarak (*Diritto Constituzinole*) ilk kez 1797’de Ferrara Üniversitesi ders programına girdiği söylenir ve Fransa’da bir İtalyan (*Pellegrino Rossi*) tarafından okutulmaya başlanmıştır (Tunaya, 1982: 27). *Droit Constitutionnel* adını 1834 de, Fransa’nın ünlü devlet adamı ve tarihçi Guizot’nun etkisiyle almıştır

(Tunaya, 1982: 27). Napolyon III zamanında kürsü kaldırılmış, 1878’de yeniden kurulmuştur (Gözler, 1999: 180).

Fransız anayasa hukuku doktrininin gelişiminde sırasıyla *klâsik*, *siyasal bilim* ve *yeni anayasa hukuku* olarak üç dönemin gözlemlenebildiğini ifade eden Gözler’e (1999: 180) göre Başgil, klasik dönemden (1878-1950) etkilenecek bu anlayışın hâkim olduğu dönemlerde Fransa’da öğrenim gören bir hukukçudur.

Başlangıcından yani 1878’ten 1950’lere kadar devam eden birinci döneme “anayasa hukukunun klasik teorisi” ismi verilebilir (Gözler, 1999: 180). Klasik dönemde dar, sadece “şekli kaynaklarla” yetinen bir anayasa hukuku anlayışı, Fransız öğretim alanına hâkim olmuştur ve adına *positivisme* denilmiştir (Tunaya, 1982: 28). Anayasa hukuku, bir bakıma “anayasanın hukuku” idi. Bu dönemde anayasa hukuku, anayasanın hükümlerinin yorumlanmasına indirgeniyordu. Bu nedenle bu döneme Dominique Turpin, “*metin sapkınları zamanı* (*temps des ‘obsédés textuels’*)” denmektedir (Gözler, 1999: 180). Kaldı ki, hukuki sayılmayan, kanun metinlerinde yer almayan, örneğin siyasal partiler, gibi siyasal kurumlar dâhi ele alınmamıştır (Tunaya, 1982: 28).

Gönenç’in ifade ettiği gibi klâsik anayasa hukukunun çıkış noktası devlettir (Gönenç, 2007: 146). Ve dolayısıyla klâsik teorinin inceleme konuları da kurumsaldır (Göze, 1999: 180). Yani devlet, devletin kişiliği, devlet çeşitleri, federal devlet, üniter devlet, monarşi, cumhuriyet, kuvvetler ayrılığı, başkanlık sistemi, parlâmenter rejim, doğrudan demokrasi, yarı-doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, anayasa teorisi, kurucu iktidar gibi anayasa hukukunun temel kavram, kurum ve ayrımları işte bu klasik dönemin ürünüdürler (Gözler, 1999: 181).

Klasik doktrinin en ünlü temsilcileri olarak *Adhémar Esmein*, *Raymond Carré de Malberg*, *Léon Duguit*, *Maurice Hauriou*, *Joseph Barthélemy-Paul Duez*, *Julien Laferrière* ve son temsilcisi olarak *Georges Vedel* sayılabilir (Gözler, 2011: 38).

Hukuk teorisi, felsefi düşünce, siyasi şartlar ve ideolojik akımlarla daima az veya çok ilgili olmuştur (Güriz, 1999:300). Diğer taraftan bunlar Almanya, İngiltere ve Fransa’da birbirinden farklı veçhelerde geliştiği için burada konumuzun dışına

çıkarmak adına, sadece Fransa’da gelişen hukuki pozitivizm bağlamında kalınarak kavramsal bütünlük içinde kısaca değinilecektir. Zira Ali Fuad Başgil’in fikriyatı bağlamında etkili olduğu iddia edilen ve kısaca değinilecek olan Duguit’nin görüşleri, Fransa’daki tabii hukuk doktrinine karşı bir reaksiyon zemininde ortaya çıkan hukuki pozitivizmden beslenmiştir.

Hukuki pozitivizm Fransız düşüncesinde gerçek anlamıyla çok sonraları ortaya çıkmıştır. Carré de Malberg Fransız hukuki pozitivizminin babası sayılabilir (Güriz, 1999: 306). Başgil’in etkilendiği ekol çerçevesinde ilerleme düşüncesiyle Malberg ele alınmayacaktır. Zira Fransa’da gelişen sosyolojik bağlamdaki hukuk Başgil’in düşüncelerinde daha fazla yer etmiştir. Nitekim aşağıda da belirtilecek olan bilimsel anlamdaki Fransa’daki pozitivizmin gelişmesinde etkili olan Fransız düşünür Aguste Comte ve Emile Durkheim daha fazla önem arz etmektedir. Sonuçta Durkheim’in dayanışma teorisinden ve Aguste Comte’un pozitivist bağlamdaki düşüncelerini benimsemiş olan Duguit burada daha önemlidir ve sadece Başgil’i etkilediği yönleri ele alınacaktır. Bunların yanı sıra hukuki pozitivizm bağlamındaki sorunsalın anlaşılmasında önemli noktalara değinilecektir. Oluşturulan teorik zemindeki açıklamalarla Başgil’in etkilendiği ekolün izlerini diğer bölümlerde izlemek daha kolay olacaktır.

Ateş’in (2009) ve Erozan’ın (2005) belirttiği gibi Ali Fuad Başgil’in fikirleri, 19. yüzyılda bir Fransız hukukçu olan Léon Duguit’den etkilenmiştir. Duguit’nin Başgil’i etkilediği noktalar bireysel hak ve özgürlükler, demokrasi, devlet, hukuk ve dayanışma bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Léon Duguit, kuşağının en etkili ve yenilikçi hukuk düşünürlerinden biri olarak hukuk teorisi, anayasa hukuku ve idare hukuku alanlarındaki görüşleriyle tanınan bir Fransız düşünürdür (FA, 2006: 737).

Fransa’da Bordeaux Üniversitesi Anayasa profesörü Léon Duguit’nin hukuk teorisi *sosyolojik pozitivizmin* bir ifadesi sayılabilir. Bu teori bazen *realist hukuk teorisi* olarak da isimlendirilmiştir (Güriz, 1999: 320). Sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak Aguste Comte tarafından kurulması ve daha sonra da Durkheim

tarafından geliştirilmesi, Duguit'ye kendi teorisini geliştirmesi açısından düşünsel bir zemin hazırlamıştır (FA, 2006: 738).

Aguste Comte, hocası (Saint Simon) gibi, doğal hukuk ve felsefeye karşı çıkmakla çalışmalarına başlar (Öktem, 1995: 251). Aguste Comte, *a priori* bütün fikirlerin ve teorilerin reddi ve gözlem sayesinde ulaşılan sonuçların savunulması amacını güttüğü için tabii hukuk okuluna karşı çıkmıştır (Güriz, 1999: 307). Zira Comte'a göre bilimin konusu, gözlenebilen olgularla sınırlıdır. Metafizik soyutlamalar bilimin dışında kalır (Hançerlioğlu, 1989: 289). Comte insanın tabii bazı haklara sahip bulunmasını ve bu hakların insan tabiatının gereği olmasını yanlış saymaktadır (Güriz, 1999: 308).

Pozitivist mantık, *a priori* varsayımları ve soyut ideaları küçümseyerek bunların yerine kendi inancı olan gözlemi koymuştur (Aktaş, 2000: 257).

Comte'un görüşleri Fransız düşünürü Léon Duguit tarafından benimsenmiş ve sosyolojik içerikli bir hukuki pozitivizmin temeli sayılarak geliştirilmiştir (Güriz, 1999: 308). Léon Duguit de, doğal hukuk teorisini Comte gibi eleştirmektedir ve kabul etmemektedir. Ona göre doğal hukuk taraftarlarının ileri sürdüğü gibi insan, toplumdan soyutlanmış, bağımsız ve insan olması dolayısıyla hak sahibi bir varlık olarak kabul edilemez (Surlu, 2009: 109).

Toplum, yaşayan bir canlının oluşumuyla karşılaştırılabilir özellikler taşımaktadır. Toplumsal yapı hayvanların organlarına benzer unsurlardan oluşmuştur. Duguit, metodolojik plânda, biyolojik olayların bilinmesiyle, toplumsal olayların bilgisine ulaşılabileceği kanısındadır (FA, 2006: 738). Diğer taraftan antropolojik ve biyolojik bilimlere göre, insanların tek başına yaşaması mümkün değildir (Güriz, akt. Surlu, 2009: 109). Bu nedenle Duguit doğal hukuku eleştirmektedir.

İnsanların ortaklaşa karşılayabilecekleri ortak bazı ihtiyaçları vardır. İnsanlar farklı yetenekleri aynı amaçlar için birleştirerek veya birbirlerinin hizmetine vererek birbirlerine karşılıklı olarak yardım ederler (Güriz, 1999: 323). Nitekim bu karşılıklı gelişen durum, bireylerin azami ihtiyaçları bağlamında, bağımlılık arz eder. Üretimin

devamlılığı sağlanmış olur. Tıpkı organizmanın bir parçası gibi, bireyler kendi görevini disiplinli ve uyum içinde yerine getirirler (Surlu, 2009: 107). Sosyal hayatın ilk unsuru bu şekilde oluşur ve böylece Durkheim'in "*benzeyiş dolayısıyla dayanışma*" dediği sosyal hayatın ilk biçimi ortaya çıkar (Güriz, 1999: 323). Buna göre, insanlar işbölümü sayesinde farklı olan gereksinimlerini karşılayarak yani birbirleriyle dayanışarak yaşamlarını devam ettirmektedir (Öktem ve Türkbağ, akt. Surlu, 2009: 110).

Duguit'nin, temelde ortaya koymak istediği işte bu "*dayanışma*" kavramıdır. Buna göre, yukarıda da belirtildiği üzere insanların doğası gereği tek başına hayatını devam ettiremeyeceği olgusuna inanmaktadır. Zira insanların farklı yeteneklere sahip olması ve bu yetenekleri karşılıklı olarak birbirlerinin hizmetlerine sunması, Duguit'nin görüşünün temel yapı taşıdır. Çünkü ideolojik ve *a priori* kavramlara başvurmaksızın, gözlem yoluyla tespit edilen dayanışma olmadan, insan yaşayamaz; toplumda var olamaz. Toplumu, dayanışma yaratır.

Duguit'ye göre sosyal dayanışma, "sosyal bedenin yasasıdır" (Öktem ve Türkbağ, akt. Surlu, 2009: 110). Böylece insan topluluklarından kapsamlı bir işbölümü oluşur. Bu işbölümü sosyal birleşmenin üstün olgusunu meydana getirir. Bu dayanışmaya Durkheim'in terminolojisinin izinden gidilerek *iş bölümü* dolayısıyla *dayanışma* veya *organik dayanışma* adı verilir (Güriz, 1999: 323).

Toplum halinde yaşayabilen insanların, toplumu ve sosyal dayanışmayı devam ettirebilmesi için, belirli kurallara uymaları gerekir. Nasıl doğada, canlı bir organizmada, hücrelerin yaşamalarının koşulu olan kurallar varsa, toplumda da hem sosyal hem de bireysel yaşamın gerektirdiği kurallar vardır (Türközer, akt. Surlu, 2009: 111). Duguit, toplum biçiminde yaşamın devamı ve toplum içindeki bireyler arasındaki dayanışmayı korumak için sosyal normdan bahseder. Buna göre, sosyal norm, insanların toplum durumunda yaşamalarının ve birbirleriyle ilişkide bulunmalarının zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yani *sosyal norm*, *sosyal olgudan doğrudan doğruya çıkan bir kuraldır* (Güriz, 1999: 322).

Zira Durkheim kuralların hepsinin kendine özgü bir yaptırımı olduğunu belirtir ve bunu hukukun kökenindeki sosyal ilişkilere bağlar. Sosyal ilişkilerin temeli de birleşmedir ki, Durkheim buna “*dayanışma*”(tesanüt, solidarite) adını vermektedir. Nitekim dayanışma ahlâksal bir olay değildir, somut zorunluluğa dayanmaktadır (Öktem, 1995: 255). Doktrini psikolojik ve sosyolojik temellere dayandırırken, Durkheim’in sosyolojiye ilişkin görüşlerinden yoğun biçimde etkilenen Duguit, dayanışma kavramını hukukun temeli olarak ele alır ve bu kavramın zamanla egemen devletin yerine geçeceğini ileri sürer (FA, 2006: 739).

Devlet, dayanışmayı sağlamak için güç kullanacaktır, fakat bu güç objektif esaslara bağlanmalıdır. Devleti hukuk sınırlayacaktır; dayanışmayı sağlayan kurallar “*objektif bir hukuk*” yaratırlar; devletin meşruluk ölçütü objektif hukuktur (Öktem, 1995: 261). Dayanışmayı sağlayan kurallar, belli bir zaman diliminde, belli bir toplum tarafından saygıyla uyulan, adalete aykırı olmayan, kamu yararına uygun düşen, uygulanmadığı takdirde kuralı ihlal edene karşı kollektif bir tepkinin oluşturduğu bir kural olma özelliği taşır (FA, 2006: 739). Buna göre, insanlarda bir duygu, bir bilinç oluştuğunda hukuk kuralı da oluşmuş olur. Bu bilinç, belirli bir zamanda ve belirli bir ülkede yaşayan insanları, bir kuralın emredici nitelikte olduğuna ve belirli bir zorunluluğun üstlenilmesi gerektiğine inandıracak ölçüde güçlüdür (Surlu, 2009: 113). Nitekim bu durum, yasa koyucunun iradesinden ayrı, insanların toplum içinde yaşamaları nedeniyle ortaya çıkan bir olgudur. Bu anlayışa göre ise pozitif hukuk, devletten doğar, toplum içinde gelişen hukuku izler, hukuk pozitif hukuktan daha hızlı gelişir (FA, 2006: 739). Kısaca belirtmek gerekirse, toplum olmanın vermiş olduğu zorunluluğun müeyyidesi gereği oluşan dayanışma olgusunun motive edici unsuru, yine toplumdan, toplum içinde dayanışmayı bozucu eylemlerde bulunanlara karşı bir reaksiyonun ortaya çıkmasıyla hukuk oluşur. Oluşan bu hukuk, yasa koyucunun iradesi dışında kendiliğinden gelişen bir olgu niteliği taşır. Devlet kendi yapmış olduğu pozitif hukuku zaman içerisinde, toplumsal zeminde kendiliğinden gelişen bu hukuka uyumlu hale getirir. Böylece hukuk, pozitif hukukun önüne geçmiş olur. Bu durumda dayanışma kavramını Duguit çok önemsemektedir ve hukuk bağlamında merkeze almaktadır. O halde Duguit’ye göre

hukuk kendiliğinden meydana gelir ve pozitif değer kazanır. Objektif hukuk kuralı, hem bireyi, hem de devleti bağlar (Öktem, 1995: 261).

Duguit'nin anladığı şekliyle, hak ise, toplum içinde yaşayan bireyin erkidir ve bireyin istediği bir konuda toplumsal olumlanmayı elde etmek istediği an (hak), söz konusu olur. Bu durumda bireyin ulaşmak istediği sonucun hukuk tarafından tanınmış ve meşru bulunmuş olması gerekir (FA, 2006: 739). Duguit, hak (*droit subjectif*) ve hukuk (*droit objectif*) u birbirinde ayırt eder (FA, 2006: 739). Sübjektif hukuka bağlı olarak Duguit, sübjektif hak kavramını da kabul etmemektedir. Bireylerin, toplumun ve/veya grupların haklarından söz etmek, var olmayan şeylerden söz etmektir (Surlu, 2009: 116-117). Bu durum beraberinde bir metafizik kavramı daha getirir: Tüzel kişilik. Tüzel kişilik kavramı kanıtlanabilir bir kavram değildir. "Tüzel kişiyle, hiç öğlen yemeği yemedim" diyen Duguit'e göre bu kavram hiçbir gerçekliğe uymamaktadır (FA, 2006: 739-740). Çünkü Duguit devleti tanımlarken de taraftarı olduğu realist görüşe bağımlı kalır. Buna göre devletin bir kişiliğinin olduğunun kabul edilmesi bir varsayımdır, hayaldir. Bilim alanında yalnız gerçeklere başvurulmalıdır (Laski, akt. Surlu, 2009: 118). Ayrıca Duguit, insanın ancak topluma katıldıktan ve toplumun üyesi olduktan sonra hak sahibi olabileceğine inanır (Güriz, 1999: 331).

Görüldüğü gibi, doğal hukuka tüm metafizik öğeleri uzaklaştırmak adına karşı çıkan hukukun kaynağını toplumda bulurken, hukuka ilişkin değişik fikirlerle seçkinleşen Duguit, ileri sürdüğü özgün fikirlerle dikkatleri üzerine çekmiş, tartışmalara neden olmuş ve önemli bir hukuk düşünürü olarak tarihteki yerini almıştır (Güriz, 1999: 745).

Tabii hukuk teorisi, tabii hukuku ve sosyal sözleşmeyi hukukun temeli saydığı için değişik eleştirilerin muhatabı olmuştur (Güriz, 1999: 299). Diğer taraftan hukuki pozitivizmin ortaya çıkışını Öktem'e göre iki açıdan incelemek olanaklıdır: birincisi az önce söylenilen, yani bilimsel neden, ikincisi ise politik neden (Öktem, 1995: 324). Yukarıda Léon Duguit'nin görüşleri bağlamında temel çerçevesini çizmeye çalıştığımız doğal hukukun reddi hususu hukuki pozitivizmin bilimsel

bağlamda ortaya çıkışını etkilemiştir. Politik neden ise, hukuki pozitivistizmin ortaya çıkışındaki kayda değer bir motivasyon sağlaması bağlamında önem arz etmektedir. Buna göre, hukuki pozitivistizm, aksini savunmasına, keyfiliğe karşı güçlü engel olduğunu iddia etmesine rağmen, aslında hep bir takım siyasi amaçları gerçekleştirmek istemiştir (Keyman, 1978: 35).

“19. yüzyılda Burjuva Devrimleri tamamlanmış, burjuvazi siyasal ve ekonomik iktidarını yasalarla sağlamlaştırmıştır. Bu yasaların tartışılması devlet açısından sakıncalıydı. Doğal hukukun, toplumsal gerçek ve gelişme adına devlet otoritesinin saygınlığını sarsması söz konusu olamazdı. Zaten burjuvazi doğal hukuk esaslarına göre devrim yapmıştı. Onun iradesi, çıkan yasalar doğal hukukun yansımasından başka bir şey değildi. Bu tutum tehlikelidir, çünkü doğal hukuk gibi evrensel nitelikte özgürlükçü, eşitlikçi bir anlayışın tam olarak pozitif hukuka yansıması demek, eleştirinin yapılamayacağı, statükonun sonsuza dek korunacağı anlamına gelir (Öktem, 1995: 324).”

Dolayısıyla Öktem’in de belirttiği üzere, hukuki pozitivistizmin belirli bir ideoloji bağlamında ortaya çıkması ve kendisine politik bir zeminden destek bulması onu daha etkili yapmıştır. Tarih boyunca değişik isim ve düşüncelerle sahneye çıkması ancak amacın her zaman aynı kalması durumu söz konusudur: *kurulu düzenin korunması ve devlet otoritesinin güçlendirilmesi* (Keyman, 1978: 35).

Hukuki pozitivistizm, modern düşüncenin bir ürünüdür. Bu devrede, insanların hukuk ve hukukun temeli konusundaki düşünceleri önemli değişiklikler geçirmiştir (Keyman, 1978: 17). Yukarıda da belirtildiği üzere, bilimsel bağlamda pozitivistizmin en önemli temsilcisi Aguste Comte’un, başlıca temsilcisi olduğu felsefi pozitivistizm hukuk hayatını da etkilemekten geri kalmamıştır (Güriz, 1999: 306). Basitçe söylemek gerekirse, hukuki pozitivistizm, bilimsel pozitivistizm gibi,-doğal hukukçular tarafından benimsenen- hukukun, insanların yaptığı yasalardan bağımsız olarak var olduğu görüşünü reddeder (Wacks, 2014: 18). Yani, Aguste Comte’un teorisine uyarak veya ondan cesaret alarak, insan zihninin olguların gözlemine aşan her türlü faaliyetini boş ve değersiz bir faaliyet saymış (Batiffol, akt. Keyman, 1978: 20); bunun doğal sonucu olarak da, yürürlükteki müsbet hukukun dışında bir takım hukuk idelerini arama eğilimini reddetmiştir (Keyman, 1978: 20).

Yürürlükteki hukukla, “olması gereken hukuk” arasında ayırım yapmak zorunludur. Tersini durumda değerlerin belirsiz evreninde serüvene giren hukukçu

kesin sonuçlara ulaşamaz (Öktem, 1995: 320). Yani bu teorilerin temel karakteristiği, düalist hukuk kavramını dışlayarak hukuk alanının “olması gerekene” *sollen (ought to)* izin vermemeleridir. Başka bir deyişle pozitivist hukuk teorileri “olan”la *sein (is)* ilgilenirler (Aktaş, 2000: 258).

Başgil’in böyle bir düşünsel iklimden ne derece etkilendiği, eserlerinde bu anlayışın izi sürülerek, ilerleyen bölümlerde ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. MESLEKİ HAYATI VE İZÂHÂT DÖNEMİNE GİRİŞ (1933-1944)

Batı kültürü içerisinde yetişmiş, fakat kendi kültürüne yabancılaşmamış olan Ali Fuad Başgil, yarıda kalan tahsilini tamamlamak üzere gittiği Fransa’dan memleketi Türkiye’ye 1929 yılında dönmüştür.

Başgil’in Türkiye’ye döndüğündeki ilk görevi, Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Umum Müdür Muavinliği olmuştur (TDVİA, 1992: 129). 1930 yılında, Ankara Hukuk Fakültesi doçentlik sınavına “Hukukta Mesuliyet” isimli teziyle girmiş ve pekiyi dereceyle doçent olmuştur (MEB, 2012). Bir yıl sonra aynı fakültenin Roma Hukuku profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1933 yılının sonlarına kadar Hukuk Fakültesi’nde Roma hukuku, Gazi Terbiye Enstitüsü’nde de Medeniyet Tarihi dersleri okutmuştur (TDVİA, 1992: 129).

1933 Üniversite Reformu sırasında da İstanbul Üniversitesi Anayasa Hukuku kürsüsüne getirilmiştir (TA, 1974: 346). 1934 yılında “*Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*” isimli kitabı yayımlanmıştır (Başgil, 1934). İlk baskısı, 1934’te “*Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*” adıyla basılan bu kitabın, son baskısı 1960’ta “*Esas Teşkilât Hukuku*” adıyla basılmıştır. Başgil’in bu kitabının inceleme konuları, klâsik anayasa hukuku teorisi ile paralellik arz etmektedir (Gözler, 1999: 202). Nitekim, Başgil’in “*Esas Teşkilât Hukuku*” isimli kitabında ele aldığı konular şu şekildedir: Hukuk mefhumu, esas teşkilât hukuku, Türkiye’de imparatorluk devri siyasî teşkilâtı, devlet, devlet teşekkülünü vücuda getiren unsurlar, devletin ülke unsuru, devletin siyasî unsuru: hâkimiyet, devlet şekilleri, hükûmet şekilleri, demokrasi, millî

hâkimiyet, cumhuriyet ilkesi, doğrudan hükûmet, temsîlî hükûmet ve yarı doğrudan demokrasi (Başgil, 1960).

Ali Fuad Başgil, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevlerini ifa etmesinin yanı sıra, konferanslara iştirak etmiş ve bu konferanslardaki konuşmaları çeşitli dergilerde yayın haline dönüştürülmüştür. Kronolojik bağlamda zaman zaman bunlara atıfta bulunmak, Başgil'in fikir çizgisini anlamak açısından önem arz etmektedir. Fakat ele aldığı konular sadece başlıkları ve tarihleri verilerek ilerlenecektir. Diğer bölümlerde çalıştığı konulara daha fazla nüfuz edilecektir.

Başgil, 1935 yılında İzmir Halkevi Salonu'nda “*Kanun Hâkimiyeti Prensibi*” ve “*Kanun Hâkimiyeti Prensibi Karşısında Kanunu Tatbik ile Mükellef Devlet Memurlarının ve Hususiyle Hâkimlerin Vaziyeti ve Salâhiyeti Meselesi*” konferanslarını vermiştir ve bu konferanslardaki konuşmaları, İzmir Barosu Dergisi'nde 1936 yılında yayınlanmıştır. Bunlar daha sonradan Başgil'in, “*Konferanslar, Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*” isimli kitabında yer almıştır (Başgil, 2014b: 291-329).

Ali Fuad Başgil, 1936 yılına gelindiğinde, İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi Müdürlüğü'ne geçmiştir. Gerek bu okulda gerekse İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, ilk kez, İş Hukuku derslerini vermiştir (MEB, 2012). Türkiye'de İş Hukuku dersini ilk defa ihdas eden ve okutan kişidir (TDVİA, 1992: 129). İş Hukuku derslerini vermesinin yanında bu alanda yayın da yapmıştır. 1936 yılında *Adliye Ceridesi*'nde, *Türk İşçi Hukukuna Giriş* başlıklı makalesi yayınlanmıştır (Aşçı, 2000: 3).

Türkiye'de 5 Eylül 1936 yılında Soyadı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bilindiği üzere, Soyadı Kanunu öncesinde, bireylerin veya ailelerin lakabı mevcuttur. Nitekim Başgil'in de bir lakabı vardır ve bu “Bölükbaşı”dır. Ali Fuad Başgil, soyadı kanununa müteakip Başgil soyadını almıştır (Zâim, akt. TEV, 2005: 17).

1937 senesi Şubat'ında Başgil, Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyeti Akvam) Hatay meselesi için teşkil ettiği komisyonda Türk Delegasyonu'nun hukuk

müşavirliğini yürütmektedir. Aynı senenin Kasım ayında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığına getirilmiştir (Göze, akt. Aşçı, 2000: VIII).

Başgil, 1937-1938 yıllarında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki görevi sırasında akademik çalışmalarına devam etmiştir. Zira bu yıllar arasında, İstanbul Üniversitesi'nde iki adet konferansa vermiş ve bunlar da yayın haline dönüşmüştür. Bu konferanslardan ilki, “*Modern Devlette İş ve Salâhiyet Bölümü ve Eski ‘Tefriki Kuva Nazariyesi’*” ikincisi ise, “*Klâsik Ferdi Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi*” konusundadır. Bu konferansların aslı *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda yer almaktadır. Ayrıca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Başgil'in derleme kitabı olan “*Konferanslar, Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*” kitabında da yer almaktadır (Başgil, 2014b: 35-81). Ayrıca Başgil'in bu kitabına alınan başka bir çalışması ise “*Türkiye Esas Teşkilât ve Siyasi Rejimi*” şeklindedir. Başgil, çalışmış olduğu bu konuyu aslında Fransızca olarak “*La vie Juridique des peuples*” şeklinde yayınlattır. Başgil'in ifade ettiğine göre, *Hukuk İlmini Yayma Kurumu*¹'nin Başkanı bu nüshanın bir de Türkçesini talep etmesinden dolayı Başgil içeriğinde değişiklikler yaparak Türkçeye çevirip *Hukuk İlmini Yayma Kurumu Yayınlarından* 1939 yılında yayınlattır.

Ali Fuad Başgil, 1939 yılında *Ordinaryüs*² Profesörlüğe yükselmiştir (TYA, 2004: 319). Başgil, yine aynı yıl, İstanbul Üniversitesi'ndeki dekanlık görevinden sonra, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Mülkiye Mektebi'ne, Teşkilatı Esasiye Hukuku Profesörü ve Mülkiye Mektebine Müdür olarak atanmıştır (MEB, 2012). Başgil bu görevlerinin yanında yayın hayatına devam etmiştir. Zira yukarıdaki belirttiğimiz konferansların devamı niteliğinde ülkenin çeşitli bölgelerinde konferanslara katılmıştır. 1939 ve 1940 yılları arasında ilki Ankara'da olan konferansta “*Devletin ve Diğer Âmmе Hükmi Şahıslarının Mesuliyeti Meselesi*”

¹ Hukuk İlmini Yayma Kurumu: 09.04.1934 tarihinde “*Hukukçular Cemiyeti*” cemiyeti adıyla kurulmuştur. 23.11.1935 tarihinde “*Hukuk İlmini Yayma Kurumu*” adını almıştır. 05.04.1941 tarihinde ise “*Türk Hukuk Kurumu*” adını almıştır. Kurum, Türk hukuku alanında kamu yararına çalışmalar yapmak üzere kurulan bir dernektir. Türk Hukuk Kurumu: www.turkhukukkurumu.org.tr (02.01.2017).

² Ordinaryüs: Türk üniversitelerinde 1960 öncesinde, en az beş yıl profesörlük yapmış, bilimsel çalışmalarıyla kendini tanıtmış öğretim üyeleri arasından seçilerek bir kürsünün yönetimiyle görevlendirilen kimselere verilen unvandır. Türk Dil Kurumu: www.tdk.gov.tr (11.02.2016).

başlıklı konuyu ele almıştır. Ankara’da gerçekleştirdiği bu konferansın yazılı metni, *Hukuk İlmini Yayma Kurumu’nun Konferanslar Serisi’nde* yer almaktadır. Başgil’in diğer iki konferansı, Erzurum’da gerçekleşmiştir ve ele aldığı konular “*Vatandaşların Amme Hakları ve Milli Camianın Emniyet ve Disiplini Meselesi*” ve “*Teşkilât Kanunun Üstünlüğü Prensibi*” şeklindedir. Bu konferansların yazılı metinleri ise, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasında* yer almaktadır. Bu konferanslara ayrıca, Başgil’in “*Konferanslar, Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*” isimli derleme kitabından ulaşmak mümkündür (Başgil, 2014b: 141-288).

Ali Fuad Başgil katıldığı yurtiçi konferansların yanı sıra, yurtdışındaki organizasyonlarda da Türkiye’yi temsil etmiştir. Zira Başgil, 1942’de *Beynelmilel İdari İlimler Akademisi’nin* Berlin Kongresi’nde Türkiye’yi temsil etmiştir (MEB, 2012).

Ali Fuad Başgil, 1943 yılında Mülkiye Mektebi Müdürlüğü’nden istifa ederek, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Esasiye Hukuku Profesörlüğü’ne geri dönmüştür (MEB, 2012).

3. ESERLERİNDE TENKİT VE MÜCADELE DÖNEMİNİN ANA HATLARI (1944-1967)

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki görevi yanında Başgil, yayın hayatına da devam etmektedir. 1944 yılında “*Vatandaşların Büyük Millet Meclisi’ne Müracaat Hakları*” konusunu çalışmıştır. 1946 yılında ise, “*Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri: Siyasî ve Sivil Hukuk Üzerine Etütler*” konusunu çalışmıştır. Zira Göze’nin (2000) de ifade ettiği gibi, tarihsel açıdan bakıldığında yayınlanan bu eser Başgil’in fikir çizgisini belirtmektedir. Çünkü tarih çok partili hayata geçiş denemelerinin başlangıcıdır. Göze’nin (2000: 10) belirttiğine göre “Başgil’in sivilliği, antimilitarizmin aşırılığından uzak hukuk çerçevesine yerleştirilmiş ve anarşiye geçit vermeyen bir sivil anlayıştır.”

Ali Fuad Başgil, 1945 yılında gazetelerde yazılar yazmaya başlamıştır. Başgil'in gazetelerdeki yayınladığı yazılar kısa makaleler şeklindedir ve bu yazılardan bazıları daha sonradan derlenerek kitap haline getirilmiştir. 1945 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde farklı tarihlerde olmak üzere üç adet, Türkçe Meselesi konulu yazı kaleme almıştır. Nitekim bu yazıları derlenerek 1948 yılında *Türkçe Meselesi* adıyla kitap halinde yayınlanmıştır. Başgil'in dil hususunda çalışma yapmasının temel nedenine aşağıda kısaca atıfta yapmak yerinde olacaktır.

“Bir memleketin millî dili o memlekette bilfiil yaşayan, yani konuşulan ve yazılan, gönüllere ve zekâyâ hitap eden dildir. Ve dilin milliyeti, kelime unsurlarından olmaktan çok, bünyesinde ve üslûbunda; umumî ahenk ve edasındadır. Nitekim, mimarî bir eserin milliliği, meselâ Süleymaniye camimizin Türklüğü, taşında tokacında değil, inşası tarzında ve terkiibindedir. Süleymaniye Camiinin taşı, mermeri şuradan, buradan getirilmiştir diye bunları söküp atmak, o cânım şaheseri tahrip etmektir. Tıpkı bunun gibi, Türkçemizin bazı kelimeleri şuradan, buradan alınmıştır diye bunları dilden çıkarmak, bu milletin dilini yıkmaktır (Başgil, 2012b: 9).”

Ali Fuad Başgil'in bu eserinin özü, yukarıda paragrafta gizlidir. Başgil, resmi bir ideoloji bağlamında dilimizin öztürkçeleştirilmesine bir tepki olarak, muhtelif mecmua ve gazetelerdeki makalelerini bir araya getirerek bu eseri ortaya koymuştur. Temeldeki karşı çıkış, dilin, tepeden inme ve dayatmacı bir yaklaşımla deforme edilmesinedir. Bilindiği üzere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1942 yılında öztürkçeye çevrilmiştir.

Ali Fuad Başgil, gazetelerde yazılar kalem almaya devam etmektedir. 23 Eylül 1945 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi*'nde, “*Hâkim ve Siyaset*” konulu yazı kaleme almıştır. 1946 yılında ise Vatan Gazetesi'nde şu konuları ele almıştır:

- “*Hürriyet Nedir?*” (19 Mart 1946)
- “*Demokrasi Nedir?*” (19 Nisan 1946)

Zira bu konuları kaleme aldığı tarih, Türkiye'nin demokratik hayata geçiş tartışmalarının yapıldığı bir tarih olması bakımından dikkat çekicidir. Nitekim 1946'da Türkiye'de ilk partiler kurulmuştur. 5 Eylül 1946'da Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve 7 Ocak 1946'da ise Demokrat Parti (DP) kurulmuştur (Zürcher, 2012:

310-311). Çok partili hayata geçişte, ilk serbest seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır.

Başgil'in gazetelerde ele aldığı konuların sadece başlıkları dahi mevcut dönemle alakalı mesaj verecek mahiyettedir. Buna göre, *Vatan Gazetesi*'nde yer bulan yazılarının başlıkları şu şekildedir:

- “*Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksiklikleri*” (20 Aralık 1946)
- “*Son Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri Nelerdir?*” (24 Aralık 1946)
- “*Seçim Kanunu: Milletvekilleri Seçim Kanunu, Seçim İşlerinde Dürüstlüğü Temin Etmiş midir?*” (1 Ocak 1947)
- “*Seçimlerde Alenilik*” (18 Ocak 1947)
- “*Seçim Sistemimizin Islahı İçin*” (29 Ocak 1947)
- “*Seçim Mazbatalarının Tetkiki İş*” (15 Şubat 1947)
- “*Seçim İhtilaflarının Halli Meselesi*” (23 Şubat 1947)
- “*Seçim ihtilaflarının Halli Meselesi: Yüksek Seçim Mahkemesi*” (4 Mart 1947)

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde, DP 465 sandalyeden yalnızca 62'sini kazanmayı başarabilmiştir (Zürcher, 2012: 311). Yapılan bu seçimde, “açık oy, gizli sayım” ilkesine dayanan bir kanunla gidilmiştir. Dolayısıyla seçimler usule uygun olmaktan uzak bir ortamda yapılmıştır (Zürcher, 2012: 312). İktidarın meşruiyetini şüpheye düşürdüğü tartışılmaktadır ve başta DP olmak üzere muhalif kesimler şiddetle durumun karşısında olmuşlardır. Nitekim Göze'ye (2000: 11) göre Başgil, yukarıda ifade edilen gazetelerdeki yazılarıyla, bu hareketi meşru ve hukuki zemine oturtmaktadır (Göze, akt. Aşçı, 2000: XI).

Ali Fuad Başgil, 1946 yılında muhtelif dergi ve mecmualarda yoğun olarak yazılar kaleme almaya devam etmiştir. Ele aldığı konular yukarıda da belirtildiği üzere, o yıllardaki sıcak tartışmalara ilişkindir. Buna göre kısaca Başgil'in bu yazılarının konu başlıkları şu şekildedir: “*Demokrasiye Dair*”, “*Demokrasi ve Müsavat Kaideleri*”, “*Demokrasi ve Hürriyet*”.

1947 yılında düşüncelerini hayata geçirmeyi de göze alan yaratılıştaki Başgil, *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*'ni kurmuştur (Göze, akt. Aşçı, 2000: XII). Başgil'in kurmuş olduğu bu cemiyet ile alakalı ayrıntılar diğer bölümlerde ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

1947 yılında vermiş olduğu konferanslarından sonuncusundaki, *“Bugün demokratik cumhuriyetin bir tek düşmanı vardır, ne dindir, ne dildir, ne saltanattır; fakat bu düşman totaliter komünizmdir”* söylemi dikkat çekmiştir ve gazetelerde yer bulmuştur. Zira *Vatan Gazetesi* bu yazıyı ivedilikle yayınlamıştır. Başgil'in bu sözlerinin söylendiği tarih dikkat çekicidir. Nitekim bu tarihlerde Sovyetler Birliği, Türkiye'ye, karşılıklı imzalamış oldukları saldırmazlık paktını feshettiğini iletmış ve tekrar imzalanabilmesi için ise, Kars, Ardahan ve Boğazların kendisine verilmesini istemiştir (Karpas, 2013: 140).

Yoğun bir yayın dönemi geçiren Başgil, çalışmalarının yelpazesini genişleterek 1947 yılında, *Vatan Gazetesi*'nde şu şekilde yazılar kaleme almıştır:

- “*İnsan Hakları Fikri*” (1 Haziran 1947)
- “*İnsan Hakları Nelerdir?*” (6 Haziran 1947)
- “*İnsan Hakları ve Hususî Hayat*” (13 Haziran 1947)
- “*İnsan Hakları, Devlet Salâhiyetlerinden Hangisini Hudutlar*” (17 Haziran 1947)
- “*Anayasa Meseleleri: Ali Fuad Başgil Fikirlerini Anlatıyor*” (27 Temmuz 1947)
- “*Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta: Hükûmet Değiştirmelerinde Meclisin İçtima Davet Olunması Lâzım mıdır?*” (17 Eylül 1947)
- “*Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta, II: Türkiye Anayasasının Hükûmet Sistemi ve Siyasî Bünyesi*” (23 Eylül 1947)
- “*Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta, III: Türkiye’de Meclis Hükûmeti Sisteminin Kuruluşu*” (25 Eylül 1947)

1947 yılının kapanışını ise, “*Terbiyenin Ruh ve Karakter Üzerinde Tesiri*” konulu çalışmasıyla yapmıştır ve bu çalışması Yeniden Doğuş Gazetesinde yayınlanmıştır.

Ali Fuad Başgil, 1948 yılında da muhtelif dergi, mecmua ve gazetelerde yazılar yazmaya devam etmiştir. Örneğin, *Vatan Gazetesi*’nde, “*Hürriyetin Değeri ve Hürriyet Terbiyesi*”, *Hür Fikirler Mecmûası*’nda “*Hükûmetlere Dair*”, *Sebilürreşad Mecmûası*’nda “*Uydurma Dil Faciası*” konuları. Başgil bir taraftan, devlet, anayasa, hukuk, demokrasi, hürriyet ve insan hakları bağlamında çalışmalarına devam ederken, diğer taraftan da insan ve dini merkez alan çalışmalara da ağırlık vermeye başlamıştır. Bu durumu, 1948 yılında *Sebilürreşad Mecmûası*’nda kaleme aldığı “*Memleket Tefekkür Hayatına ve İnkişâfına İndirilen Ağır Darbe*” konulu çalışmasından anlamaktayız. İnsan hakları bağlamındaki çalışmasını ise 1948 yılında kitaplaştırmış olduğu *Cihan Sulhu ve İnsan Hakları* isimli kitabından incelemek mümkündür.

Ali Fuad Başgil 1948 yılında “*Demokrasilerin Tehlikesi ve Çift Meclis Usûlü*” konulu çalışmayı *Hür Fikirler Mecmûası*’nda yayınlattır. Zira bilindiği üzere 1960’lı yıllarda çift meclis tartışmaları cereyan edecektir ve Başgil bu konuyu 1948 yılında izah etmiştir. Başgil’in bu husustaki temeldeki düşüncesi, kendisinin aktardığına göre: “şef emrindeki tek Meclis istibdadını önlemektir” (Başgil, 2014d: 146). Bu düşüncelerin söylem halini aldığı yıl CHP’nin iktidarda olduğunu belirtmekte fayda vardır. Başgil, bu tür söylemleri 1933-1944 yılları arası yani izah, telkin ve bilgilendirme dönemi olarak addedilen tarih aralığında dile getirmemiştir. Nitekim Başgil, bu dönemde hakikatleri söylemeye imkânın olmadığını belirtmiştir (Başgil, 2014d: 105). “*Bu ortamda mezar sessizliği hâkim olacaktı. Hiç kimse yapılanları tartışmayacaktı. Yapılanlar sadece övülecekti.*”(Toker, akt. Tunçay, 1199: 144). Dolayısıyla Başgil, çok partili hayata geçiş sürecinde söylemlerinin dozajını artırmıştır.

27 Mayıs rejimi, farklı saiklerle de olsa ikinci meclis düşüncesini hayata geçirmiştir. Başgil’in 1948 yılındaki bu çalışmasının devamı, 1949 yılında, yine *Hür*

Fikirler Mecmûası'nda “*Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları*” başlığı altında yayınlanmıştır. Başgil'in bu çalışmalarının önemi ve içeriği diğer bölümler de ayrıca ele alınacaktır.

1949 yılında çalışmalarına devam eden Başgil, yine dönemin genel havası gereği *Vatan Gazetesi*'nde anayasal tartışmalara girmektedir. *Vatan Gazetesi*'nde yer bulan yazıları şu şekildedir:

- “*Anayasamız, Niçin Tadile Muhtaçtır?*” (16 Ocak 1949)
- “*Anayasamızın Değiştirilmesinde Zarûret Vardır*” (20 Ocak 1949)
- “*Demokrat Parti'nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler*” (19 Haziran 1949)
- “*Demokrat Parti'nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Anayasa Hangi Noktalarında ve Ne Yolda Tadil Edilmelidir?*” (20 Haziran 1949)
- “*Demokrat Parti'nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Kuvvetler Muvazenesi ve İkinci Meclis*” (21 Haziran 1949)
- “*Demokrat Parti'nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Kuvvetler Muvazenesi ve Devlet Reisliği*” (22 Haziran 1949)

Ali Fuad Başgil, 1949 yılında *din meselelerinde* yazılar kaleme almaya devam ettiği gibi aynı yıl, *Sebilürreşad Mecmûası*'nda “*Mekteplerde Din ve Maneviyat Düşmanlığı*” konulu çalışması yayınlanmıştır. Görüldüğü üzere Başgil, rahatsızlık duyduğu hususlarda literatüre ve ülkeye katkı sağlaması bağlamında çalışmalarına devam etmektedir. Zira dönemin tartışmaları arasında laiklik başat konulardan biridir. Nitekim, Demokrat Parti'nin muhafazakar bir çizgide olması, din ve laiklik bağlamındaki tartışmaların temel çıkış noktasıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ali Fuad Başgil, hemen hemen her alanda insan merkezli çalışmalar yapmaktadır. Zira 1949 yılında *Gençlerle Başbaşa* isimli kitabı yayınlanmıştır. Kısaca kitabın mahiyetine atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Başgil, eserin başında, kendisinin terbiyeci ve moralist olmadığını, yani alanı dışında kalan konular olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan gençlere değer veren birisi olarak,

sadece ilim değil aynı zamanda ahlâki bağlamda eğitim vermenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Türkçede, kaleme almış olduğu bu eser tarzında yayınlar olmamasını gözetken Başgil, bunun ülke için bir zaruret halini aldığını bilerek çalışmalarını yapmıştır. Ülke için zaruret halini aldığı kanısına varmasındaki temel etken, 1943-1944 ders yılının başında, *Eminönü Halk Evi*'nin düzenlemiş olduğu bir konferansa katılarak “Gençliğe Öğütlerim” başlıklı bir sunu gerçekleştirmiş ve Konferanstan sonra, olumlu birçok geri dönüş almıştır ve hatta Başgil’e yaptığı sunuyu neşretmesi talebinde bulunmuşlardır. Başgil de bunları dikkate alarak çalışmayı tamamlamış ve 1949 yılında çalışmayı yayımlamıştır.

1950 yılına gelindiğinde Ali Fuad Başgil, *din ve laiklik* ana temalı farklı gazete ve mecmualarda bir dizi yazı kaleme almıştır. Bunlara örnek verecek olursak; *Sebilürreşad Mecmuası*’nda şu başlıklı yazıları kaleme almıştır:

- “*Din Hürriyeti ve Lâiklik*” (Mayıs 1950)
- “*Din Mefhumunun Unsurları ve Din Hürriyeti*” (Mayıs 1950)

Yeni Sabah Gazetesi’nde şu başlıktaki yazıları kaleme almıştır:

- “*Din Hürriyeti ve Lâiklik Mevzûu Üzerinde Düşünceler*” (17 Mayıs 1950)
- “*Din ve Hayattaki Rolü*” (20 Mayıs 1950)
- “*Din Mefhumunun Unsurları ve Din Hürriyeti*” (24 Mayıs 1950)
- “*Din Hürriyeti Fikrinden Doğan Haklar*” (27 Mayıs 1950)
- “*Din Hürriyetinin Hududu*” (31 Mayıs 1950)
- “*Din Hürriyetinin Düşmanları*” (3 Haziran 1950)
- “*Lâiklik nedir?*” (7 Haziran 1950)
- “*Devlet İçinde Din Sistemi ve Lâiklik*” (10 Haziran 1950)
- “*Türkiye’de Lâiklik Namına İnkâr Edilen Haklar*” (17 Haziran 1950)

Zafer Gazetesi’nde şu başlıklı yazıları ele almıştır:

- “*Mekteplerde Mecburî Din Dersleri Mes’elesî*” (30 Ekim 1950)
- “*Mekteplerde Mecburi Din Dersi ve Vicdan Mes’elesî*” (5 Kasım 1950)

Başgil yoğun olarak *din ve lâiklik* temalı çalışmalarını, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidar olmasından hemen sonra yapmıştır. Başgil'in 1951 yılında "*14 Mayıs Zaferini Kazanan Bugün Tahkir ve Tazyif Edilen Dindar Millet Kütlesidir*" başlığı ile *Sebîlürreşad Mecmuası*'nda yayınladığı çalışma neden bu konuda yoğun bir şekilde yazdığını izah eder niteliktedir.

Ali Fuad Başgil 1951 yılında, *Zafer Gazetesi*'nde "*Totaliter İrticain Sebepleri ve Gafletten Uyanış Belirtileri: İnsan Hakları Beyannamesinin 2'inci Yıldönümü Münasebetiyle*" konulu çalışma yayınlamıştır. Yine aynı yıl din merkezli çalışmalara ağırlık vermiştir. Zira *Sebîlürreşad Mecmuası*'nda "*Komünist Öncüleri, Din Düşmanlığı Güden Politikacılar*" ve "*Maneviyat Buhranı ve Maneviyat Tarihine Kısa Bir Bakış*" başlıklı çalışmaları yayınlanmıştır.

Ali Fuad Başgil, 1952 yılında da, bir önceki yıla benzer bir yıl geçirmiştir ve din ve lâiklik merkezli çalışmalarına devam etmiştir. Yine *Sebîlürreşad Mecmuası*'nda, "*Din Maneviyatı ve Dayandığı Esaslar*", "*İslâm Nûrundan Doğan Kültür Medeniyeti*", "*İrtica Yoktur Efendiler, Maneviyata Muhtacız, İlim ve Din Mücadelesi*" konulu çalışmalar yapmıştır.

Ali Fuad Başgil, 1952 yılında yayın hayatına devam etmesinin yanında Türkiye'yi temsil amaçlı yurtdışı konferanslara da katılmıştır. Zira 1952'de, Pakistan'ın Karaçi kentinde toplanan Umum İslam Kongresi'ne katılmıştır (MEB, 2012). Başgil'in bu kongreye ilişkin çalışmalarına *Yeni Büyük Doğu Gazetesi*'nin 13, 15, 17, 19, 21, 26, 28 ve 30 Haziran tarihli sayılarından ulaşmak mümkündür.

Ali Fuad Başgil, 1953 yılında da önceki yıllarda olduğu gibi, din eksenli çalışmalar yapmıştır. Fakat hukukçu olmasının gereği olarak da hukuki çalışmalar da yapmaktan geri kalmamıştır. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmûası*'nda "*Devlet Nizamı ve Hukuk: Devletle Hukuk ve Hak ile Kanun Arasındaki Münasebete Dair Bir İzah Denemesi*" konulu çalışması bunun göstergesidir. Ayrıca "*Diyânet İşleri Teşkilâtına Dair Yeni bir Kanun Tasarısı*" başlıklı çalışması da hukuk ve din bağlamındaki çalışmalarındandır. Bu son çalışması *İslâmın Nûru Mecmûası*'nda yayınlanmıştır.

Ali Fuad Başgil'in özellikle 1950'li yıllardaki din ve lâiklik bağlamındaki çalışmaları 1954 yılında basılan *Din ve Laiklik* kitabında toplanmıştır.

Ali Fuad Başgil, 1956 yılında hukuki nitelikteki çalışmalara ağırlık vermiştir. Zira Başgil, *Mukayeseli Hukuk Dergisi*'nde, "*Mukayeseli Hukukun Hukuk İlmindeki Kıymet ve Ehemmiyeti*" konulu çalışmayı yapmıştır. Başgil, 1956 yılında da anayasa, devlet, vatandaş hak ve hürriyeti bağlamında çalışmalara geniş yer vermiştir. Nitekim *Son Posta Gazetesi*'nde birçok çalışması yayınlanmıştır. *Son Posta Gazetesi*'nde yer bulan bu çalışmalar şu şekildedir:

- "*Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Korunması Meselesi ve Anayasamız*" (18 Nisan 1956)

- "*Demokraside Nazâriyat ile Filiyat Tezatlari*" (19 Nisan 1956)
- "*Anayasamız Eksik ve Sakattır*" (20 Nisan 1956)
- "*Anayasa Teminatı*" (21 Nisan 1956)
- "*İktidar Karşısında Hak ve Hürriyetlerimiz*" (22 Nisan 1956)
- "*Meclisin Teşriî Selâhiyeti*" (23 Nisan 1956)
- "*Bir Anayasa Mahkememiz Mevcut Olsaydı*" (24 Nisan 1956)
- "*Bugünkü Anayasa Karşısında Ne yapmalıyız*" (25 Nisan 1956)
- "*Anayasayı Değiştirecek Organ Meselesi*" (26 Nisan 1956)
- "*Anayasamızda Nelerin Değişmesi Lâzımdır*" (27 Nisan 1956)
- "*Anayasamızda Yer Alması Gereken Müesseseler*" (28 Nisan 1956)
- "*İkinci Meclis ve Anayasa Mahkemesi*" (29 Nisan 1956)
- "*Anayasamız ve Murâkâbe*" (30 Nisan 1956)
- "*Anayasamız Bahsinde Son Söz*" (1 Mayıs 1956)

Görüldüğü üzere, Başgil daha 1956 yılındaki çalışmalarında henüz Türkiye'de bir anayasa mahkemesinin olmamasının üzerine eğilmiş ve bu konularda fikir beyanında bulunmuştur.

Ali Fuad Başgil, 1958 yılında ise İsviçre ve Fransa'daki seçim sistemleri ve hukuki zemininden bahsetmiştir ve ayrıca siyasal sistemler üzerine de çalışmalar yapmıştır. Başgil'in, *Yeni İstanbul Gazetesi*'nde yer bulan yazıları şu şekildedir:

- “*Garp Demokrasileri ve Halk Demokrasilerinin Tezadları*” (13 Mayıs 1958)
- “*Garp Demokrasilerinin Dayandığı İnanç*” (15 Mayıs 1958)
- “*Garp Demokrasilerinde Tatbikat Faydaları*” (20 Mayıs 1958)
- “*İsviçre’de Demokrasi*” (28 Mayıs 1958)
- “*İsviçre’nin Devlet Şekli ve Hükûmet Sistemi*” (2 Haziran 1958)
- “*İsviçre’de Kadın ve Seçim Meselesi*” (6 Haziran 1958)
- “*İsviçre’nin Hükûmet Sistemi*” (11 Haziran 1958)
- “*İsviçre Parlamentosu*” (27 Haziran 1958)
- “*İsviçre Parlamentosunda Partiler*” (3 Temmuz 1958)
- “*Fransa’nın Siyasî Teşkilatı*” (10 Ağustos 1958)
- “*İsviçre’de Kanun Koyma Hakkı Milletindir*” (25 Ağustos 1958)
- “*Fransa’da Regim Buhranı*” (12 Eylül 1958)
- “*Fransızlar V. Cumhuriyet Anayasasını Kabul Edecek mi?*” (23 Eylül 1958)
- “*Fransa Halkı Yeni Anayasayı Kabul Etti*” (9 Ekim 1958)
- “*Seçimlerde Ekseriyet Usûlünün Dayandığı Mantık*” (19 Ekim 1958)

Ali Fuad Başgil, *İslâm Dergisi*’nde “*Din Hürriyeti Ne Demektir?*” ve “*Müslümanlıkta Reform Lâzım mıdır?*” başlıklı yazıları 1958 yılında kaleme almıştır.

Ali Fuad Başgil 1959 yılında yine önceki yıllardaki gibi, din konusundaki hassasiyeti bağlamında çalışmalarına devam etmiştir. Başgil’in bu çalışmalarına örnek verecek olursak; “*Dinde Reform, Cemiyet Hayatının Manevî Temelleri*”, “*Türkiye’de İrtica Var mı?*”, “*İslâmiyet Bahsinde Düşünceler*” şeklindedir. Bu çalışmalarına *İslâm Dergisi*’nden ulaşmak mümkündür.

27 Mayıs Darbesi öncesi Başgil’in tutumdan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Başgil, izlediği tutumuyla ve yukarıda da izah edilmeye çalışılan eserleriyle CHP karşıtı, DP yanlısı gibi gözükmemektedir. Nitekim durum görünenden farklıdır. Zira Başgil, DP iktidarına da izlediği politikalara karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Bunu, İzmir’de *Yüksek Ekonomi ve Ticaret* ve Okulu’nda verdiği

konferanstaki kurduğu cümlelerden anlamaktayız: “*Hükümet öyle hatalar işlemektedir ki insanda geleceğı için ümit bırakmamaktadır. Yarından emin değılim.*” Göze’nin belirttiğıne göre bu konferansta vali ve yüksek idareciler de bulunmaktadır (Göze, akt. Aşçı, 2000: XX).

Başgil’in aktardığına göre, 28 Nisan 1960 tarihinde, Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu Başgil’i arayarak, Başbakan Adnan Menderes’in kendisiyle görüşmek ve fikirlerine danışmak üzere kendisini Ankara’ya davet ettiğini belirtmiştir (Başgil, 2014b: 124). Başgil, tenkitlerini doğrudan Menderes’e iletmiştir. Başgil, 29 Nisan 1960 tarihinde Çankaya’da, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Meclis Başkanı Refik Koralan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir (Başgil, 2014b: 133). Yapılan bu görüşmede Başgil, Menderes kabinesinin istifa etmesini, mümkün olduğu ölçüde muhalefete bakanlıklar verilmesini ve ılımlı vekillerden oluşan muhalefetine içinde bulunduğu bir bakanlar kurulu kurularak siyaseti sakinleştirmek gerektiğini belirtmiştir (Başgil, 2014b: 133).

1960 yılı Ali Fuad Başgil için çalkantılı bir dönemdir. 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmiştir. Başgil’in ifadesiyle 27 Mayıs 1960 Darbesi’nde Milli Birlik Komitesi tarafından 147 öğretim üyesiyle beraber İstanbul Üniversitesi’nde uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bu öğretim üyeleri özel bir kanunla üniversiteye iade edilmelerine rağmen, Başgil üniversiteye dönmemiştir (TDVİA, 1992: 129).

Ali Fuad Başgil için çalkantılı olan dönem olmasına rağmen basında yer bulan çalışmalarına devam etmiştir. 27 Mayıs ve sonrası bağlamında hukukî çalışmalara ağırlık vermiştir. *Yeni Sabah Gazetesi*’nde yer bulan bazı yazıları şu şekildedir:

- “*27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik Komitesi*” (23 Haziran 1960)
- “*Daha İyi İyinin Düşmanıdır*” (25 Haziran 1960)
- “*Eski Anayasanın Temel Prensipleri*” (27 Haziran 1960)
- “*Yeni Anayasa Yapılırken Din ve Vicdan Hürriyeti*” (29 Haziran 1960)
- “*Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti ve Lâyetlik Prensipleri*” (4 Temmuz 1960)

• “Bizde ‘Din ve Vicdan Hürriyeti’ Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi” (6 Temmuz 1960)

• “Lâyetlik Anayasa’ya Tarif Olarak Girmelidir” (9 Temmuz 1960)

• “Millî Birlik Hükûmeti’nin İki Büyük Tarihi Vazifesi” (11 Temmuz 1960)

• “Din Hürriyeti ve Lâyetlik Prensibi Yeni Anayasada Nasıl İfade Edilmelidir?” (28 Temmuz 1960)

• “Millî Birlik Hükûmeti’nin siyasî ve İçtimaî Durumu” (4 Ağustos 1960)

• “Fikrî Namusluluk” (9 Eylül 1960)

• “Anayasa Nasıl Bir Kanundur?” (30 Ekim 1960)

• “Anayasa Bir İçtimâî Sulh Misâkıdır” (2 Kasım 1960)

• “Anayasa Kimin Tarafından ve Nasıl Yapılır?” (3 Kasım 1960)

• “Demokratik Anayasa ve İki Şartı” (7 Kasım 1960)

• “Türkiyemizin Yeni Anayasası Nasıl Yapılıp Kanunlaşmalıdır?” (11 Kasım 1960)

• “Anayasa ve Kurucu Meclis” (13 Kasım 1960)

• “Bugünkü İç Siyasî Durumda Kurucu Meclis Nasıl Seçilebilir?” (14 Kasım 1960)

• “Yeni Kurucu Meclis Bahsi” (18 Kasım 1960)

• “Kurucu Meclis Hakkındaki Düşüncelerimin Hulâsası” (20 Kasım 1960)

• “Kurucu Meclis Hakkında Geçici Anayasaya İlavesi Lüzumlu Ek Maddeler” (22 Kasım 1960)

• “Türkiyemiz Hukukunda Anayasaya Aykırı Kanun Meselesi” (21 Aralık 1960)

• “Anayasaya Aykırı Kanun Yapma Fiilinin Hukukî Mâhiyeti” (24 Aralık 1960)

• “Bizde Kanunların Anayasaya Aykırılığı İddiasının Hukukî Mesnedi Yoktur Diyenlerin Dayandıkları Esaslar” (29 Aralık 1960)

Ali Fuad Başgil 10 Nisan 1961’de emekliye ayrılmıştır (TDVİA, 1992: 129). Başgil’in 1960’a kadar siyasetle doğrudan doğruya bir bağlantısı olmamış; yalnız DP

yöneticilerinin yakınlık ve güven duydukları bir kimse olarak kalmıştır (TA, 1974: 346).

Ali Fuad Başgil emekli olduktan kısa bir süre sonra politikaya atılmıştır ve 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra kurulan Adalet Partisi listesinden, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlerde Samsun'dan senatör seçilmiştir (TDVİA, 1992: 129).

1961'de Türkiye'de gündeme gelen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) milletvekillerinin ısrarları üzerine 23 Ekim 1961'de adaylığını koymuştur (MEB, 2012). Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığı sürecinde en önemli rakibi, CHP'nin ve Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) desteklediği Cemal Gürsel olmuştur (MEB, 2012). Nitekim bunun için, CKMP, YTP ve AP liderlerine Cemal Gürsel'den başkasını Cumhurbaşkanlığına aday göstermeyeceklerine dair belgeyi zorla imzalatmışlardır (Göze, akt. Aşçı, 2000: XXVIII).

Ali Fuad Başgil'in adaylıktan çekilmesi talebini kendisine iletmek için, Başgil'i Başbakanlık'a çağırmışlardır.

“Başbakanlık'ta Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay 27 Mayısçılar şu noktaları açıkça dayattılar: Adaylıktan derhal çekileceksiniz. Çekilmezseniz hayatınızı garanti edemeyiz. Ayrıca ısrar ederseniz Büyük Millet Meclisi'ni de dağıtırız. Bunları sadece biz istediğimiz için değil, yeni kurulan askeri cunta böyle istediği için de yapmaya mecburuz bilmiş ol (Göze, akt. Aşçı, 2000: XXVIII).”

Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmesi konusunda baskı ve tehdidi, yıllar sonra Sıtkı Ulay şöyle açıklamıştır: “Ya Cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçersiniz, ya da Etlik'te gömülürsünüz!” (MEB, 2012).

Ali Fuad Başgil, 27 Mayıs'ı savunan çevrelerin baskıları sonucu Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiş ve senatörlükten istifa etmiştir (TDVİA, 1992: 129). Başgil, 1962'de İsviçre'ye gitmiştir ve ertesi yıl Cenevre Üniversitesi'nde Türk Tarihi ve Kürsüsü profesörlüğüne atanmıştır (TA, 1974: 347).

Ali Fuad Başgil, 1963 yılında İsviçre'de *La révolution militaire de 1960 en Turquie (27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri)* isimli eseri Fransızca olarak yayınlamıştır. Başgil'in bu eserinin kısa bir sürede Avrupa'da büyük beğeni topladığı

belirtilmektedir. Başgil'in bu eseri Türkiye'de de tercüme edilmiştir. Bu eserden dolayı Başgil aleyhinde amme davası açılmış ve anayasa nizamını bozmak ve yabancı ülkelerde memleketin itibarını zedelemek suçlarından yargılanmış ve beraat etmiştir (TDVİA, 1992: 129).

Başgil, 11 Aralık 1964'te genel seçimlerinde, milletvekili adayı olmuştur (MEB, 2012), 1965 seçimlerine katılarak AP'den İstanbul Milletvekili seçilmiştir (TYA, 2004:319). Meclis Anayasa Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. Milletvekili adaylığıyla başlayan siyasi hayatının ikinci dönemi, 17 Nisan 1967'deki vefatına kadar srmştir (MEB, 2012).

“Ali Fuad Başgil hayatı boyunca ilmî haysiyet ve vakarını korumasını bilmiş, bir anayasa hukuku hocası olarak gerektiği zaman ilmî kanaatlerini yayın organlarında ve eserlerinde çekinmeden açıklamış, hatta bu uğurda hapse girmeyi dahi göze almıştır. Türk hukukçuları arasında siyasi, sosyal, hukukî sahalarda en çok çaba gösteren en çok eser veren Ali Fuad Başgil'dir (TDVİA, 1992: 129).”

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ VE ALİ FUAD BAŞGİL: İZÂH, TELKİN VE BİLGİLENDİRME DÖNEMİ (1933-1944)

Ali Fuad Başgil'in, Fransa'da eğitimini tamamladıktan sonra 1929 yılında Türkiye'ye döndüğünü belirtmiştik. Başgil, ülkeye döndüğünde ülkede tek-parti yönetimi vardı. Tek parti yönetiminin tarihsel arka planı ve o dönemde yaşanan olay ve olgulara yer verilerek yürürlükte olan 1924 Anayasası'nın hükümleri açısından söz konusu dönem analiz edilmeye çalışılacaktır.

1924 Anayasası'nın hükümlerinin ortaya konulmasının ardından 1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu ele alınacaktır. Zira bilindiği üzere Başgil'de öğretim üyesidir. Ayrıca dönemin olaylarını daha geniş perspektiften anlayabilmek adına 1933 Üniversite Reformu önem arz etmektedir.

Son olarak ise, dönemin genel havasının ortaya konulmasının ardından Başgil'in anayasal konulardaki görüşleri ortaya konulacaktır. Zira Başgil, bu dönemde daha çok anayasal hususlara literatürdeki tartışmalar neticesinde görüş beyan etmiştir. Zaman zaman ise Türkiye'deki mevcut durum ile teorik durumu kıyasa girişmiştir. Çalışılan konunun mahiyeti çerçevesinde Başgil'in görüşlerine daha çok doğrudan söylemleri nazarında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. TEK PARTİ YÖNETİMİ VE CUMHURİYET TÜRKİYESİ

Siyasal partileri Kapani, “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluş” olarak tanımlamıştır (Kapani, 2001:160). Dâver ise siyasal partiyi, “programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolünü sağlamaya çalışan organize bir insan topluluğu” olarak tanımlamıştır (Dâver, 1969: 223). Çam'ın (1998: 416) da belirttiği gibi, siyasal partilerin tanımlarına bakıldığında öne çıkan temel unsurlar şu şekilde belirlemektedir: “iktidarı ele geçirmek, elde tutmak ve bir örgüte sahip olmak.”

Duverger (1974: 277), parti sistemlerini, bahsi geçen ülkelerdeki partilerin sayıları nazarında; tek parti, iki parti ve çok partili sistemler olarak sınıflandırmıştır. Tek parti, sistemine sahip olan ülkelerde, iktidarı kullanma tekeli, tek bir partinin elinde bulunmaktadır. Duverger'in bu sınıflandırması ve tanımlaması nispeten eleştirilmiştir. Fakat Duverger'in belirttiği gibi, bu durum, siyasal sistemde bazen tek bir partinin varlığından kaynaklanmaz. Birden fazla partinin bulunduğu, fakat siyasal iktidarı tek bir partinin elinde tuttuğu, şu veya bu şekilde diğer partilere eşit ve özgür rekabet şartlarına olanak tanınmadığı durumlarda da tek partili bir idareden söz edilebilir (Özdemir ve Atılğan, 2012: 214). Zira bu durumda da karşımıza, başka bir kavram çıkar; *hâkim parti* (Özbudun, 1964: 42). Buna göre, iktidarı ele geçirmek gayesiyle siyasal partiler birbirleriyle rekabet içerisinde; fakat muhalif partiler nadiren iktidarı ele geçirme fırsatını yakalarlar (Roskin, vd. 2013: 237).

Kapani, tek parti kavramını alt kategorilere ayırarak, farklı tek parti tiplerinden bahsetmektedir: *gerçek tek-parti sistemleri*, *karmaşık tek-parti sistemleri* (Kapani, 2001:177-178). Biz burada, istikamet üzere, konumuzun mahiyetini aşmamak düşüncesiyle, sadece *gerçek tek-parti sistemini* ele alacağız. Kapani, *gerçek tek-parti sistemini* iki alt başlık altında ele almıştır: *totaliter tek-parti sistemi* ve *otoriter-pragmatik tek-parti sistemi* (Kapani, 2001: 178). *Gerçek tek-parti* sistemine bakıldığında hukuken ve fiilen siyasal sistemde tek bir partinin varlığından söz edilmiştir. Buna göre, siyasal sistemde hukuken ve fiilen rekabetin ve başka bir partinin varlığının yasaklandığı, bir partinin siyasal sistemdeki yasama, yürütme ve hatta yargı kuvvetlerini elinde tuttuğu, devletin tüm organlarını denetler bir pozisyonda bulunduğu sistem *gerçek bir tek-parti sistemidir* (Özdemir ve Atılğan, 2012: 214). Nitekim Kapani bunu tam anlamıyla bir, *tekelci (monopolistic)* bir sistem olarak adlandırır (Kapani, 2001: 178). Bu ortak niteliği haiz olan tek-parti sistemlerindeki, *ideolojik yoğunluk*, *yönetim stili* ve *içyapı* yönlerinden farklılıklar bulunduğunu belirten Kapani (2001: 178), iki alt başlık altında durumu aydınlatır; *totaliter tek-parti* ve *otoriter tek-parti*. Bu yaklaşıma göre, *totaliter tek-parti* sisteminde, siyasal sistemdeki tek-parti, evreni bütünüyle açıklama iddiasıyla bir ideolojiye sahiptir ve bu ideolojinin gereği olarak, yeni bir toplum oluşturma

iddiasındadır ve bu istikamette ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel faaliyetlerin tümüne birden müdahalede bulunur (Kapani, 2001: 178). *Otoriter-pragmatik tek-parti* sisteminin ise, *totaliter tek-parti* sisteminden daha esnek olduğunu belirten Kapani (2001: 178), bunların daha çok milli bütünleşmeyi, ekonomik ilerlemeyi ve siyasal açıdan modernleşmeyi gerçekleştirme eğiliminde olduklarını belirterek toplumun faaliyet alanlarına yönelik daha az müdahaleci oldukları yönünde tanımını tamamlar. Buna örnek olarak da, Türkiye’de 1925-1946 tarihleri arasındaki tek-parti dönemini gösterir (Kapani, 2001:178). Özbudun (2011: 77), da Türkiye’de 1925’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından, çok partili hayata geçildiği 1946 yılına kadar ki olan dönemin, *otoriter tek-parti* sistemi tanımına uygun düştüğünü belirtmiştir.

Tek-parti sistemleri, 20. yüzyılda yaygınlık kazanmışlardır (Roskin, vd. 2013: 236). Bunlara örnek olarak, 20. yüzyılın faşist ve komünist partileri ile üçüncü dünya ülkelerindeki modernleşmeci partiler gösterilebilir: Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa ülkelerinin, İtalyan Faşist Partisi ve Alman Nasyonal Sosyalist Partisi, modernleşmeci tek parti rejimine ise Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi (Karatepe, 2011: 14).

Türkiye’de, Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek başına iktidarda bulunduğu, 1925-1945 tarihleri (genellikle iktidarı fiilen kullandığı 1923-1950) arası dönem, tek-parti dönemi olarak zikredilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi, adını almadan önceki adı Müdafaa-i Hukuk Grubu’dur ve 23 Ekim 1923’te Dâhiliye Vekâletine başvurularak Halk Fırkası adını almış ve resmen tasdik edilmiştir (Uzun, 2010: 235). 1924 yılına kadar adı “Halk Fırkası”, 1924-1935 yılları arası “Cumhuriyet Halk Fırkası” ve 1935 yılında Türk dilinde sadeleştirme çabaları neticesinde adı, “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirilmiştir (Uzun, 2010: 236).

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da Büyük Millet Meclisi kurulmuştur. Kurulan bu meclis nispeten demokratik ve çoğulcu bir yapıya sahipti. Zira toplumun farklı kesimlerinden temsilcileri barındırmaktaydı (Karatepe, 2011: 25). Kurulan bu ilk meclisin homojen bir yapıda olmaması ve yönetiminin zor olacağı kanısıyla,

Mustafa Kemal, Mayıs 1921’de, güvendiği kişilerle Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu oluşturdu (Zürcher, 2012: 237).

Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis içerisinde yapılan oylamalarda zaman zaman azınlıkta kalmasına rağmen genellikle siyasî üstünlüğü elinde tutmaktaydı. Muhalif gruplar ise, Mustafa Kemal’in önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun pratiğe geçireceği siyasî ve sosyal düşüncelerini sezerek Mecliste buna engel olmak adına eylemde bulunmuşlardı (Karatepe, 2011: 25). Mustafa Kemal ise, Eylül 1922 tarihinde bağımsızlık savaşında elde edilen zaferle birlikte Gazilik unvanını almış ve bu durumu siyasal alanda kullanarak konumunu daha da sağlamlaştırmak düşüncesindeydi. Nitekim bu niyetini, Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu bir siyasal bir partiye dönüştüreceğini açıklayarak belli etmekteydi (Zürcher, 2012: 237).

Meclisteki homojen olmayan yapı ve iki gruptaki temsilci sayılarındaki sürekli değişim, son olarak da Mustafa Kemal’in muhafız kıtası komutanı (Topal Osman), muhalif grup liderlerinden (Ali Şükrü Beyi) birini öldürmesi gerginliği artırmıştır (Zürcher, 2012: 237). Ayrıca, o dönemde Mecliste devam etmekte olan Lozan barış görüşmeleri tartışılmaktadır. Başgil’e göre Lozan görüşmeleri sırasında Meclis’te birlik olunması لازمken “Mecliste birlik bozucu hareketlerin olduğunu” belirtiyordu (Başgil, 1935: 129). Yükseliman’ın belirttiğine göre, Mustafa Kemal ve grubu, Lozan barış görüşmeleri tasarısının Meclis tarafından kabul görmeyeceği endişesine sahiptir (Yükseliman, 2002: 15). Bu gelişmelere istinaden, 1 Nisan 1923’te, meclisin dağıtılması kararı alınmış ve seçime gidileceği belirtilmiştir (Karatepe, 2011: 26).

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923’de Halk Fırkası’nın programı olarak kabul edilen ve “*Dokuz Umde*” olarak da bilenen bir seçim bildirgesi yayınlamıştır (Uzun, 2010: 236). Bu bildiri, Halk Fırkası’nın 1931 kurultayında kabul edilen esas programa kadar ki parti programı olarak kalmıştır (Yükseliman, 2002: 15). Bu bildiride, “milli egemenlik ilkesine” dayalı bir Halk Fırkası kurulacağı ve milli egemenliğin halk tarafından ve halk için kullanılmasına yol göstermek, ülkeyi çağdaşlaştırmak ve bir “hukuk devleti”ni egemen kılmak (Karatepe, 2011: 26),

iktisadî kalkınmayı sağlayarak bütün teşkilâtı tamamlamak suretiyle memleketin ve milletin refaha kavuşturulması amaç olarak belirtilmiştir (Yükseliman, 2002: 15). Meclis çoğunluğunun bir amaç etrafında toplanarak ülkede siyasal bir örgütlenme oluşturmak amacıyla (Yükseliman, 2002: 15) Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceği belirtilmekteydi (Karatepe, 2011: 26).

Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında, oluşturulacak yeni meclis için *iki dereceli seçimler* yapıldı. Yapılan bu seçimlere katılacak adayların niteliklerini ve geçmişlerini bizzat Mustafa Kemal incelemiştir (Zürcher, 2012: 238). Nitekim Mustafa Kemal'in yapmış olduğu bu incelemeler sonuç vermiş ve yeni meclise, muhalif kesimden çok az sayıda milletvekili girebilmiştir (Karatepe, 2011: 26).

11 Ağustos 1923 tarihinde ikinci meclis dönemi başlamıştır. Mustafa Kemal Meclis Başkanı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ikinci başkan seçilerek, Fethi (Okyar) Bey hükûmet başkanlığına getirilmiştir (Yükseliman, 2002: 15). İkinci meclis, 23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması'nı onaylamıştır ve böylece yeni devlet uluslararası alanda da tanınmıştır (Ahmad, 2012: 69).

11 Eylül 1923 tarihinde yapılan parti seçimlerinde, Mustafa Kemal partinin umumî reisliğine, Recep Peker genel sekreterliğe, Celal Bayar, Münir Hüsrev Göle ve Saffet Arıkan ise yönetim kurulu üyeleri arasında yer almışlardır (Karatepe, 2011: 26). Tüzük ve programını belirleyen, yönetim organlarını oluşturan, Halk Fırkası, 23 Ekim 1923'te resmen kurulmuştur (Uzun, 2010: 236).

29 Ekim 1923 günü ve 364 sayılı kanunla Cumhuriyet ilân edilmiştir (Goloğlu, 2011: 3). Bu karar, bağımsızlık savaşında aktif rol üstlenen, Hüseyin Rauf, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) ve (Kâzım Karabekir) başkentte olmadıkları bir zamanda alınmıştır. Bu isimler İstanbul basınında durumu eleştirmişlerdir ve “asıl farklılığın Cumhuriyet ilân etmek olmadığını, asıl farklılığın istibdatla demokrasi arasında olduğunu” vurgulamışlardır (Zürcher, 2012: 248).

Halk Fırkası, tüzük ve programını ve yönetim organlarını yukarıda da belirtildiği üzere oluşturmuştur. 20 Kasım 1923 günü Müdafaa-i Hukuk Cemiyet merkezlerine bir genelge gönderilmiştir. Bu genelge Halk Fırkası “umumî reisliğine

Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin” seçildiğini ancak cumhurbaşkanı olduğu için “Fırka umumî reisliği” vazifesine İsmet Paşa’nın tayin edildiği belirtilmektedir (Bila, akt. Yükseliman, 2002: 15).

Cumhuriyetin ilânına müteakip mecliste gruplaşmalar hızla devam etmekteydi (Yükseliman, 2002: 16) ve Cumhuriyet aleyhtarı bu duyguyu, hilafet makamının gelecekteki konumuna ilişkin kaygı körüklemekteydi (Zürcher, 2012: 248). Mustafa Kemal ve grubuna muhalifler, halifeyi muhalefetin sembolü ve cumhurbaşkanını dengeleyen bir güç olarak kullanmaktaydılar ve tek kişi egemenliğinden endişe duymaktaydılar (Ahmad, 2012: 70). Yenilikçiliği savunan Halk Fırkası, meclisi ve hilafeti kontrol etmelerine rağmen, hilafet makamının iktidarları için tehlike oluşturduğu düşüncesindeydiler (Yükseliman, 2002: 16). Nitekim İngiliz Hindistan’ında Ağa Han’ın öncülüğündeki Müslüman kesim, halifeliğin İslâm dünyası için taşıdığı önemi vurgulamaktaydılar ve bu durum da Halifenin ve onun yetki alanın Türk devletinin sınırlarını aştığını bütün Müslüman dünyasını kapsadığını göstermekteydi (Zürcher, 2012: 248).

Meclisle Halife Abdülmecit Efendi arasındaki anayasal ilişkiler belirsizlik göstermeye devam etmekteydi (Zürcher, 2012: 247). 1922’de Saltanat kaldırılırken, hilafetin saltanattan ayrılabilmesi ve tek başına varlığını dinsel bir memuriyet olarak sürdürebileceği düşünülmekteydi (Karatepe, 2011: 27). Hilafetin kaldırılması taraftarları, “hilafetin saltanatla özdeş olduğunu ve zaten Cumhuriyet mana ve mefhumunda mündemiç bulunduğunu” savunarak, daha önceki düşünceleriyle çelişkiye düşmekteydiler (Karatepe, 2011: 27). Ancak birçok kişi, halifeyi, biçimsel anlamda olsa bile devletin başı olarak görmeye devam etmekteydi (Zürcher, 2012: 247).

Mustafa Kemal’e muhalif olan Paşaların çoğu, gerici değil, liberal ve modernisttiler; bunlar, mutlak monarşiyi, Mustafa Kemal’in kişisel yönetimi altında bir mutlak cumhuriyet kurmak için devirmediklerini söyleyerek durumu protesto ediyorlardı (Ahmad, 2012: 72).

Başbakan olan ve daha sonradan muhalefete geçen Rauf Orbay, Halifeliğin kaldırılmasına karşıydı. Babasının Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinden olduğunu ve kendisinin de yetiştirilme tarzından ötürü halifelik makamına olan saygısından dolayı bunun mümkün olmadığını Mustafa Kemal'e belirtti (Ahmad, 2012: 73).

Kurtuluş Savaşı'nda yer alan ve gene muhalefete geçen bir başka Paşa, Refet (Bele), Rauf Orbay ile tamamen aynı fikirdeydi ve şunu ekliyordu: "Sultanlık ve halifelikten başka hiçbir hükûmet biçimi söz konusu olamaz." (Ahmad, 2012: 74).

Mustafa Kemal, tutucuları kendi programına kazanmayı ya da onları sultanlık-halifeliğin kaldırılması gerektiğine ikna etmeyi başaramadı (Ahmad, 2012: 73).

Durum bu şekilde olunca ülkede siyasal gerilim baş gösterdi (Ahmad, 2012: 70). Mustafa Kemal ve Halk Fırkası hilafetin kaldırılması hususunda çok kararlıydı (Karatepe, 2011: 27). Siyasal faaliyetleri yürüten Halk Fırkası ise, meclis yerine kendisini merkeze almaktaydı. Mustafa Kemal, titizlikle şartları olgunlaştırmakta ve Halife'nin hala devletin başı olarak görülmesinin oluşturduğu belirsizliğe son vermek adına adım atmaya hazırdı (Ahmad, 2012: 70).

Ankara ve İstanbul illerinde "İstiklal Mahkemeleri" kuruldu. Hilafet taraftarlarına ve baskı gruplarına gözdağı verildi (Karatepe, 2011: 27). Korku ve baskının hüküm sürdüğü böylesi bir ortamda (Karatepe, 2011: 27), 18 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi halifeyi görevinden aldı, halifeliği kaldırdı ve Osmanlı sarayının bütün üyelerinin Türkiye'ye girişlerini yasakladı (Ahmad, 2012: 70).

Aynı gün Mecliste, Şeriat ve Evkaf Vekâleti de kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı "Diyanet İşleri Müdürlüğü" kuruldu. Eğitim müesseselerinin ise Maarif Vekâleti'ne bağlı tek bir sistemde birleştirilmesi kararlaştırıldı (Yükseliman, 2002: 16).

Büyük Millet Meclisi'nde ikinci dönemden itibaren, hükûmete karşı muhalefet eksik olmamıştır; fakat bu muhalefet Halk Fırkası içinde kalmıştır (Tunçay, 1992: 94). 1924 yılında, parti içi muhalefetin, parti dışına çıkması durumu belirlemiştir. Nitekim Halifeliğin kaldırılmasına tepkili olanlar ve Cumhurbaşkanının

partili olduğunu eleştirip tarafsız kalmasını isteyenler bu durumu destekler bir nitelik göstermekteydi (Yükseliman, 2002: 16).

Parti içi muhalifler, İsmet Paşa hükümetine karşı bir gensoru önergesi verdiler, fakat hükümeti düşürmeyi başaramadılar (Karatepe, 2011: 28). Diğer taraftan laikçi reformların oluşturduğu tepki ve ülke ekonomisinin kötüye gitmesi karşısında Halk Fırkası'ndan ayrılmalar başlamıştı (Yükseliman, 2002: 16).

Hüseyin Rauf'u destekleyen (Zürcher, 2012: 250) ve içlerinde Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Refet Paşa'nın da bulunduğu (Ateş, 1994: 317) 32 milletvekili Halk Fırkası'ndan ayrıldı (Zürcher, 2012: 250). Halk Fırkası'ndan ayrılan bu 32 milletvekilinin, bir siyasal parti kurma girişiminde olacağı ve kuracakları partinin isminde "cumhuriyet" ibaresi yer alacağı haberleri gelmeye başlamıştı. Bu durum, Halk Fırkası'nın isminin "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirilmesine sebebiyet verdi (Zürcher, 2012: 250).

17 Kasım 1924 tarihinde söylentiler doğruluğa kavuştu ve yönetim kurulu başkanlığını Kâzım Karabekir'in üstlendiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir muhalefet partisi olarak kuruldu (Armağan, 2015: 86). Kurulan bu yeni partide, Milli Mücadele'nin lider kadrosundan, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Refet Bele ve İsmail Canbolat gibi isimler yer almaktaydı (Mazıcı, 1984: 80). Ali Fuat Cebesoy genel sekreterliğe, Rauf Orbay ile Adnan Adıvar da ikinci başkanlıklara getirilmişlerdir (Karatepe, 2011: 28).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, beyannamesinde ve programında belirttiğine göre siyasal ve ekonomik anlamda liberal demokrasiyi savunan bir parti olarak ortaya çıkmıştır (Yükseliman, 2002: 16). Cumhuriyet Halk Fırkası gibi, laik ve milliyetçi politikalar benimseyeceklerini, fakat *merkeziyetçi* ve *otoriter* bir tutum izlemenin aksine, *adem-i merkeziyetçiliği*, *güçler ayrımını* ve *devrimci* değişimden çok *evrimci* değişimi savunacaklarını ileri sürmüşlerdir (Zürcher, 2012: 250).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası meclis grubunda İsmet Paşa hükûmetinin doğuda yaşanan karışıklıkları önleme amaçlı vermiş olduğu sıkıyönetim ilânı önerisi Meclis

tarafından reddedildi. Bunun üzerine İsmet Paşa kabinesi istifasını verdi ve yerine Fethi Bey'in başkanlığında yeni bir hükûmet kuruldu (Karatepe, 2011: 28-29).

Ankara'da bu gelişmeler olurken, ülke genelinde, özellikle ülkenin Doğusu'nda ve iskân sorunlarının yaşandığı İzmir ve civarındaki bölgelerde, bir muhalefet partisi çıkaracak iklim vardı (Zürcher, 2012: 250). Nitekim muhalif kesime son verme fırsatını doğuran olay, 1925 tarihinde Diyarbakır'da patlak veren silahlı bir ayaklanma (Şeyh Sait İsyanı) oldu (Zürcher, 2012: 250). Bu ayaklanmanın öncüleri görece "Kürt milliyetçiliği" yapan kesimdi, halk tabakası ise dinsel güdülerden hareketle şeriat ve hilafetin geri getirilmesinden yanalardı (Zürcher, 2012: 251).

Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde Mustafa Kemal'e yakınlığı olan grup, bu olaylar sebebiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında yer bulan "dine saygılı olunacağı" ibaresiyle gericiliği ön plana çıkarmakla sorumlu tutmuş ve Fethi Bey hükûmetinin gerekli önlemleri almadığı yönünde eleştirilerini artırmıştı (Karatepe, 2011: 29).

Muhalefete karşı tutumu ılımlı olan Fethi Okyar hükûmeti, Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde, Mustafa Kemal'in de öncülüğünde otorite yanlıları tarafından güvensizlik oyu ile düştü ve yeni hükûmet, otorite eğilimli, İsmet Paşa tarafından kuruldu (Karatepe, 2011: 29). Fethi Okyar, ülkeden uzaklaştırılmak adına Paris Büyükelçiliği'ne gönderildi (Ahmad, 2012: 77).

İsmet Paşa hükûmetinin ilk icraatı, Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartıp, ülkenin tamamında gezici vazife üstlenebilecek İstiklâl Mahkemeleri kurmak oldu (Aybars, 1982: 261). Ayrıca bu yeni hükûmet, "*dini görüntü altında ayaklanmanın ve dinin siyasete alet edilmesinin vatana ihanet suçu olduğu*" ibaresini Hıyanet-i Vataniye Kanununa eklemekte geç kalmadı (Zürcher, 2012: 254). Hıyanet-i Vataniye Kanununa yapılan bu ekleme ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükûmetin eli güçlenmiş, ayrıca, "gericiliği, ayaklanmayı teşvik eden, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu bozan kuruluşlar ve yayınlar" Cumhurbaşkanı onayı ile yasaklanması yolunu açmıştır (Karatepe, 2011: 29). Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu sadece Kürt

hareketini bastırmada kullanılmamış (Zürcher, 2012: 256); aynı zamanda basını hizaya getirmek amacıyla da kullanılmıştır (Yükseliman, 2002: 16). Hükûmete muhalif olan tüm basın organları, İstanbul'daki en önemli gazete ve dergilerin (muhafazakâr, liberal ve hatta Marksist) olanları, bazı taşra gazeteleri (Zürcher, 2012: 256) Takrir-i Sükûn Kanunu'nu ihlal gerekçesiyle kapatılıp gazetecilerin hepsi İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır (Karatepe, 2011: 30). Ulusal gazetelerden sadece hükûmetin yayın organları olan Ankara'daki *Hâkimiyet-i Milliye* ve İstanbul'daki *Cumhuriyet* gazeteleri yayın hayatlarına devam etmişlerdir (Zürcher, 2012: 256). Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince yaklaşık 7500 kişi tutuklanmış ve 660 kişi idam edilmiştir (Zürcher, 2012: 256).

Şeyh Said ve 29 yandaşı idam edilerek doğudaki isyan denetim altına alınarak ayaklanma bastırıldı. Yaşanılan bu süreç ülkede tek parti yönetiminin kurulmasında önemli bir dönüm noktası oldu (Karatepe, 2011: 30). Şeyh Said İsyanının yenilgiye uğratılması, hükûmetin aldığı kararlar neticesinde İstiklâl Mahkemelerinin şiddetli hükümleri ülkede otoritenin oldukça yoğunlaşmasına yol açtı (Yükseliman, 2002: 16). Takrir-i Sükûn Kanunu ile yukarıda kısaca bahsedilen uygulamalar ile tüm yurttaki otoriter bir yönetim kurulmuştu. Nitekim çok partili siyasî hayat daha filizlenme aşamasında sindirilmiş, tek kişi iktidarına engel olmak ve bir denge unsuru olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, engel olmaya çalıştığı zihniyet tarafından gericiliği kışkırttığı ileri sürülerek 3 Haziran 1925 günü kapatılmıştır (Karatepe, 2011: 30). Mahkemeye göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri Şeyh Said isyanını desteklemişler ve siyasal sâikler uğruna dini vecibeleri istismar etmeye çalışmışlardır (Zürcher, 2012: 255).

Şeyh Said İsyanının bastırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından ülkede yeni düzenlemelerin yürürlüğe konmasıyla lâiklik süreci daha ileri bir safhaya taşındı (Yükseliman, 2002: 16). Bu düzenlemeler arasında “Şapka Kanunu” ile “Tekke ve Zaviyelerin kapatılması” yer almaktaydı ve bunlara karşı tepki gecikmemişti fakat ülkede Takrir-i Sükûn Kanunu'yla otoritesini güçlendiren hükûmet İstiklâl Mahkemelerini devreye sokarak bu hareketleri de sindirmişti (Yükseliman, 2002: 16).

14 Haziran 1926 tarihinde İzmir’de Mustafa Kemal’e karşı planlanan bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır (Karatepe, 2011: 30). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e karşı suikast girişiminin ortaya çıkarılması sert bir politikanın devamına sebebiyet verdi (Zürcher, 2003: 146). İzmir Suikastı girişimi muhalefete indirilen son darbe olmuştur. Nitekim İzmir’e gönderilen Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi, suikast tertibinde bulunanlarla birlikte eski İttihatçılar arasında bağlantı bulunduğunu kararlaştırdı (Karatepe, 2011: 30). Suçluların yanı sıra, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası mensupları ve eski İttihatçılarda bu süreçte yargılandılar (Yükseliman, 2002: 16).

Hayatta kalan ünlü İttihatçıların neredeyse tamamı ve o sırada yurtdışında bulunan Hüseyin Rauf (Orbay) ile Adnan (Adıvar) dışında, Meclis’teki eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın tüm üyeleri tutuklanarak, suikast girişimine yardımcı olmak ve bir darbe planlamak yönlerinden suçlandılar (Zürcher, 2012: 258).

Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kapatmayla devam eden, hükûmet yayın organları dışında bir yayın organı bırakmayan ve son olarak da İzmir Suikastı neticesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan geriye kalanları ve eski İttihatçıları da yargılayan muhalefeti temizleme süreci, böylelikle neticelenmiştir (Karatepe, 2011: 32).

Bu gelişmeler ışığında, Tunçay’a (2012: 308) göre Türkiye’nin siyasal sistemi, tek-parti sistemi olarak resmen ilân edilmiştir. Zürcher (2012: 261) ise 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu’nun ilân edilmesinden itibaren Türkiye’nin yönetim biçiminin bir otoriter tek-parti yönetimine ve tek kişinin yönetimine döndüğüne işaret etmektedir.

İkinci Meclis çalışmalarını 26 Haziran 1927 tarihinde tamamlamadan önce, Cumhuriyet Halk Fırkası, milletvekili seçimi ile ilgili bir düzenleme yaptı. Bu düzenlemeye göre, öncesinde parti divanı ve yönetim kurulunun düşünceleri neticesinde seçilen milletvekilleri, artık parti genel başkanı tarafından seçilecekti

(Karatepe, 2011: 32-33). Yani Mustafa Kemal, 29 Ağustos 1927 tarihinde seçimlerde yaptığı gibi, milletvekillerini tek başına belirleyecekti (Koçak, 1995: 104-105).

Cumhuriyet Halk Fırkasındaki Mustafa Kemal'in birinci ve ikinci Meclisteki deneyimlerinden sonra, belirlediği amaçları gerçekleştirirken bir engele takılmak istemediği görülmektedir (Uzun, 2010: 238). Nitekim yapılan bu yenilik göstermektedir ki, Mustafa Kemal, parti programına bağlı homojen bir milletvekili grubuyla parti içi ve meclis içi disiplini kurmayı gözetmiştir (Turan, 1995: 80-81). 1927 yılında bu değişiklikler yapılırken, Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde, *cumhuriyetçilik*, *milliyetçilik*, *halkçılık* ve *laiklik* ilkeleri parti ideolojisinin dayandığı temeller olarak kabul edilmiştir (Karatepe, 2011: 33).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden 1929 yılına kadar ki yaşanan modernleşme sürecinde, her ne kadar Osmanlı'dan miras olarak kalan ekonomik, siyasal ve toplumsal düzen varlığını şu ya da bu şekilde devam ettirse de, yeni kurulan devlet, ulus-devlet modelini örnek aldığından ötürü birçok alanda kopuşu ifade etmekteydi. Buna istinaden Cumhuriyetin ilk yıllarında alınan radikal kararlar neticesindeki değişimler, yeni bir insan ve toplum modeli oluşturmaya yönelik olmuştur. 1929 ve 1930 tarihlerine gelindiğinde, bu değişime uyum sağlamayı reddeden bir toplumla karşılaşılır. Nitekim yukarıda anlatılmaya çalışılan durumlar da bunu ispatlar niteliktedir. Diğer taraftan, ekonomik sorunlar da kendisini göstermektedir.

1929 yılında dünya ekonomik bunalımı, zaten güçlüklerle ayakta duran ekonomide durumun daha vahim noktalara gelmesine sebebiyet verir (Karatepe, 2011: 33). Nitekim ülke ekonomisi 1929'a kadar Lozan Antlaşmasının getirmiş olduğu kısıtlamalar neticesinde açık pazar ekonomisini sürdürmekle yükümlüydü ve bu durum ekonomide ciddi durgunluklara yol açmıştı (Ahmad, 2012: 76). Ayrıca toplumun resmi ve sivil kurumlarını kökten değiştiren inkılâpları yapmak ve inkılâplara karşı tepkileri bastırmak için otoriter bir tutum sergilenmesi halk tarafından bıkkınlıkla karşılanmıştı (Karatepe, 2011: 33).

Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu bu durumu düzeltmenin hükûmete yol gösterecek bir muhalefetle gerçekleşeceği düşüncesindeydi (Karatepe, 2011: 33). Öte yandan eğer güdümlü bir muhalefet partisi kurulursa rejime karşı muhalif olanlar bu sayede tespit edilecekti (Yükseliman, 2002: 22) ve kurulacak bu parti halkın hoşnutsuz tutumu için bir *emniyet vanası* olacaktı, şikâyetler gün yüzüne çıkarılacaktı (Ahmad, 2012: 77).

Mustafa Kemal, kurulacak olan bu güdümlü muhalefet partisine en uygun kişi olarak, Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmadan önce başvekillik görevinden ayrılarak Paris elçiliğine gönderilen Fethi Bey'i görmüştü (Karatepe, 2011: 34). Fethi Bey, ülkeye çağrıldığında Mustafa Kemal ile görüştü ve ona İsmet Paşa hükûmeti hakkında tavsiye ve eleştirilerde bulundu (Ahmad, 2012: 77). Bu eleştirilerden önemli olanı, beş yıldır iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu süre zarfında, denetimsiz ve kontrolsüz uygulamalarının, yurtdışında görev yapmış olan Fethi Bey'in vakıf olduğu bilgilere göre, Türkiye'nin yurtdışından bir "diktatörlük rejimi" olarak algılanmasına sebep olduğuydu (Uyar, 1998: 85). Yükseliman'ın (2002: 23) belirttiği üzere, İsmet Paşa'nın artan otoriter nüfuzu Mustafa Kemal'i endişeye düşürmüştür ve bu durumunda güdümlü bir muhalefet partisi kurulmasının bir diğer nedeni olduğu söylenebilir.

12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in emir ve talimatlarına uygun bir şekilde güdümlü bir muhalefet partisi olarak Fethi Bey genel başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu (Karatepe, 2011: 34). Güdümlü bir muhalefet partisi olarak varlık gösteren Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisiydi (Uyar, 1998: 84). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan ayrılan yönü ise, güdümlü bir muhalefet partisi olarak vücut bulmasında yatmaktaydı (Yükseliman, 2002: 21). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinden çıkmıştı, fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası "*tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Mustafa Kemal tarafından kurulmuş, göstermelik bir muhalefet yaratma girişimi*"nden ibaretti (Öz, akt. Uyar, 1998: 84-85).

Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yönetimine, İsmet Paşa hükûmeti uygulamalarına muhalif olan ve kendinin güvenip tanıdığı kişileri getirmekle, hem hükûmeti denetleyecek hem de kontrol altında tutacağı bir oluşum düşüncesindeydi (Karatepe, 2011: 34).

Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Mustafa Kemal'in denetiminde kurulduğunu ve yapay bir parti olduğunu düşünerek iktidara aday olmayacak bir parti olarak düşünmekteydiler (Uyar, 1998: 86). Hatta Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına hükûmet olarak yardımda bulunmuş ve daha da ileriye giderek Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılarak Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçmek isteyenlere izin bile vermiştir (Karatepe, 2011: 34).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra Fethi Bey, partili arkadaşları ile birlikte İzmir'den başlayan ve Aydın, Manisa, Balıkesir, Akhisar gibi yerleri de kapsayan bir gezi düzenlemişler ve beklenilenin tersine Fethi Bey halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır (Yükseliman, 2002: 25). Cumhuriyet'in başından beri siyasal alanda temsil hakkı pek bulamayan Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalif kesimler, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yoğun bir destek vermeye başlamışlardı (Karatepe, 2011: 34). Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası şubeleri, üyelik yaptırmak isteyen yoğun bir kalabalığa maruz kalmıştı (Zürcher, 2012: 265).

Serbest Cumhuriyet Fırkası genel başkanı Fethi Bey'in, kuruluşundan kısa bir süre sonra iktidara talip oldukları beyanı, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından endişeyle bakılmasına sebebiyet vermişti (Uyar, 1998: 86). Bu sebepten ötürü endişeye düşen Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'de bir miting yapmasına engel olmaya çalışmışlardı (Yükseliman, 2002: 26), ancak Mustafa Kemal bunu destekleyince, Cumhuriyet Halk Fırkası başarısız olmuştu (Uyar, 1998: 87).

Fethi Bey'in İzmir'e yaptığı bir gezide halkın göstermiş olduğu yoğun ilgi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın artık sadece mecliste kalacak bir siyasi rakip değil, yakın gelecekte ülke düzeyinde güçlü bir siyasi seçenek olabileceğini göstermekteydi

(Karatepe, 2011: 34). Fethi Bey İzmir gezisinde, coşkulu bir kalabalıkla karşılanmıştı ve miting sırasında polis ile halk arasında bir çatışma çıkmış, bir çocuk hayatını kaybetmişti (Zürcher, 2012: 265). Uyar'ın (1998: 87) aktardığına göre, çocuğu ölen baba Fethi Bey'e şunları söylemişti: *"İşte size bir kurban, başkalarını da verimiz; Yalnız sen bizi kurtar."* Bu şekilde bir ilgiyle karşılaşmayı beklemeyen Fethi Bey ve arkadaşları, hükûmeti daha ciddi bir şekilde eleştirme cesaretini kendilerinde bulmuşlardı (Karatepe, 2011: 35). Durumun vahametine kapılan Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası'nı kendilerinin bir alternatifi olarak görülmesinden endişe duyacak olmalı ki, Mustafa Kemal'den Cumhuriyet Halk Fırkası lideri olduğunu ve lideri olarak da kalacağını bildirmesini istemişlerdir (Zürcher, 2012: 265). Hâlbuki Mustafa Kemal, tarafsız kalacağı ve hakemlik rolü üstleneceği konusunda kararını beyan etmişti (Karatepe, 2011: 35). Fakat durumun endişesine kapılan Mustafa Kemal de kendisinden beklenileni yaparak, parti lideri olduğunu 10 Eylül'de açıklamıştı (Zürcher, 2012: 265). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yanında olacağına yönelik irade beyanında bulunması, Cumhuriyet Halk Fırkası'na gelecek olan eleştirilerin doğrudan hedefi olacağı manasını vermek isteyişiydi (Karatepe, 2011: 35).

Fethi Bey İzmir gezisinden sonra belediye seçimlerine, Mustafa Kemal'in izniyle katılır (Yükseliman, 2002: 26). Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde, 502 belediyeden 30'unu Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanır (Zürcher, 2012: 265). Nitekim bu durum henüz kurulmuş bir parti için büyük bir başarı göstergesidir ve aynı zamanda halkın desteğinin ne kadar olduğunun bir işaretidir (Uyar, 1998: 87). Elde edilen bu başarı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın iktidara gelme isteğini daha da körükleyerek sonunu hazırlayan durumlardan biri olur (Yükseliman, 2002: 26). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sonunu hazırlayan son vaka ise, Meclis'te Cumhuriyet Halk Fırkası'na ilişkin yolsuzluk iddiasıyla ilgili bir önerge vermesidir (Uyar, 1998: 87). Cumhuriyet Halk Fırkası ise, bu durum karşısında eleştirilerinin dozunu artırarak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liderlerini vatana ihanetle suçlamaya kadar vardırı (Zürcher, 2012: 265). Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı irticai tehlike yaratmakla, Cumhuriyet rejimini

tehlikeye itmekle ve bütün devrim karşıtlarını Fırkaya toplamakla suçlamışlardır (Uyar, 1998: 88).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Mustafa Kemal, önce tarafsız kalacağını beyan etmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın elde ettiği başarılarından sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası yanında olacağına dair irade beyanında bulunmuştu. Nitekim Fethi Bey de Mustafa Kemal'in emri doğrultusunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştu. Mecliste vuku bulan bu şiddetli tartışmaların neticesinde, Mustafa Kemal, partiler üstü konumu ile bir milli blok kurulmasına ilişkin önerisinin artık gerçekleşmesine imkân kalmadığını Fethi Bey'e iletir (Yükseliman, 2002: 28). Mustafa Kemal'in bu net tavrı karşısında, kuruluşundan üç buçuk ay sonra, Fethi Bey, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği bir yazıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığını iletmek zorunda bırakılır (Karatepe, 2011: 35). Ayrıca, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kazandığı belediye seçimleri Danıştay tarafından iptal edilmiştir (Goloğlu, 1974: 6).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu döneme denk gelen süreçte, kendi inisiyatifleri ile birden fazla siyasal partinin kurulma girişiminden de söz etmek dönemin genel havasına hâkim olmak açısından faydalı olacaktır. Zira güdümlü bir muhalefet partisine bile tahammülsüzlüğün hüküm sürdüğü bir dönemde, dönemin mevcut siyasal iktidarından bağımsız ve “izinsiz” parti kurma girişimlerinin sonuçsuz kalacağı aşîkârdır. O döneme bakıldığında, 29 Eylül 1930'da Adana ilinde “*Ahali Cumhuriyet Fırkası*” kurulmuş; fakat bu parti, 21 Ocak 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı neticesinde kapatılmıştır (Yükseliman, 2002: 49). Diğer bir siyasal parti girişimi 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirne'de “*Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çifti Partisi*” adıyla olmuş ancak komünist eğilimli olması hükûmetçe gerekçelendirilmiş ve müsaade edilmemiştir. Son olarak ise, “*Amele ve Çiftçi Fırkası*” sol eğilimli olduğu belirtilmiş ve başvurunun yapıldığı vilayette kanunlara aykırılık teşkil etmesi ile bu partiye de müsaade edilmemiştir (Uyar, 1998: 89).

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında güdümlü olarak veyahahut bağımsız olarak kurulan bir partinin varlığı, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından

muhalefete katlanılamadığını ve iktidarı kaybetme telaşına kapıldıklarını göstermektedir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması bu tutumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Yükseliman, 2002: 33). Doğal bir kuruluş süreci geçiren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve güdümlü bir kuruluş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri göstermiştir ki, kurulan bu partiler kısa bir sürede arkasında ciddi destekçiler bulmuştur. Bu durum da, “Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarının dayanmış olduğu meşruiyet temellerini yani tüm toplumsal kesimleri temsil etme ve ülke kurtarmış olma/devlet kurmuş olma düşüncesinden kaynaklanan iktidarı elinde tutma hakkını derinden sarsmıştır” (Uyar, 1998: 89). Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Halk Fırkası ise, bu durumu; ülkenin henüz çok partili bir yaşama hazır olmadığını, ulusal irade zemininden ayrılmadan toplumu muasır devletler düzeyine ulaştırmanın ancak tek partili bir düzen ile olanaklı olacağı şeklinde değerlendirmişlerdir (Yükseliman, 2002: 42). Cumhuriyet Halk Fırkası aydınlarının vurgulamış oldukları noktalar da aynı istikamette düşünceleri haizdir ve hatta daha ileri gidilerek İtalya'daki Faşist Mussolini iktidarına övgülü yaklaşımlarından söz etmişlerdir³ (Yükseliman, 2002: 42). Son olarak Ahmad'ın da belirttiği gibi temeldeki sorun, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerinin halka *yabancılaşmış* olmalarıydı (Ahmad, 2012: 78).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından bir ay sonra 23 Aralık 1930 tarihinde, İzmir'e yakın olan Menemen'de bir hadise cereyan etti (Zürcher, 2012: 266). Bu hadise, Manisalı bir grup köylünün, Menemen'e gelerek Derviş Mehmed'in mehdi olduğunu ileri sürerek şeriat ilân etmeye yeltenmeleriyle başlamış ve kısa sürede olaylar büyümüştür (Karatepe, 2011: 36).

Mustafa Fehmi (Kubilay) komutasındaki askeri birlik hadiseye müdahale etmek için bölgeye vardıklarında saldırıya uğramışlardır ve Kubilay ile birlikte iki kişi daha öldürülmüştür (Goloğlu, 2011: 333). İsyan bir süre sonra bastırılmıştır. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası lider kadrosunu telaşa düşüren hadise, Menemen halkının olay cereyan ederken rejimin yanında yer almayıp, adeta olayı destekler

³ Daha detaylı analiz için Bkz. Nihan Yükseliman; *Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi*, Gelenek Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002.

tutum takınmasıdır (Karatepe, 2011: 36). Bu durum “halkın zımnen desteklemesi” olarak yorumlanabilirdi ve öyle de yorumlandı (Zürcher, 2012: 266). Bunun üzerine 31 Aralık 1930 tarihinde Başbakan İsmet Paşa’nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu bölgede sıkıyönetim ilân edilmesi kararını almıştır (Aysal, 2009: 606). Alınan sıkı tedbirler neticesinde 2000’nin üzerinde tutuklama gerçekleştirilmiş, 28’den fazla idam kararı alınmış ve birçok kişi için de müebbet hapis cezası verilmiştir (Karatepe, 2011: 36).

1930 yılı, halka huzursuzluk veren ve derinden etkileyen ekonomik, sosyal ve politik bunalımlarla geçmiştir. 1931 yılında ise Meclis, Menemen Olayı yargılanmalarının neticelenmesinden sonra, 26 Mart 1931’de seçimlere giderek dördüncü meclis dönemine girmiştir (Goloğlu, 2011: 336).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile mücadele eden Cumhuriyet Halk Fırkası’nın henüz bir programı yoktu (Karatepe, 2011: 37). Daha önce de belirtildiği gibi, 8 Nisan 1923 tarihinde ilan edilen, “*Dokuz Umde*” olarak belirtilen bir seçim bildirgesi parti programı olarak kullanılıyordu. Diğer taraftan 1930 yılının olayları, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerine ve onları destekleyen aydınlarına güçlü bir siyasal iktidar anlayışının olması gerektiğini anlamalarını sağlamıştır (Yükseliman, 2002: 44). 1930 yılından sonra, görülecektir ki, Cumhuriyet Halk Fırkası, “*devrim ideolojisi*” üretilerek ve bunun propaganda ile halka benimsetme çabalarına girişecektir (Uzun, 2010: 239). Bu çabaların hayata geçişini hızlandırmak daha otoriter bir yönetim kurma girişimleri gerçekleştirmeye başlanacaktır (Uyar, 1998: 52). Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet Halk Fırkası ile yakınlığı bulunan yazarlar Avrupa’daki faşist ve otoriter yönetimlere yönlerini çevirmişlerdi. Bu gelişmelerin yankıları için Mayıs 1931’de yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Üçüncü Büyük Kongresine ve yapılan diğer icraatlara bakmak yeterli olacaktır (Karatepe, 2011: 37).

CHF’nin 1931 yılında gerçekleştirdiği kongrede güçler birliğinin önemi vurgulanmış, tek dereceli seçimlerin temel amaç olduğu belirtilmiş ve 1927 Kongresi’nde benimsenen dört ilkeye ek olarak, “devletçilik” ve “inkılapçılık”

ilkeleri de eklenmiştir (Goloğlu, 2009: 26). Böylelikle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın *cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık* şeklindeki *altı oku* tamamlanmıştır (Karatepe, 2011: 37). Yeni tüzük ve programını tamamlayan Cumhuriyet Halk Fırkası, altı ilkenin sahibi, tek partili cumhuriyet rejiminin “Tek Partisi” olmuş ve bu altı ilkeyi “altı ok” ile belirtip bunu partinin simgesi haline getirmiştir (Goloğlu, 2009: 28). Bu altı ilke 1937 yılında anayasa eklenmiştir (Ahmad, 2014: 94).

1931 yılındaki bir diğer önemli gelişme ise, *Türk Ocakları*'nın kapatılmasıdır. Kapatılan *Türk Ocakları*'nın varlıkları Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından, yeni kurulan “*Halkevleri*”ne (1932) devredilmiştir (Ahmad, 2012: 81). Tunçay (2015: 308) *Türk Ocakları*'nın kapatılma sebebini, CHF'nin kendisinden başka bağımsız bir kuruluşun varlığına tahammülsüzlüğünden kaynaklandığı belirtir ve tek parti yönetiminin daha etkin bir hal almasında önemli bir adım olduğunu ileri sürer. Yükseliman (2002: 66) ise, *Türk Ocakları*'nın kapatılmasının ve yerine Halk Evleri'nin kurulmasının altında yatan sebebi şu şekilde açıklar: “Memleketi tek bir kalp gibi çarpacak ve memleket bir tehlikeye düştüğü vakit onu tek bir vücut gibi karşılayacak, memleketin ilerlemesi için hepsi bir kafa ile düşünür ve bir kolla çalışır hale getirmek.” Toplumsal muhalefete imkân tanımasından çekince duyulan birçok dernek ve kuruluş ya kapatıldı ya da kontrol altına alınacak adımlar atıldı ve *cumhuriyet ideolojisini* destekleyecek *Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu* ve *Köy Enstitüleri* kuruldu (Uyar, 1998: 52).

Otoriterler eğilimlerin arttığı 1931 yılında, iktidara karşı basında muhalif sesler yükselmekteydi ve *faşizme* doğru yöneliş olduğu sesleri yükselmeye başlıyordu (Yükseliman, 2002: 46). Bunun üzerine, Meclis, 15 Ağustos 1931 günü toplanıp basında yer alan bu konuyu görüşmeye başlamış (Yükseliman, 2002: 55); “basın özgürlüğünü kötüye kullananları önleyecek iyi bir kanun yapılması” öngörülmüştü (Goloğlu, 2009: 29). 25 Temmuz 1931 günü yapılan oturumda da “*Matbuat Kanunu*” kabul edilmiş (Yetkin, 1983: 69) ve bu kanunda “her memleket için rejimin müdafaası başlıca vazife sayılacaktır. Reis-i Cumhur’a, ordu ve zabıta kuvvetleri aleyhine yapılacak neşriyata ve memleketin bütünlüğünü sarsacak

yayınlarla izin verilmeyecektir” şeklinde maddelere yer verilmiştir (Yükseliman, 2002: 55). Bu kanunla siyasal iktidarın temeldeki ideolojisine aykırı bir yayın yapmak yasaklanmış ve yapılması durumunda kapatılmayla karşı karşıya kalacağı açıkça belirtilmiştir. Görülmektedir ki, Cumhuriyet Halk Fırkası, yaşadığı tecrübelerle bakarak otoriter yönelimlerine hız kazandırmış ve kendisine muhalif olacak herhangi bir alan bırakmamaya özen göstermiştir.

1932 yılına gelindiğinde ise, Cumhuriyet Türkiye’sinde ekonomik sorunlar devam etmekteydi ve devam eden bu sorun “devletçilik” ilkesi bağlamında çözülmeye çalışılıyordu (Goloğlu, 2009: 35). Bu ilkenin detaylarına ilerde değinilecektir. Zira Ali Fuad Başgil’in de bu hususta görüşleri vardır.

1933 yılına gelindiğinde bir dizi önemli gelişme göze çarpmaktadır. Bu gelişmelerden birisi olan, *Üniversite Reformu* Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından bilimselliği artırma ve Türk inkılabını savunacak, onu destekleyecek bir genç nüfus oluşturmak düşünceleriyle hayata geçirilmiştir (Yetkin, 1983: 72). Bu reforma göre İstanbul’da bulunan Darülfünunun yerine İstanbul Üniversitesi kurulacaktır (Goloğlu, 2009: 40). Bu husus, etüt edilen konu bakımından önem arz ettiği ve ayrı bir başlık altında ele alınmasından ötürü şimdilik bu kadar bilgi yeterli görülmüştür.

Görüldüğü gibi, *seçkinler zümresi* olarak nitelendirilen, Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri, basın, eğitim kurumları ve çeşitli kuruluşlar ile ilgili düzenlemeler yaparak öğrenci, öğretmen, yazar ve diğer meslek gruplarından kişilere kendi dünya görüşleri olan *Kemalist dünya görüşlerini* benimsetmek amacıyla birçok düzenleme yapmışlardır (Zürcher, 2012: 268-269). Osmanlı’dan kalan toplumsal mirasın aşamalı olarak değişimini tepeden yapılan düzenlemelerle gözlemlemek mümkündür. Nitekim Şeriat ilkelerine bağlı “*İslam Weltanschauung*⁴’nun yerini, *ulusçuluğu ve laikliği*” benimsemiş bir toplum oluşturma fikri Kemalist dünya görüşünün temelinde yatar ve bu düzenlemelerin temeldeki gayesi bu yöndedir (Kazancıgil akt. Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2009: 208).

⁴ Weltanschauung: Dünya görüşü demektir.

Yine 1933 yılı Cumhuriyet Türkiye'si'nde göze çarpan bir diğer husus ise, “Kur'an ve Ezan'ın Türkçeleştirilmesi” meselesidir. Nitekim bu dönemde Mustafa Kemal, bu husus üzerinde özellikle durmuştur (Goloğlu, 2009: 45). Ayrıca yine bu dönemde “milliyetçilik” bağlamında hareketlerin arttığının bir diğer göstergesi de 1916 yılında kurulan *Milli Türk Talebe Birliği*'nin hareketlerinin dönemin genel havası neticesinde hız kazanmasıdır. Nitekim bu dönemde *MTTB* milliyetçilik bağlamında iki olaya (Vagonli Olayı, Razgrat Olayı)⁵ müdahil olup eylem yapmışlardır (Goloğlu, 2009: 45).

1934 yılı önemli gelişmelerine kısaca değinmek gerekirse, 3 Nisan 1930 tarihinde belediye seçimlerine katılma hakkı tanınan kadınlara, 5 Aralık 1934 tarihinde 22 yaşını bitiren kadınlara mebus seçme hakkı ve 30 yaşını bitiren kadınlara ise mebus seçilme hakkı tanınmış, 16 Haziran 1934 tarihinde ise Soyadı Kanunu kabul edilmiştir (Goloğlu, 2009: 55).

Beşinci dönem Meclis için genel seçimler 8 Şubat 1935 tarihinde yapılmıştır (Yükseliman, 2002: 80). 1935 yılı, Cumhuriyet Halk Partisi ve devlet bütünleşmesi bağlamında önemli bir tarihtir (Ahmad, 2012: 82). Nitekim parti devlet bütünleşmesinin hukuki bir çerçeveye oturtulması bu tarihe denk düşer (Karatepe, 2011: 39). 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan CHP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde söz alan (Karatepe, 2011: 39) tek partili Cumhuriyet düzenin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Sekreteri Recep Peker, “Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir” demiştir (Goloğlu, 2009: 65). Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, Türkiye'de başından beri devletle birlikte hareket eden ve çalışan CHP, devlet ile daha sıkı bir şekilde yakınlaşılacaktır (Yükseliman, 2002: 80). Recep Peker, Türkiye'nin, dünyanın ilk parti devleti olacağını açıklaması, partinin devlet organları ile sıkı ilişkiye girmesi, kongrelere vilayetlerdeki en büyük mülki amirinin

⁵ *Vagonli Olayı*: Yabancı uyruklu vagon şirketi sahibinin çalışan Türklere Türkçe konuşmalarını yasaklamaları üzerine yapılan eylem.
Razgrat Olayı: Bulgaristan'da Türklere ait mezarlığın tahrip edilmesi üzerine yapılan eylem.
Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1974.

katılmasından bahsetmesi parti devlet bütünleşmesinin mahiyetini açıklar nitelikleri haizdi (Karatepe, 2011: 39).

Partinin totaliter eğilimini temsil eden Recep Peker'in bahsettiği durum, 1935'teki Almanya'daki Nazi örneğini izleyen bir tasarıydı ve kabul de edildi (Ahmad, 2012: 82). Bu tasarıya göre, parti genel sekreteri içişleri bakanlığı görevine getirilecek, partinin vilayet örgütlerinin başkanları bulundukları vilayetlere vali olarak atanacaklardı (Ahmad, 2012: 82). Peker'e göre parti o güne dek izlemiş olduğu çizgiyi, artık devlete mal etmektedir (Yükseliman, 2002: 80).

Kemalistler Türkiye'de bir parti diktatörlüğü oluşturma yönünde son adımı atmışlardı (Ahmad, 2012: 82). Durum daha da ileriye giderek, 1936 yılında Recep Peker CHP genel sekreterliğinden alındı; Dâhiliye Vekili aynı zamanda CHP genel sekreterliğini ve valiler de il başkanlığını yürütmeye başladı (Karatepe, 2011: 40). CHP Genel Başkanı Vekili İsmet İnönü'nün yayınladığı bildiri ile birlikte, Parti yönetimi hükûmet memurlarına verilerek *partisiz cumhuriyet düzenine* geçildi (Yükseliman, 2002: 81). Goloğlu'na (2009: 75) göre; *partisiz cumhuriyet düzeni* parti yönetimi ile devlet memurlarının birbiriyle aynı olması ve aynı görevi ifa etmelerinden dolayı, görünürde bir parti vardır fakat parti ile devlet birbirleriyle bütünleşik olmasından ötürü, *partisiz cumhuriyet* tabiri kullanılabilir.

CHP'nin devletle bütünleşmesi hususundaki son aşama, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan bir anayasa değişikliği ile anayasanın 2. maddesine, altı ilkenin (*cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık*) eklenmesiyle tamamlanmış oldu (Ahmad, 2012: 82). Böylece, CHP'nin ilkeleri anayasaya eklenerek devletin ilkeleri halini aldı (Karatepe, 2011: 40). Parti'nin ilkelerinin anayasa alınması ve parti örgütlerinin hükûmet kuruluşlarıyla birleşik hale getirilmesi diktatörlükle idare edilen ülkelerde olduğu gibidir (Goloğlu, 2009: 76). Böylece ülkede tek parti hâkimiyeti kesinlikle sağlanarak parti devlet bütünleşmesi tamamlanmıştır (Yükseliman, 2002: 81).

Totaliter rejimin özelliklerine uygun bir rejim haline dönüşmüştür artık Ali Fuad Başgil, bu durumu “*Kuvvet Oligarşisi*” olarak nitelendirmiştir (Giritlioğlu, 1965: 115).

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, Milli Mücadele yıllarından beri birlikte çalışmışlardır. Cumhuriyet ilanından beri üç buçuk ay süren Fethi Okyar hükûmeti dışında biri cumhurbaşkanı, diğeri başbakan olmak üzere birlikte çalışmışlardır (Karatepe, 2011: 40). Fakat 1937 yılına gelindiğinde iki lider arasında sorunlar baş göstermiştir. Mustafa Kemal, son zamanlarda siyasetten elini nispeten çekmiş, İsmet İnönü’ye bırakmıştı ve kendi dost çevresiyle birlikte kendisini harf ve dil gibi özgün reformlara yoğunlaştırmıştı (Zürcher, 2012: 271). Mustafa Kemal’in planları ve aldığı kararlar İsmet İnönü’nün kararlarıyla ters düşmeye başlamıştı ve bu durum Mustafa Kemal’in hükûmete müdahalesini beraberinde getiriyordu (Karatepe, 2011: 40). Diğer taraftan Hatay Sorunu baş göstermişti ve Mustafa Kemal derhal müdahale edilmesini isterken (Koçak, 2001: 130), İsmet İnönü daha ihtiyatlı davranma taraftarıydı (Karatepe, 2011: 40). Son olarak da İsmet İnönü *devletçiliği* yoğun bir şekilde savunup pratiğe geçirirken Mustafa Kemal, bu politikada somut bir başarı elde edilmediğini belirterek *özel girişimciliğini* de desteklenmesini talep ediyordu (Koçak, 2001: 130). Zira İsmet İnönü’nün, *özel girişimciliği* destekleyen İş Bankası müdürü Celâl Bayar ile husumet vardı ve Mustafa Kemal başarılı bulduğu Celâl Bayar’ı İsmet İnönü’ye karşı desteklemektedir (Uyar, 1998: 239). Bilindiği gibi İsmet İnönü Devletçilik bağlamında bir ekonomi politikası izlemekteydi. Nihayet 1937’nin Eylül ayında, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü arasında, Mustafa Kemal’in, İsmet İnönü’den istifasını istemesiyle sonuçlanmış bir anlaşmazlık vuku buldu ve İsmet İnönü sağlık sebeplerini öne sürerek istifa etti (Zürcher, 2012: 271). Mustafa Kemal’in talimatıyla Başvekilliğe ve aynı zamanda CHP genel başkan vekilliğine (Karatepe, 2011: 40), 1924’te kurulan Türkiye İş Bankası ilk genel müdürü ve 1932 yılından beri İktisat vekilliğini yürüten Mahmut Celâl Bayar getirilmiştir (Zürcher, 2012: 272). İsmet İnönü’nün yerine getirilen Celâl Bayar, İsmet İnönü’ye bağlı kadrolara ve devletin yönetim kadrolarında bir değişiklik yapmamıştır (Karatepe,

2011: 40). Bu arada Celâl Bayar, başvekilliğe atanan ilk sivil olma özelliğini taşıır (Ahmad, 2012: 88).

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 günü hayata veda etti. 11 Kasım 1938 günü Meclis, İsmet İnönü'yü Cumhuriyetin ikinci Cumhurbaşkanı seçti (Zürcher, 2012: 272). Daha önce de belirtildiği gibi, Celâl Bayar başvekilliğe getirildiğinde İsmet İnönü'ye bağlılığı olan bürokratik kadrolarda değişikliğe gitmemişti. Nitekim bu durum İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini kolaylaştırıcı bir etken oldu (Karatepe, 2011: 40). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini, Mustafa Kemal'in ölümünden önce birlikte toplantı yaptığı arkadaşları istememekteydi ve bunun için başvekil Celâl Bayar'a da işbirliği teklif etmişlerdi (Zürcher, 2012: 273). Fakat Celâl Bayar bu teklife sıcak bakmamış ve İsmet İnönü'yü desteklemişti (Karatepe, 2011: 40).

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından bakanlar kurulu istifasını verdi ve istifayı kabul eden İsmet İnönü, Celâl Bayar'ı başvekil tayin ettiğini duyurdu (Goloğlu, 2009: 201).

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması bir rejim değişikliğine gidileceği söylemlerine neden olmuş, fakat İnönü 26 Aralık 1938 tarihli olağanüstü parti kongresinde *selefinin* izinden gideceğini bir tüzük değişikliği ile resmileştirmiş ve Mustafa Kemal'in *ebedi genel başkan* kendisinin ise *değişmez genel başkan* olduğunu duyurmuştur (Zürcher, 2012: 274). İsmet İnönü bu kongrede aynı zamanda *Milli Şef* unvanı aldı (Karatepe, 2011: 40) ve rejim, *tek parti, tek ulus ve tek önder* sloganlarıyla tasvir edilen faşist rejimlere oldukça yakınlığı (Ahmad, 2012: 88). İnönü'nün *Milli Şef* unvanını almasının birincil sebebi, o dönemde Almanya, İtalya ve İspanya'da iktidar partilerinin önderlerine *Şef* unvanı verilmesiydi ve ikinci neden olarak ise *Ebedi Şef* olarak anılan Mustafa Kemal'in yerini yine güçlü bir lider tarafından doldurulduğunun belirtilmesi ihtiyacıdır (Karatepe, 2011: 41).

11 Kasım 1938 tarihinde kurulan Celâl Bayar hükûmeti uzun soluklu olmadı ve 25 Ocak 1939 günü son buldu (Zürcher, 2012: 274). Mustafa Kemal'in

ölümünden hemen önce Cumhurbaşkanlığı tartışmalarının yaşandığı esnada İsmet İnönü karşıtı görüş beyan eden İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından Bayar hükûmeti esnasında tasfiye edilmişler ve Kaya'nın yerine İnönü'nün güvendiği kişilerden biri olan Refik Saydam ve Dışişleri Bakanlığına da yine İnönü'ye yakınlığı ile bilinen Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir (Uyar, 1998: 249). Böylece İsmet İnönü parti içi konumunu güçlendirmiş oldu (Ahmad, 2012: 89). Daha önce belirtildiği gibi Celâl Bayar ile İsmet İnönü arasında ekonomi politikalarına ilişkin husumet vardı. Bu husumet bilindiği gibi İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan istifa etmesinin nedenlerinden birini oluşturmaktaydı. Nitekim kendi karşıtlarını tasfiye edip, İçişleri Bakanlığına da kendisine yakın bir ismin gelmesinin ardından kontrolü ele alan İnönü için sıra Celâl Bayar'a gelmişti. Celâl Bayar 25 Ocak 1939 günü istifasını verdi (Zürcher, 2012: 274). Celâl Bayar'ın yerine başbakanlığa, İçişleri Bakanı ve CHP genel sekreteri olan Refik Saydam getirilmiştir ve Saydam 1942 yılına kadar Başbakanlık görevinde kalacaktır (Uyar, 1998: 249). Refik Saydam'ın Başbakanlığa getirilmesiyle birlikte, CHP genel sekreterinin aynı zamanda İçişleri Bakanı olması durumundan vazgeçilerek nispeten partinin bürokrasi üzerinde etkisinin azaldığı izlenimi verilmeye çalışıldı; fakat partinin devlete etkisi devam ediyordu (Ahmad, 2014: 102).

İsmet İnönü, Mustafa Kemal döneminde, siyasal hayatın dışında tutulmaya özen gösterilmiş kişilerle barışma eğilimine girmiştir. Milli Mücadele'nin eski yöneticilerinden olan Kazım Karabekir, Rauf Orbay başta olmak üzere, Mustafa Kemal döneminde müstakil mebus olan Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele CHP'ye girmişler ve mebus olmuşlardır (Uyar, 1998: 250). Eski muhalif basın mensuplarından olan Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman da basın hayatlarına dönmüşlerdir (Ahmad, 2012: 89). İnönü, rejim muhalifleriyle barışma eğilimini konumunu güçlendirme vasıtası olarak kullanmıştır (Uyar, 1998: 250).

26 Mart 1939 tarihinde, sadece CHP listesinin katıldığı milletvekili genel seçimleri yapılmış ve 424 milletvekilinin bulunduğu Meclis'te 125 yeni isim girmiş, Mustafa Kemal'e yakın isimler seçilmemiştir (Ahmad, 2014: 102). Yukarıda da

belirtildiği üzere, Mustafa Kemal döneminde muhalif olan Fethi Okyar, Kâzım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler Meclise girmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 29 Mayıs 1939'da gerçekleştirilen CHP'nin Beşinci Kurultayı'nda SCF deneyimi gibi olmasa da, hükûmete sadık bir "*Müstakil Grup*" kurulması talebini belirtmiştir (Payaslı, 2014: 179). Oluşturulacak bu *Müstakil Grup*, CHP'nin içerisinde seçilecek ve hükûmetin izleyeceği yanlış politikaları eleştirecekti (Ahmad, 2012: 89). CHP, beşinci kurultayında liberal kararlar aldı. Nitekim daha öncede bahsedildiği üzere, CHP genel sekreteri aynı zamanda İçişleri Bakanı olmayacaktı, aynı zamanda alınan kararlar neticesinde, valiler, illerdeki parti başkanlığı rollerini kaybetti (Payaslı, 2014: 180). Bu kurultayda alınan kararlarla birlikte, bürokrasi üzerindeki baskı azalmış oldu ve parti görevlilerinin devlet kurumlarında çalışmalarının önü kesildi (Ahmad, 2014: 103). "Teorik olarak CHP artık devleti denetleme yerine onunla işbirliği yapacaktı" (Ahmad, 2012: 89).

Bilindiği üzere, 1939-1945 yılları arası İkinci Dünya Savaşı arası dönemi işaret eder. Nitekim bu dönemde Avrupa'da savaşın olması, ülke içi politikaları da etkilemiştir. Öyle ki, Ahmad'ın (2014: 102) da belirttiği gibi, yapılan reformlar, Avrupa'da savaşın patlak vermesinin de etkisiyle kâğıt üzerinde kaldı ve görece muhalefet olması öngörülen *Müstakil Grup*, savaş esnasında çıkacak anti-demokratik yasalara ses çıkarmamıştı. Türkiye'nin savaşta tarafsız kalma amaçlı izlediği politikalar devletin, her alana yoğun müdahalesine yol açtı ve liberalleşme eğilimleri söylem olarak yerini korudu (Zürcher, 2012: 301).

Savaştan otoriter rejimlerin yenik çıkması üzerine, 1946'da yapılan Halk Partisi Olağanüstü Kurultayında İsmet Paşa'nın Milli Şefliğine ve Değişmez Genel Başkanlığına son verilmiştir. Bu tarihten sonra da Batıdan esen demokrasi rüzgârlarının gereği olarak çok partili siyasi hayata geçiş hazırlıkları başlamıştır (Karatepe, 2011: 42).

1.1. TEK ANAYASA İKİ DÖNEM: 1924 ANAYASASI

1924 Anayasası yürürlüğe girmeden önce, yürürlükte olağanüstü koşullarda hazırlanmış ve oldukça kısa olan 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu vardı. Ayrıca 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nun yürürlükte olduğu süre zarfında 1876 Kanun-u Esasî de halen yürürlükte idi ve bu *iki anayasalı* bir dönemdi. Çünkü 1876 Kanunu Esasîsi henüz resmen ilga edilmiş değildi (Özbudun, 2013: 31).

1921 Anayasası olağanüstü koşulların ürünü olması sebebiyle eksik ve yetersiz bir metin olarak görülmekteydi. Devletin kuruluşunu, toplumun ve bireylerin konumunu ve haklarını belirtecek yeni bir anayasaya ihtiyaç vardı ve “*İki Anayasalı*” (1876-1921) durum neticelendirilmeliydi (Tanör, 2011: 290).

Tek Parti döneminin kronolojik ve tarihsel arka planı anlatılırken, Birinci Meclisteki homojen olmayan yapıya atıfta bulunulmuştu. Ayrıca o dönemde Lozan görüşmeleri yapılmakta idi. Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının Lozan görüşmelerinin homojen olmayan birinci meclisten olumlu sonuç vermeyeceği düşüncesiyle yeni seçime gidileceği hususuna da değinilmişti. Nihayetinde birinci meclis son bulmuş ve ikinci meclis için bizzat Mustafa Kemal'in süzgecinden geçen mebus adayları meclise girebilmişti ve Meclis artık nispeten daha homojen bir yapıdaydı.

İkinci Büyük Millet Meclisi, 11 Ağustos 1923 tarihinde görevine başlamıştı. Bilindiği üzere, bu meclisin temeldeki görevi anayasa yapma değildi. Yani ikinci BMM bir kurucu meclis değildi (Tanör, 2011: 290). Fakat Tanör'e (2011: 290) göre; Milli Mücadele yıllarından beri ulusun temsilcisi olduğu inancı pekişmiş ve egemenlik hakkını kullanmaya tam yetkili bir organ olmasının verdiği ruhla yeni bir anayasa yapmasında bir sakınca yoktu.

1924 Anayasası için ilk çalışmalar Kanun-u Esasî Encümeni tarafından başlatılmıştı (Tanör, 2011: 290). Öncelikle bir taslak oluşturuldu. Bu taslağın oluşturulmasında o tarihe kadar edinilen tecrübelerden yararlanıldı ve ayrıca 1875 tarihli Fransız Anayasası ve Lehistan Anayasasından faydalanılmış olduğunu Kanun-

u Esasi Encümeninin ifadelerinden anlamak mümkündür (Gözübüyük ve Sezgin, 1957: 33). Amacın “kuvvetli bir devlet düzeni” oluşturmak olduğu belirtilmiştir (Tanör, 2011: 292). Nitekim bu durum ilerde de görüleceği gibi kurulacak olan tek parti rejiminin hukuksal açıdan çerçevesini çizecek bir metin olacaktır. Koçak’ın da belirttiği gibi tek parti yönetimi (1925-1945) görünüşte anayasal bir rejimin içinde ortaya çıkmıştı (Koçak, 2001: 119).

1924 Anayasası görüşmeleri sırasında iki önemli tartışma vuku bulmuştu. Bunlardan birincisi *çift meclisli* bir yapı öngören taslak; ikincisi ise *cumhurbaşkanlığı makamının güçlendirilmesi* noktasındaydı (Tanör, 2011: 292). Bu tartışmalarda etkili olan taraf, İkinci BMM’ye girebilmiş parti içi muhalefet oluşturuyordu (Koçak, 2001: 119). Sonuçta kuvvetler birliği, meclis üstünlüğü, meclis hükümeti, radikal ve çabuk karar alabilme arzusu gibi etkenlerden dolayı çift meclis istemi sonuçsuz kalmış ve Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması durumuna da şiddetle karşı çıkılması neticesinde ilerde de görüleceği gibi sembolik yetkilerle donatılmıştır (Tanör, 2011: 292).

BMM tarafından kabul edilen 491 sayılı ve 20 Nisan 1924 tarihli yeni anayasa 23 Nisan 1924’te yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Özbudun, 2013: 31). Bu anayasa devletin kuruluş ve organlarını ve işleyişi düzenlemiş, hak ve özgürlükler ile ilgili de hükümlere yer vermiş olmasından ötürü, klasik anayasa anlayışına göre yapılmış bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanör, 2011: 294).

1924 Anayasası 6 Fasl ve 105 maddeden oluşur. Birinci Fasl, *Ahkâm-ı Umumiye* (Genel Hükümler/Esaslar) başlıklı 8 maddeden oluşur. İkinci Fasl, *Vazife-i Teşriiye* (yasama görevi) başlığından oluşur ve dokuzuncu maddeden otuzuncu madde de dâhil olmak üzere yirmi iki maddeden oluşur. Üçüncü Faslda, *Vazife-i İcrâiye* (Yürütme Görevi) başlığı yer alır ve otuz birinci maddeden elli ikinci maddeye kadar devam eder. Dördüncü Fasl, *Kuvve-i Kazâiye* (yargı kuvveti) başlığından oluşur ve elli üçüncü maddeden altmış yedinci maddeye kadar ki bölümü belirtir. Beşinci Fasl, *Türklerin Hukuk-u Ammesi* (Türklerin Kamu Hakları) başlığını ihtiva eder ve altmış sekizinci maddeden seksen sekizinci maddeye kadarki

bölümdür. Altıncı Fasılda ise, *Mevadd-ı Müteferrika* (Çeşitli Hükümler) başlığı yer bulur.

1924 Anayasası'nın birinci faslında, yer bulan birinci maddede “*Türkiye Devleti bir Cumhûriyettir*” ibaresi yer almıştır. Devletin şeklinin ne olacağı hususu 1923 yılında yapılan anayasa değişikliği sırasında formüle edilmişti (Tanör, 2011: 294). Bu hükme burada da yer verilmiş ve yüz ikinci maddede yer bulan son ibarede “İşbu kanûnun şekl-i devletin Cumhûriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tâdil ve tağyiri hiçbir suretle teklif dahî edilemez.” hükmüne yer verilmiştir. Nitekim bu durum bir anayasanın katılığını oluşturan hususlardan birisidir (Gözler, 2007: 35).

Yine birinci fasılda ilk şekliyle yer bulan ikinci madde de “*Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslâmdır; resmî dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir*” şeklinde hüküm yer bulmuştur. 1921 Anayasasındaki söylemle aynı olan bu hüküm, “gelenekten, dinden ve monarşiden, saltanat ve hilafetten değil, anayasayı yapan siyasal ve dünyasal iradedden kaynaklanıyordu” (Tanör, 2011: 295). İkinci maddenin “*Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslâmdır*” kısmı 1928 tarihli bir anayasa değişikliği ile anayasadan çıkarılmıştır (Gözler, 2007: 35). Yapılan bu anayasa değişikliğinde dini hükümlerin anayasadan çıkarılması durumunu 1937 yılında yapılacak bir anayasa değişikliği neticesinde anayasaya girecek olan laiklik ilkesinin bir ön adımı olarak algılamak mümkün gözükmemektedir (Parla, 2002: 24).

1924 Anayasası'nın üçüncü maddesi “*Hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart Milletindir*” şeklindedir. Yani 1924 Anayasasında da millî egemenlik ilkesi kabul edilmiştir. (Gözler, 2007: 35). Tanör'ün ifade ettiği gibi 1921 Anayasasında daha çok yerel demokrasi ve adem-i merkezîyetçi bir durum sergileyen, “İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” hükmü 1924 Anayasası'nda yer almamıştır (Tanör, 2011: 295).

1924 Anayasasının birinci faslı, dördüncü maddesi “*Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakîkî mümessili olup Millet nâmına hakk-ı hâkimiyeti istimâl eder*” şeklindedir. Anayasada yapılan bu düzenleme ile çoğunlukçu demokrasiye bir atıf yapılmıştır. Egemenlik tanımı gereği, mutlak ve sınırsız bir

buyurma gücü olması bakımından egemenliği Millet adına Meclisin kullanımına vermek, *Meclisin yetkileri sınırsız* demekle eşdeğerdir (Özbudun, 2013: 34). Tanör de aynı durumu belirtir ve “millet adına egemenlik hakkını kullanır” ibaresinin, Meclis lehine kuvvetli bir vurgu olmasının yanı sıra, bunun devam edecek olan inkılâplar ile ilgili olarak Meclisin rahat karar alabilmesini kolaylaştırmak amacıyla yapıldığını ortaya koyar (Tanör, 2011: 296).

1924 Anayasasının birinci faslında yer alan 5, 6 ve 7. maddeler, hükümet sistemini anlamak açısından önem arz eder. Buna göre, beşinci madde “*Teşrî salâhiyeti ve icrâ kudreti Büyük Millet Meclisinde tecellî ve temerküz eder.*”, altıncı madde “*Meclis, Teşrî salâhiyetini bizzat istimal eder.*”, son olarak yedinci madde ise “*Meclis, icrâ salâhiyetini, kendi tarafından müntehap Reisicumhûr ve onun tâyin edeceği bir İcrâ Vekilleri Hey’eti marifetiyle istimal eder. Meclis, Hükûmeti her vakit murâkabe ve ıskât edebilir*” şeklinde hükümler vardır. 1924 Anayasasının bu hükümlerinde görüldüğü gibi, yasama yetkisi, yasama ve yürütme kuvvetleri Meclis’te toplanır ve son olarak Meclis, istediği zaman hükümeti denetleyerek onu feshedebilir. Bu durum da karşımıza *meclis hükümeti* sistemi çıkmaktadır (Gözler, 2007: 37). Diğer taraftan yedinci madde de belirtildiği gibi, yürütme yetkisini kendisinin seçeceği cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanır ifadesi yer alır. Bu durum da parlâmenter sistemin özelliklerine bir atıftır (Gözler, 2007: 37). Bu durum, *parlâmenter sistem* ile *meclis hükümeti* sistemi arasında karma bir sistem oluşturulduğunu gösterir (Özbudun, 2013: 31). “Böylece cumhuriyeti ilân eden anayasa değişikliği ile başlamış olan parlâmenter sisteme doğru kayışı, 1924 Anayasası ile hafızaya alınmış olmaktadır” (Tanör, 2011: 296).

1924 Anayasası’nın birinci faslındaki son maddede ise yargı yetkisinden bahsedilmiştir: “*Hakk-ı kazâ, Millet nâmına, usûlü ve kanûnu dairesinde müstakil mehâkim tarafından istimal olunur.*” Buna göre yargı yetkisi veya hakkı millet adına, yasalar ışığında bağımsız mahkemelerce kullanılır denilmiştir (Tanör, 2011: 296).

3. ANAYASAL KONULAR: İZAH, TELKİN VE BİLGİLENDİRME DÖNEMİ (1933-1944)

Çalışmanın birinci bölümünde Ali Fuad Başgil'in aldığı eğitimden ve etkilendiği fikri atmosferden bahsedilmiştir. Burada Başgil'in anayasalar meselelere bakış açısı tahlil edilmeye çalışılacak ve 1933-1944 tarihleri arasında çalıştığı anayasal konular üzerinde durulacaktır.

Başgil' göre, "Teşkilâtı esasiye hukuku umumi hukuk manzumesi içinde devlet otoritesini mütalaa eden hukuktur" (Başgil, 1935: 25). Başgil Esasiye hukukunun mahiyetini de şu şekilde izah eder:

"Hâkimiyetin sahibi kimdir, nasıl bir rasyonel esasa dayanır, şekilleri nedir, ülke içinde fertlere karşı hududu var mıdır ve nedir? İşte bu suallerin cevabını da esasiye hukuku arar. Şu halde esasiye hukukunun mevzuu, devletle temsil olunan hâkimiyetin rasyonel prensibini bulmak ve meşru sahibini aramaktır (Başgil, 1935: 45)."

Başgil'e göre, "muasır devlet teşkilâtı esasiyeli bir devlettir. Böyle bir devlette hareket ve icra halindeki hâkimiyetin hudutlanması zaururidir" (Başgil, 1935: 46). Yani iktidarın elindeki gücün sınırlanması gereklidir. Gücün sınırlanmadığı devletlerde *esasiye hukukundan* ve hatta *hukuktan* söz edilemez demiştir Başgil (Başgil, 1935: 46). Çünkü Başgil'e göre, "hükümet başındakiler gibi ellerinde müthiş bir kuvvet tutan insanlar, bu kuvvetlerine bir hudut bulmadıkça, rasyonel ve objektif bir nizama tabi olmadıkça normal yoldan çıkmaları kuvveti suiistimale götürmeleri daima mümkün ve muhtemeldir" (Başgil, 1938: 230).

Başgil'e göre tarih boyunca "her devirde ve her memlekette kanun bilfiil hâkim olmuştur, denilemez. Kanun hâkimiyeti çok kere sözde kalır ve fiiliyatta ise hâkim olan kuvvet, nüfuz, hile ve keyfilik olur" (Başgil, 1935: 299). Dolayısıyla "muasır bir hukukun ve medeniyetin en büyük prensibinin kanun hâkimiyeti" olduğunu belirtir Başgil (Başgil, 1935: 329). Başgil'e göre Türkiye'de bu hususta eksiklik vardır. Bunu şu ifadelerinden anlıyoruz:

"Nitekim Türkiyemizin asırlarca süren tarihi hayatında, acı da olsa itiraf etmeliyiz ki, kanun zayıflar ve acizler için hâkim kesilmiş; fakat kaviler kurnazlar ve yolunu

bulanlar için de bilakis menfaat yahut tahakküm vasıtası olmuştur (Başgil, 1935: 299).”

Başgil’in belirtilen bu düşünceleri ve ifadeleri 1935 yılındaki bir konferansta dile getirilmiştir. Nitekim o tarih Türkiye’de tek-parti döneminin işletildiği bir tarihtir. Görüldüğü gibi Başgil, o tarihlerde anayasal devletten ve nasıl olması gerektiğinden bahsetmiştir.

Başgil, *hareket ve icra halindeki hâkimiyetin hudutlanmasının* yanısıra, bu hareket ve icra kuvvetine sahip hükümete karşı vatandaşların hak ve hürriyetlerinin de korunmasını belirtir (Başgil, 1938: 228). Başgil’e göre “aksi halde hükümet dediğimiz teşkilat şahıs zümre, sınıf hesabına ve menfaatine kurulmuş bir makam halini alır” (Başgil, 1938: 228). Dolayısıyla, Başgil, herkes gibi hükümet edenlerin de vatandaş haklarına, vatandaşlık şerefine hürmet etmesi lâzımdır ve mecbur edici kaide ve nizama bağlamak gerektiğini belirtir (Başgil, 1938: 229). Bu sorunun çözümüne ilişkin şunları belirtir:

“Medeni insaniyet, Hükümet meselesinin bu can noktası üzerinde, iki çare düşünmüştür: Biri Hükümet edenlerin dayandığı kuvveti halklaştırmak= “Demokratize” etmek; diğeri de amme hizmetleri teşkilâtını “Rasyonalize” etmektir. Bu çarelerden birincisi muasır devletlerde “Milli hâkimiyet” prensibini, ikincisi ise “Devlette iş ve salahiyet bölümü” prensibini vermiştir (Başgil, 1938:229).”

Başgil’in burada değindiği “halklaştırmak” kavramı, *milli hâkimiyete*, “rasyonalize” etmek kavramı ise *kuvvetler ayrılığına* tekabül eder.

Başgil’e göre, *halklaşan* hükümetlerde demokrasi önemlidir. Başgil demokrasiyi, bir hükümet şekli değil, daha çok bir zihniyet, terbiye ve ruh bağlamında ele alır ve “bu ruh ve terbiyedeki hükümet edenlerin kuvvet membaini vücuda getiren “Milli irade” yahut “Efkârı amme” üstünlüğünün de “Milli Hâkimiyet” olduğuna kanaat getirir (Başgil, 1938: 231).

1922’de Saltanat ve 1924’te ise Hilâfet makamı kaldırılmıştı. Başgil bu durumu milli irade ve milli hâkimiyetin tam tesisi olarak görüyordu: “Şahsi hükümlanlık ve saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir Halk Hükümeti idaresi tesis ve vaz ediyordu. Ve millet

namına konuşacak makamın münhasıran Millet Meclisi olduğunu ilân ediyordu” (Başgil, 1935: 127-128).

Başgil’e göre 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yukarıda kısaca bahsi geçen safhalardan geçerek orijinal bir ruha bürünmüştür. Başgil’in *orijinal ruh* dediği, *milli irade* ve *milli hâkimiyettir* (Başgil, 1935: 112). Ayrıca Başgil, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununa ait olan bu vasıfların yanına “*realist, otoriter ve camiacı*” vasıflarını da eklemiştir (Başgil, 1939: 18). Başgil’in *otoriter* ve *camiacı* vasıflarından ne demek istediğini şu sözlerinde bulabiliriz:

“Filhakika bu kanun Türkiye’de bir nevi demokrasi tesis etmiştir ki; buna liberal ve endivşidüalist (Ferdietçi) demokrasiye mukabil, otoriter ve camiacı demokrasi denilebilir. İnzibatçılık ve camiacılık, kanunda takip edilen umumi temerküz usulünden ve kanunun birlikçi ve realist çıkmaktadır. Milli kuvvet ve salahiyeti kadınlar da dâhil olduğu halde, umumi bir intihap mekanizmasıyla teşekkül eden tek bir organda temerküz edince tabiatıyla bu organ devlete yegâne şuur ve karar sahibi olacak ve bütün kollektif hayat ve faaliyetleri ihata etmek üzere geniş bir vesayet salahiyeti kullanacaktır. (Başgil, 1939: 20).”

Ayrıca Başgil, otoriter ve camiacı olmasının bir diğer sebebinin ise, CHP tüzüğünde yer alan *cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik* ve *inkılapçılık* ilkelerinin, 1937 yılında anayasa dâhil edilerek hukukileştirilmesinden kaynaklandığını belirtir (Başgil, 1939: 18). Nitekim bu durumun parti-devlet bütünleşmesi olduğunu ve ne anlama geldiği daha önce belirtilmişti.

Başgil, *rasyonalize* etmenin ise hükümet faaliyetlerinin bir plan ve nizama bağlanmasından geçtiğini belirtir. Bunun ise ancak hükümet faaliyetlerinin az önce bahsi geçen demokrasi ruhu ve terbiyesi ile yapılsa bile yeterli olmayacağını, bunun yanında hükümet edenlerin sahip olduğu kuvvetin sınırlanması gerektiğini belirtir. Yani *halklaştırma* ve *rasyonalize* etmenin birlikte olması gerektiğini belirtir. Buna göre, demokrasi ruhu ve terbiyesine haiz bir milli hâkimiyet prensibi olmalı ve bu milli hâkimiyeti kullanacak olan hükümet edenlerin de kuvvetlerinin sınırlanması gerektiğinden bahseder Başgil (Başgil, 1938: 230). Kısaca belirtmek gerekirse Başgil, rasyonalize etmenin, kuvvetler ayrılığı ile mümkün olacağını ileri sürer. Yani bir devlette yasama, yürütme ve yargı erkleri bir yerde değil, ayrı ellerde toplanması

gerektiğinden bahseder. Bunlardan bahsederken de Montesquieu, Locke ve Rousseau'ya atıfta bulunmaktadır (Başgil, 1938: 232).

Diğer taraftan, Başgil, hükümet teşkilâtında rasyonalizasyon hususunun farklı bir noktasından da bahseder ve 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunun da bu şekilde düzenleme yaptığını belirtir. Başgil'in bahsettiği "kuvvet ve gaye birliği esasına müstenit bir iş ve salahiyet bölümüdür" (Başgil, 1938: 239). Yani kuvvetler birliğinden bahseder Başgil. Başgil'in belirttiği bu sistemde, kendi ifadelerinden öne çıkanlar şu şekildedir:

"Bu sistemde Devlet organlaşacak, yani iş, ihtisas ve salahiyet dairelerine ayrılacak ve organlardan her birinin vazife ve salahiyetleri sahası tayin ve tespit edilecektir. Organlardan birine kanun koyma; diğerine icra ve infaz etme, diğerine de tatbik etme işi ve salahiyeti verilecek ve her biri işinin ve salahiyetinin hududunu Devletin ana yasasında bulacaktır (Başgil, 1938:240)."

Bilindiği gibi, 1924 Anayasası "kuvvetler birliği, görevler ayrılığı sistemi" kurmuştu. Başgil'e göre de, durum aynı şekildedir ve bunu şu ifadelerinden anlamaktayız:

"Bu kanun kurduğu Hükümet sisteminin bir taraftan kuvvet birliği, diğer taraftan da iş ve salahiyet bölümü esaslarına dayandığını görürüz. Kuvvet birliği yahut tek kuvvet esası, milli hâkimiyet ve milli irade fikrine; iş salahiyet bölümü ise Hükümet teşkilatı ve mekanizması fikrine bağlanır (Başgil, 1938: 241)."

Başgil'in cevaplarını aramağa uğraştığı bir diğer sorusu da şu şekildedir:

"Türkiyemizde vatandaşların, mülk, mukavele, söz, yazı gibi hürriyetleri vatandaşa karşı Devlet fonksiyonlarının, Devlet faaliyet ve icraatının tabî birer hududu mudur? Eğer böyle ise, beşinci fasıl ile vukuat fiiliyat arasında açık bir tezat var (Başgil, 1938: 84)."

Bilindiği gibi 1924 Anayasası, beşinci fasılda vatandaşların hak ve hürriyetlerine ilişkin düzenlemeler yer bulmaktaydı. Nitekim Başgil, güce sahip olan hükümetin sınırlandırılmasını ve bunun ne yolla yapılacağını belirtmiştir. Ayrıca Başgil'e göre bu sınırlamanın yanında vatandaş hak ve hürriyetlerine de yer verilmesi gerektiğini ve nihayetinde de yer verildiğini fakat bunun da pratik ile teori arasında bir tezatlığa yol açtığını belirtmiştir. Daha önceki bölümlerde bunun sebebini belirtmiştik. Burada sadece İstiklal Mahkemeleri ve Matbuat Kanunu ile vatandaş hak ve hürriyetlerini sınırlandırıcı ne gibi önlemler alındığını belirtmek

yeterli olacaktır. Başgil bu durumun doğru olmadığını belirtmiştir ve şu şekilde bir gönderme de bulunmuştur: “Hemen her gün karşılaştığımız yasalar ve icraat vatandaşların bir nevi hürriyetini daraltmaktadır” (Başgil, 1937: 84). Oysa Başgil’e göre,

“Kalem sahibi bir kimse, başka birine tecavüz etmemek şartıyla gazete, kitap ve risale çıkararak beğendiği bir fikri ve kanaati fütursuzca müdafaa ve neşredebilecektir. Hulasa herkes başkasının şahsına, mülküne, şeref ve haysiyetine tecavüz teşkil etmeyen ve bir zararla neticelenmeyen her işi ve hareketi yapmakta; her fikir ve kanaati müdafaa ve neşretmekte serbest olacaktır (Başgil, 1940: 146).”

Başgil’e göre, “Devletin fert üzerindeki tasarrufları ferdin tabî hak ve hürriyetlerini nefyedecek bir dereceye gidemez. Giderse Devlet haksızlık yapmış ve zulme düşmüş olur, zulme karşı isyan ve mukavemet ise ferdin yine tabî hakkıdır” (Başgil, 1937: 94). Başgil’in belirttiğine göre ferdin tabî hak ve hürriyetlerini devletçilik sistemi nefyeder. Devletin genişlemesi ferdin hak ve hürriyetlerinin daralması manasını verir ki bu durumda bu iki sistemin birlikte yer bulması mümkün gözükmemektedir.

Bilindiği gibi, 1930’larda devletçilik sistemi ön plana çıkmıştır. Çünkü ekonomik bağlamda yaşanan sorunların devletin müdahalesinin azlığından kaynaklandığı öne sürülmüş ve devletin nüfuz alanını artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. “Devletin gittikçe genişleyen iktisadi faaliyetleri ve teşkilâtı önünde ferdi teşebbüs ve ticaret sahası daraltılmış ve daha sonrasında kültürel, askeri ve sosyal kontrol artmıştır” (Başgil, 1937: 99). Dolayısıyla bu sistem Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Başgil de aynı kanaattedir ve şu şekilde belirtir düşüncelerini:

“Hulasa, on dokuzuncu asır dünyası ekonomik ve sosyal hayat ve faaliyetini ferdi hak ve hürriyet esası üzerine nizamlamış; ferdin hürriyeti mukaddes bir dogma, ispat ve izaha muhtaç olmayan bir mütearife halini almıştır. Teşkilat Kanunumuzun beşinci faslının tarihi ve felsefi kaynaklarını da bu mütearife teşkil etmiştir (Başgil, 1937: 95).”

Daha önce de belirtildiği gibi, devletin nüfuz alanı bireysel hak ve hürriyetler aleyhine artmış ve bu durum fertler için olumsuzlara yol açmıştır. Başgil’e göre o dönemde bu durum bir zorunluluk olarak vücut bulmuş fakat bu zorunluluğun fertlerin haklarına kastı beraberinde getirmemesi gerekmektedir. Bireylerin hak ve hürriyetlerine yönelik hükümler anayasada mevcuttur fakat bunun uygulamada

eksikliğinden söz edilebilir demektedir Başgil (Başgil, 1937: 98-99). Ayrıca bu tezatlık anayasayladır ve bu durum hukuk devletinde olmaması gerekir.

Başgil'in devletin bu denli genişlemesinin ve otoriter olmasını şu nedene bağlar:

“Bilindiği üzere, 1924 Teşkilat Kanunu ile hukukileşen Cumhuriyet Hükümeti Türk Milletinin mukadderatını ve yurdun imarını üstüne alıp da işe giriştiği zaman memleketi sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan bir iki asır geri bulmuştur. Ve millet kanı ile yoğurulan siyasi hürriyet ve istiklalimizi sosyal ve ekonomik istiklal ile tamamlamaya koyulmuş ve en kısa bir yoldan yürümeye mecbur olmuştur. Fakat bu yolda memleket kuvvetlerini ve milli enerjiyi şuurlu bir surette merkezileştirmek, memleket faaliyetinin her safhasını kaplayan geniş bir devlet politikasıyla milli hayatı teşkilatlandırmak gaye ve menfaate birleşik ve teşkilatlı bir millet yaratmak zaruretiyle karşılaşmıştır ve bu zarureti önlemek için devletçilik prensibine bağlanmıştır (Başgil, 1937: 101).”

Fakat yine de bu duruma eleştirel yaklaşmıştır. Bu yaklaşımına göre, “demokraside kanun ile fiiliyat arasında mesafe olmaz, omuz omuza yürüme olur” (Başgil, 1937: 101). Başgil, kanun ile fiiliyat arasındaki mesafenin açılmasının demokrasi bağlamındaki hedeflere ulaşmada sekteye uğranması sonucunu doğuracağını ve vatandaşların kanunlara saygı duymaması durumunu da ortaya çıkaracağını belirtir (Başgil, 1937: 101). Başgil'e göre,

“Geçen asır boyunca ve tâ büyük harbe kadar, Türkiye'miz de dâhil olduğu halde, medeni memleketlerde hâkim olan ve uğrunda ihtilaller koparılıp kanlar dökülen hürriyetin bu fertçi ve mutlak telakkisi, itiraf edelim ki, daha Büyük Harp sonunda tarihe karışmıştır (Başgil, 1940: 148).”

Başgil'e göre, Teşkilât Kanunu bütün kanunların üzerindedir ve teşrii olsun, icraî ve idari mahiyette olsun; bütün karar, kaide ve icraatın Teşkilât Kanunu'nun lafzına, ruh ve manasına uygun olması lazımdır (Başgil, 1939: 126). Ayrıca Başgil, hiçbir kanun Teşkilât Kanununa aykırı olmayacaktır demenin kâfi gelmeyeceğini ve bunun teminata bağlanması gerektiğini belirtir (Başgil, 1939: 127). Bu teminat nedir?

Teşkilat-ı Esasiye Kanunun üstünlüğünü sağlamanın iki türlü yol vardır demiştir Başgil. Buna göre birinci yol, Türkiye'de o tarihlerde olmayan bir “Teşkilatı Esasiye Mahkemesi” kurmaktır (Başgil, 1939: 128). Başgil'in benimsediği sistem o tarihlerde Amerika'da olan sistemdir. Başgil bu durumu şöyle izah etmektedir. Amerika'da bir anayasa mahkemesi vardır ve bu kanunların anayasaya uygunluğunu

denetler ve ayrıca mevcut anayasaları vatandaşların anayasal hak ve hürriyetlerini bu anayasa mahkemesinden üstün tutmuştur. Böylelikle iyi bir sistem kurmuştur der Başgil (Başgil, 1939: 131).

Türkiye’de bilindiği gibi o tarihlerde bir anayasa mahkemesi yoktur. Kanunların anayasa uygunluğunu denetleyen bir komisyon vardır. Denetleme, kanunların tasarı aşamasında Mecliste gerçekleşir. Ali Fuad Başgil’e göre bu sistem önleyicidir ve yetersizdir (Başgil, 1939: 132).

Burada kısaca Ali Fuad Başgil’in anayasal konulardaki görüşlerine yer verilmeye çalışıldı. Zira tek-parti dönemi içerisindeki görüşlerinin genel çerçevesi bu şekildedir. Başgil bu dönemde daha çok anayasal konuları dönemin literatüründe bulunan durumuyla izaha girişmiştir. Zaman zaman da Türkiye’den de örnekler vererek kıyasa gitmiştir. Bundan daha fazlasını beklemek bir zordur. Zira dönemin tek-parti dönemi olduğunu ve muhalif sese karşı sıkı önlemler alındığını izah etmiştik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİT VE MÜCADELE DÖNEMİ (1944-1960) VE ALİ FUAD BAŞGİL PERSPEKTİFİNDEN SİYASAL TARTIŞMALAR

Çalışmanın bir önceki bölümünde yurtdışında eğitimini tamamlayarak Türkiye'ye dönen Başgil'in 1944 yılına kadar ki görüşlerine değinilmişti. Nitekim bu dönemde tek-parti yönetiminin kısıtlamalarına rağmen teorik olarak bile olsa görüş beyan etmekten çekinmeyen Başgil, 1924 Anayasası ve diğer anayasal hususlara değindiğini belirtmiştik.

Çalışmanın bu bölümünde ise, bütün ülkeleri öyle ya da böyle etkisi altına alan İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu demokratikleşme yönündeki etkilerinin neticesinde Türkiye'deki yansımalarından Başgil ile olan kısmına değinilecektir. Nitekim bu çerçevede tek-parti yönetiminin politikalarında yumuşamalar başlamıştı. Başgil de biraz olsun rahatlayan ortamı fırsat bilerek çalışmalarına hız vermişti.

Çalışmanın bu bölümünde ele alınacak olan *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti* Başgil ve arkadaşlarının biraz olsun rahatlayan ortamda kalemleri ile düşüncelerini anlatmalarında bir platform niteliği taşımaktaydı. Zira Başgil'in düşüncelerinin anlaşılmasında önemli olan bu Cemiyete etraflıca değinilmeye çalışılacaktır.

Yine çalışmanın bu bölümünde tek-parti yönetiminin son bulmaya başlamasına kısaca değinilerek ardından kurulan Demokrat Parti yönetimine değinilerek bu dönemde tartışılan anayasal konulara Başgil perspektifinde değinilecektir. Bu konuların Başgil ile ilgili olanları din ve laiklik ile demokrasi hususlarıdır. Başgil'in bu konulardaki teorik yaklaşımı ile Türkiye'deki durumunu izah eden yaklaşımı bu bölümde ele alınacaktır.

Son olarak da, Demokrat Parti döneminde yoğun olarak tartışılan 1924 Anayasası ile ilgili Başgil'in görüşlerine yer verilecektir.

1. HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ (1947-1950)

Küresel boyutta etki alanı olan İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), dünya tarihinin seyrini değiştirmiştir. Nitekim Ahmad'a göre, savaşın bittiği yıl olan 1945 yılı çağdaş dünya tarihinde bir dönüm noktası olmuştur (Ahmad, 1976: 11). Zürcher'e göre ise, genel manada İkinci Dünya Savaşı sonucu, Mihver güçlerin yenilmesi, bir bakıma demokratik güçlerin bir zaferi olarak değerlendirilmekteydi (Zürcher, 2012: 306). Dünyada yaşanan bu gelişmeler Türkiye'yi de etkilemekteydi. Türkiye, fiilen savaşta yer almadı fakat her an savaşa girme durumundan ötürü hazır bir ordu bulundurmuş ülke içinde sıkı denetimlerin sağlanması bir yandan ekonomiyi kötü etkilerken bir yandan da halkın baskıya karşı tahammülünü azaltmaktaydı (Yılmaz, 2008: 26). Savaş yılları artan bu baskılar, sıkıyönetim ve basın ve yayın organlarının yoğun baskı altında tutulması, son olarak da polis yetki eylemlerinin genişletilmesini kapsamaktaydı (Lewis, 1993: 303). Bu durumda halk üzerindeki baskıyı iyice artırmaktaydı.

Türkiye Birleşmiş Milletlere üye olabilmek için 23 Şubat 1945'te Mihver Devletlere savaş açtığını duyurdu (Karpas, 2007: 112). Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olması yolundaki önemi, ülkenin demokratikleşmesi açısındandır. Nitekim "Nisan 1945'te Türkiye San Francisco Konferansı'na kurucu üye olarak katılıp Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayarak demokratik idealler için kesin söz vermiş oldu (Zürcher, 2012: 306)." Zira daha önce de belirtildiği gibi, küresel boyutta gerçekleşen bu savaşın sonucunda demokratik ülkeler kazanmıştı ve bu durumun Türkiye'yi de etkilemesi çok olağan bir durumdu. Eroğlu'na göre Türkiye'yi çok partili rejime götüren süreç San Francisco Konferansı'na katılmayla tamamlanmıştır (Eroğlu, 1990: 5).

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünya devletlerinin yönelmiş olduğu demokratik sisteme geçiş eğilimi karşısında, "Halk Partisi iktidarı da artık Tek partili devlet düzeninin yürümeyeceğini ve demokratik düzene gidiş eğilimine ayak uydurmak, bunun için de bir şeyler yapmak gerektiğini anlamıştı (Goloğlu, 1974: 369)." Dolayısıyla Türkiye'nin önünde iki seçenek belirmişti; ya demokratik

sistemi kabul edecek ve batılı devlerin yanında yer alacak, ya da tek partili otoriter bir sistemde kalmaya devam ederek doğudan gelen Sovyet tehlikesiyle tek başına mücadele edecekti (Yılmaz, 2008: 35).

Türkiye, demokratik devletlerin yanında olmanın gerekliliğini henüz savaş sona ermeden belirtmişti. Bunu İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1944'te TBMM'deki konuşmasından anlamaktayız. Zira İnönü "Türk siyasal sisteminin demokratik parlamenter niteliğini vurgulamıştı". Ayrıca, konuşmasında, "Türk demokrasisinin ana noksanının bir muhalefet partisi yokluğu olduğunu ifade etmiş ve 1947 yılı için planlanan genel seçimlerin, o sırada var olan iki aşamalı sistemin aksine, serbest ve doğrudan olacağını" açıklamıştı (Zürcher, 2012: 308-311).

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan bu gelişmeler, sonuç vermeye başlamış ve Türkiye'de demokratikleşme yolunda adımlar atılmıştı. 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ, *Milli Kalkınma Partisini* kurdu ve bu parti bu dönemde kurulan ilk muhalefet partisi olma özelliğini haiz oldu (Ahmad, 1976: 14). Türk siyasal hayatında önemli etkileri olan bir parti de 7 Ocak 1946'da Genel Başkanlığına Celal Bayar'ın seçildiği Demokrat Parti oldu (Ahmad, 1976: 14). Yaşanılan bu gelişmelere ek olarak Mayıs 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kongre düzenledi ve bu kongrede doğrudan seçimler kabul edildi ve ayrıca değişmez genel başkanlık sıfatıyla ilgili olan Milli Şef sıfatının kaldırılması kararlaştırıldı (Zürcher, 2012: 311). Kongrenin ardından basın kanunda liberalleşmeye gidildi ve gazete kapatma yetkisi mahkemelere devredildi. 12 Haziran 1946'da Üniversitelere özerklik verilmesini ön gören Üniversiteler Kanunu kabul edildi (Ahmad, 1976: 21).

Görüldüğü gibi, Dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'yi etkilemiş ve demokratikleşme yolunda adımlar atılmıştır. Demokratikleşme yolunda atılan adımların mahiyeti ve uygulamadaki yeri tartışmalıdır. Fakat konumuzun mahiyeti gereği burada bunlara değinmek yersizdir. Yaşanılan demokrasiye geçiş sürecinde konumuzla alakalı olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ne değinilecektir. Zira bu cemiyet, demokratikleşme yolunda önemli katkıları olan bir cemiyettir.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Ahmet Emin Yalman ve Ali Fuad Başgil öncülüğünde 1 Ekim 1947 tarihinde kurulmuştur (CA, 2002: 128). Ahmet Emin Yalman ve Ali Fuad Başgil, İstanbul'da bir görüşme gerçekleştirerek *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*'ni kurma noktasında görüşmüşlerdir. Zira bilindiği gibi, Ahmet Emin Yalman *Vatan Gazetesi* sahibiydi ve Ali Fuad Başgil'de bu gazetede bir dizi makale kalem almıştı (Başgil, 2014a: 64). Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere Başgil, birçok mecrada yazılar kaleme almış ve demokratikleşme yolunda atılması gereken adımlardan bu yazılarında bahsetmişti. Başgil, aynı zamanda demokratikleşmenin tam bir manada tesisine katkıda bulunacak liberal bir cemiyet kurulmasının gerekli olduğu görüşündeydi (Gökalp, 1963: 114).

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti için Ali Fuad Başgil bir beyanname hazırladı.

Bu beyannameye göre:

“Cemiyet, politika cereyanlarının ve Parti mücadelelerin dışında kalmayı ve gayelerini, sırf inandığı prensipler üzerinde, fikir münakaşasına ve kalem mücadelesine girişmek suretiyle yürütmeyi vazife edinecektir. Bu yolda çalışma vasıtalarımız, konferanslar, münazara ve müsabakalar tertiplemek: mecmua, broşür, bülten ve kitap neşretmek olacaktır (HFYCB, 1947: 3).”

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti beyannamesinde, böyle bir cemiyetin neden kurulduğuna ilişkin şu görüşlere yer verilmiştir:

“Böyle bir cemiyet kurmağa lüzum gördük ve bugünün gerek memleket içi şartları ve gerek dünya vukuatı karşısında buna şiddetle ihtiyaç duyduk. Zira, Bugün artık akli eren herkesçe bilinmiş olsa gerektir ki, senelerden beri milletleri felaketten felakete sürükleyen ve milletler içinde milyonlarca insan ferdini klik menfaati üzerine oturmuş bir takım oligarşik kuvvetlerin esaretine mahkum eden âmillerin başında yer yer türeyen hak ve hürriyet düşmanı ideolojiler gelmiştir. Silahlı harbin sona ermiş olmasına rağmen bugün hala milletlerin emniyetlerini ve geleceğe dair olan huzur ve sükûn ümitlerini tehdit altında bulunduran ve memleketlerde kargaşalık açlık ve sefalet yaratan başlıca âmilde aynı ideolojilerdir. Hakikatlerin en açıkklarını bile safsatacı bir mantık ile gizlemek ve dürüst düşünen insanların akıl erdiremeyeceği şeytani hilelere başvurmak suretiyle tutunan bu ideolojiler, gölgesine sığındıkları totaliter sistemleri yaşatmak için; bir taraftan liberal fikir, prensip ve müesseseleri çürütüp yıkmaya, diğer taraftan da medeni ve insani hak telakkilerini ve yüksek hürriyet idealini kirletip gözden düşürmeğe çalışmaktadır. Hulasa, devrin totaliter rejim istibdatları ve propaganda hücumları karşısında iyi niyetli insanların birleşmesi ve hak-hürriyet müdafaası uğrunda tek bir fikir cephesi teşkil etmesi bugün artık medeni ve insani bir vazife olmuştur. İşte Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti bu vazifeyi yerine getirmek isteyen vatandaşlara bir hizmet kadrosu ve bir faaliyet muhiti olmak üzere kurulmuştur (HFYCB, 1947: 4-5).”

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesinde yer alan cemiyetin gayeleri de şu şekildedir:

“İlk gayemiz, hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir tesanüt ve ülkü birliği yaratmak ve bu sayede, nimetlerin en mukaddesi olan hürriyet nimetini, ister sağcı ve ister solcu bütün totaliter düşmanlarına karşı elbirliğiyle müdafaa edip korumaktır. Hürriyet sevgisini, yüksek hak telakkilerini en geride kalan halk tabakalarına kadar yaymaktır. Memlekette hür ve serbest düşünme zevk ve istidadının gelişmesine hizmet etmektir. Aramızda karşılıklı saygı duygularını kuvvetlendirmeye içtimai ve ahlâki kıymet ölçülerimizi yükseltmeye çalışmaktır. Milli camiada muvazeneli ve devamlı bir terakki hareketinin muhtaç olduğu temelleri ve esas şartları benimsemek ve bu şartları gerçekleştirme yolunda yürütmektir. İkinci gayemiz de, dünya yüzünden totaliter usullerle bunlara temel teşkil eden dar ruhlu ideolojilerin yarattığı zalim taassupların kalkmasına yardım etmek ve bu sayede medeni insanlığı tehdit eden gerilik ve barbarlık tehlikesini önlemeye çalışmaktır. Hal ve istikbalin emniyetsizlik ve huzursuzluk karanlığını yüksek hak ve hürriyet ideali meşalesiyle yeniden aydınlatmaya karar veren dünya liberalleri safında yer almak ve insanlığın binlerce asırlık tarih boyunca karınca sabrı ile biriktirip vücuda getirdiği moral medeniyeti müdafaa edenler ordusuna küçükte olsa bir kuvvet hissesi katmaktır (HFYCB, 1947: 5).”

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Başgil’in başkanlığındaki yayın hayatı boyunca zengin bir dönem geçirdi ve siyasal hürriyet meselesinin yanı sıra iktisadi konularda yayınlar yapmaktı (Yeniden Doğuş, Ağustos 1947). Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin merkezinde üyelerinin ve ilgililerin katılımlarıyla çok sayıda nitelikli toplantılar icra edilmekteydi (Yalman, 1970: 121).

Cemiyetin son olarak toplantısı 1950 yılında gerçekleştirilen “din ve laiklik” konulu olanıydı (Yalman, 1970: 214). Bu toplantı sonrası Başgil, bir daha geri dönmek üzere Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nden ayrıldı ve bu kararı almasındaki temel nedeni ise, toplantı esnasında vuku bulan tartışmaların seviyesinin düşmesinden ve bu durumun bilinçli olarak hazırlandığını düşünmesiydi (Başgil, 2014c: 192). Yaşanılan bu olaydan sonra Ahmet Emin Yalman Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin başına gelmiştir. Ahmet Emin Yalman’ın etkisindeki Cemiyet çalışmalarında irtica meseleleri üzerinde durmaya yoğunluk vermiştir. Zira Ahmet Emin Yalman, Başgil ile ilgili yaşanılan bu olayları gerici ve irtica eksenini doğrultusunda anlıyordu ve bu şekilde aktarmaktaydı. Zira Yalman’a göre Başgil gerici yönde savrulmaktaydı (Yalman, 1970: 214).

Bu olayların vuku bulduğu tarihler önem arz etmektedir. Zira 1950 seçimlerinin öncesinde yaşanan bu olaylara bir nevi anlam vermek mümkündür. Nitekim o dönemde, Demokrat Parti idarecileri dini söylemlerle hareket etmekte ve din ve laiklik konuları ve ayrıca seçim kanunu ve sistemi tartışmaları yaşanmaktadır. Bilindiği gibi o dönemde dini söylemlere hâkim olanlar, liberal eğilimi olanlar ve iktidar yanlısı olanlar tarafından gericilikle suçlanmaktaydı. Ahmet Emin Yalman da koyu bir liberal olarak gericilik yaftalamalarında rahatlıkla bulunabilmekteydi. Yani gelişen bu olaylar ve sonucunda Ali Fuad Başgil'in ayrılmasına sebebiyet veren temeldeki sebep, ülke genelinde din ve laiklik hususundaki girişilen tartışmalardı. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi de liberal eğilimlere hız vereceğini parti kurultayında aldığı kararlarda duyurmuştu. Halktan gelen dini talepler zaman zaman Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bile karşılık bulmaktaydı. Fakat bu durum liberal söyleme sahip olanlar tarafından eleştirilmekteydi. Koyu bir liberal söyleme sahip olanlardan birisi de daha öncede söylendiği gibi Ahmet Emin Yalman idi.

Son olarak belirtmek gerekirse, Ahmet Emin Yalman, Amerika'da eğitim almış ve batı tipi yaşam tarzı olarak liberalizmi nitelendirmiştir (Biricik, 2007: 125). Zira Yalman, tek parti idaresine karşı bir tutum takınmakla birlikte, tek parti felsefesi karşısı bir tutuma sahip değildi (Biricik, 2007: 125). Diğer taraftan Yalman, Demokrat Parti iktidarına da bir dönem destek vermiş ve demokratik seçimler neticesinde iktidara gelen Demokrat Parti'nin kendi yaşam tarzı hususunda bir tehlike arz ettiği düşüncesiyle bu desteğinden vazgeçerek ciddi eleştirilerde bulunmuştur (Biricik, 2007: 125). Dolayısıyla bu tutumlarından ötürü Başgil ile yolları ayrılmış ve temelde din ve laiklik meselesi üzerinden fikir ayrılıkları yaşamışlardır ve Cemiyet böylece son bulmuştur. İlerde Başgil'in din ve laiklik hakkındaki tartışmalarına yer verildiği zaman Yalman ile Başgil arasındaki tartışmanın/görüş ayrılığının nereden kaynaklandığını daha net ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ SİYASAL TARTIŞMALAR

2.1. DİN VE LAİKLİK

Ali Fuad Başgil, lâiklik kavramını açıklamaya öncelikle sözlük anlamıyla başlar. Buna göre lâiklik, “ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir ve müessese, sistem, prensiptir” (Başgil, 1962: 147). Başgil, lâiklik kavramının lügat manası daha da genişletilerek “dini olmayan ve ruhani bir mahiyet taşımayan fikir, müessese, prensip, hukuk, ahlakı da” laiklik bağlamına yerleştirmiştir (Başgil, 1962: 148). Yaptığı bu tanımdan yola çıkan Başgil, lâik hukukun, dini müeyyidelerden kaynaklanmadığını, lâik devletin ise yine aynı şekilde dini esaslara göre yönetilmeyen devlet olduğunu belirtmiştir (Başgil, 1962: 148).

Başgil’e göre, Meşrutiyet’ten beri kullanılan lâiklik kavramı toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından tam olarak benimsenip anlaşılamamıştır. Zira bunda Hristiyanlık dininden farklı olarak, İslâm’da rahipler ve ruhaniler gibi ayrıcalıklı sınıfların bulunmadığını ve bundan dolayı toplumsal olarak lâiklik kavramını benimseyemediğimizi belirtir (Başgil, 1962: 148).

Kavramsal bağlamda kısa bir şekilde lâikliği tanımlayan Başgil, kavramın daha net anlaşılır bir hale bürünmesi için din ve vicdan hürriyeti bağlamında değerlendirmelerde bulunur. Çünkü Başgil’e göre, lâiklik tam olarak uygulanırsa din ve vicdan hürriyeti sahasını da koruma altına alır.

Başgil’e göre din ve vicdan hürriyetinin sadece bir tane düşmanı vardır: taassup (Başgil, 1962: 149). Başgil, bu durumun cehaletten kaynaklandığını belirtir ve “hakikiyle bilen bir kimsenin taassuba sapmasına ve kendi kanaatini ortaklaşmayanlara karşı düşmanlık gösterip tecavüze kalkmasına imkân yoktur” şeklinde bu durumu gerekçelendirir (Başgil, 1962: 150).

Ali Fuad Başgil, din ve vicdan hürriyeti için ve dolayısıyla lâiklik için tehlike arz eden taassubun iki türlüsünden bahseder: *dini taassup*, *siyasi taassup*. Başgil’e göre, *dini taassup* “dindarların cahilleri tarafından başka din, mezhep ve kanaat sahiplerine karşı gösterilen düşmanlıktır” (Başgil, 1962: 150). Başgil, büyük dinler

ve özellikle İslâmiyet'te fikir ve kanaat düşmanlığının yeri olmadığını ve dinlerin buna karşı olduğunu dolayısıyla bunun sapkınlık olduğunu belirtir. *Siyasi taassup*, “bir şahsın hayat ve cemiyet hakkında kendi görüşlerini mutlak surette hak ve başkalarınınkini bâtil telakki etmesinden ileri gelen cahilane bir düşmanlıktır” (Başgil, 1962: 156). Ayrıca Başgil, *Siyasi taassubun, dini taassuptan* daha zalim ve yıkıcı olduğunu belirtir. Bunun da nedeni *siyasi taassup*a hemen her zaman kişisel fayda ve hırsın hâkim olmasıdır (Başgil, 1962: 156).

Ali Fuad Başgil, siyasi taassup gücünü elinde tutanların Türkiye’de düşmanlık ettiği başlıca konunun din ve manevi konular olduğunu şekilde ifade eder (Başgil, 1962: 156):

“Çünkü hemen ilave edelim ki, siyasi taassup koyu bir surette materyalisttir. Onun inandığı ve bağlandığı şey yalnız madde ve menfaattir. Fakat madde ve menfaat fikri etrafında kitleleri coşturup harekete getirmek kolay değildir. Onun için siyasi taassup bir efsane yaratmaya ve bu sayede taraftar avlamaya mecburdur. Bu efsane zamanımızda, memleketlere ve tekâmül seviyesine göre, faşizm, komünizm gibi <izm> ekli bir kelime ile süslenen bir bayraktır (Başgil, 1962: 156).”

Ali Fuad Başgil, bu noktada dini ve siyasi taassubun din ve vicdan hürriyeti üzerindeki olumsuz etkisini kırmak yolunda atılması gereken adım nedir? sorusuna cevap aramıştır. Başgil’e göre, din ve vicdan hürriyeti sahasındaki güvenceleri oluşturacak tek bir kelime vardır: lâiklik (Başgil, 1962: 157). Başgil, insanların gerçekten lâik bir devlette din hürriyetini yaşayabileceklerini belirtir.

Ali Fuad Başgil, sadece içinde yaşadığı toplumun hukukunu değil, aynı zamanda kendi tabiriyle *garptaki* memleketlerdeki hukuki müeyyideleri de inceler ve ortadaki vakanın her boyuttan ele alınmasını sağlar. Nitekim ülkemizin de geçmişten beri çok tartışılan kavramlarından olan lâiklik kavramını da hem yurtiçi hem de yurtdışı olgularla ortaya koymaya çalışır. Buna göre, *garp memleketlerinde* laiklik din ve devletin birbirinden kati surette ayrılması ve devletin dini işlere müdahil olmadığını, aynı şekilde *dini müesseselerin* de bir *muhtariyete* sahip olduğunu ancak bu şekilde hakkıyla laikliğin uygulandığını gözlemlemiştir (Başgil, 1962: 157). Başgil’in bu gözlemlerinden yaptığı çıkarımlar şu yöndedir:

“Laik bir devlette hükümet ve idare işleri ve bunları tanzim eden kanun kaideler, prensiplerini dini mülahazalardan değil, sırf ihtiyaçlardan ve hayat realitelerinden

alır. Hâlbuki laik olmayan devlette kaide ve kanunlar dini esaslara dayanır. Şu halde laiklik ne münkirliktir, ne de hususiyle din düşmanlığı demektir; sadece devlet hayatında ve amme münasebetlerinde dini kaide ve esasları dindarlar muhitine ve ferdi vicdanlara bırakarak sırf hayatın akışına ve münasebetlerine mantığına uymaktır (Başgil, 1962: 157).”

Bu çıkarımlarıyla birlikte, laikliğin kesinlikle dini *nefyetmediğini* aksine kişilerin kendi özel hayatlarında ve ailesi içinde dindar bir şekilde yaşamalarına alt yapı oluşturduğunu belirtir (Başgil, 1962: 158). Laikliğin sadece devlet hayatıyla alakalı bir hareket ve faaliyet alanına sahip olduğunu belirtir (Başgil, 1962: 158). Başgil’e göre laikliğin bu bahsettiği bağlamıyla alakalı bir yanlış anlaşılma durumu vardır. Bu yanlış anlaşılmayı şu şekilde belirtir:

“Laikliği dinsizlik sanmak, onu yanlış anlamaktır. İnsan iş ve münasebetler hayatında laik olur, yani işin ve münasebetlerin devletçe vaz edilen kanunlarına göre hareket eder de, diğer taraftan ferdi ve hususi hayatında dindar olarak yaşar. Tekrar edelim ki, laiklik sadece devlet faaliyetlerine ve amme faaliyetleri sahasına ait bir prensiptir. Ferdin hususi ve manevi hayatı, ailesi ve sevdikleri muhiti bu prensibin dışında kalır (Başgil, 1962: 158).”

Başgil’e göre, laiklik *dine bağlı devlet sistemi* ile *devlete bağlı din sistemi* arasında *bir itidal ve muvazene sistemidir* (Başgil, 1962: 162). *Dine bağlı devlet sistemi* Avrupa’da ve Osmanlı’da yaşanmıştır. Başgil’e göre bu sistemde;

“Cemiyet içindeki bütün hayat ve münasebetler, uzaktan veya yakından, doğrudan veya dolayısıyla, hep din kaide ve kanunlarına bağlanır ve dini bir nizam içinde cereyan eder. Hukuk, ahlak, kanun, tahsil ve terbiye hatta ilim ve sanat bile dini düşünce ve esaslara göre ayarlanır ve memleket mabedden idare edilir. Devlet ise, dini müessese ve nizamın muhafazasına memur bir jandarma rolünde kalır. (Başgil, 1962: 162).”

Başgil, dine bağlı devlet sisteminde, hem ruhani hem de cismani hâkimiyetin devletin emrinde olması, yönetimin taassuba kaymasına yol açar ve devlet gücü ile silahı elinde bulunduran ruhani otoriteler, içinde yaşanan toplumda kendisinin belirttiği başka din, fikir ve görüşlerin dışındakilere istisna gözetmez (Başgil, 1962: 162). Taassuba kayan yönetim, “Bir Hallacı Mansur’u, Şehabeddin’i Sühverdi’yi mahkûm ve idam eder. Engizisyonlar kurar (Başgil, 1962: 162).” Ayrıca Başgil’e göre, “tarihteki din ve mezhep kavgaları, Sünnilik, Katolik, Protestanlık mücadeleleri hep devlet kuvvetlerine arka veren dini taassubun eserleridir (Başgil, 1962: 162). Bu durum da din aleyhtarlarına malzeme verir. Başgil’in de vurguladığı gibi, “din

terakkiye mani midir?” tartışmaları cereyan etmeye başlar (Başgil, 1962: 163). Bu duruma Başgil şu şekilde bir açıklık getirir:

“İkinci Meşrutiyet’ten beri pek moda olan bu mesele hakkında bizim diyeceğimiz şudur: Din esasında elbette terakkiye mani değildir. Mani olsaydı, sekizinci asırdan on dördüncü asra kadar bütün parlaklığıyla hüküm süren bir İslam ilim ve medeniyeti doğmazdı. Terakkiye mani olan, sapıklıktır ve dinin devlet kuvvetleriyle silahlanıp saltanata düşmesidir (Başgil, 1962: 163).”

Başgil’in belirttiği diğer bir sistem olan *devlete bağlı din sistemi* ise, dine bağlı devlet sisteminin tam tersi olarak, “diyanete siyaset ve hükümet adamlarının hâkim olması” durumudur (Başgil, 1962: 166). Bu sistemin detaylarını Başgil şu şekilde belirtmiştir:

“Dini müessese ve teşkilatı onlar kurar, onlar kapar, onlar idare eder. Din adamlarını vazifeye onlar tayin eder, onlar mükâfatlandırır, cezalandırır, hatta onlar doyurur. Hulasa, bu sistemde hükümet adamları bütün dini hareket ve hayatı ellerinde tutarlar ve diniyata diledikleri gibi istikamet vererek onu politikalarının sadık bir hizmetkârı görmek isterler (Başgil, 1962: 166).”

Başgil bu iki sistemi kıyasladıktan sonra laikliğin tam olarak bu iki sistemin arasına düştüğünü belirtir. Yani “bu sistemde ne devlet dine, ne de din devlete bağlanır. Sadece din ve devlet birbirinden ayrılır ve her biri diğerine karşı muhtar bir vaziyet alır (Başgil, 1962: 167).”

Başgil, laikliğin tam olarak gerçekleştirilmesinin bu yolla mümkün olabileceğini ileri sürer. Fakat burada devletin dine, dinin de devlete karışmamasının bu iki kurumun, birbirilerine karşı tamamen yabancılaşp ve birbirlerini rakip olarak görmesi demek olmadığına dikkat edilmesi gerektiğini belirtir (Başgil, 1962: 168). Nitekim her iki kurumun da temeldeki amacı vatandaşların iyiliğini temin etmektir.

Başgil din ile devlet ilişkisi arasındaki noktayı şu şekilde özetler:

“Bugün dinin devletten bekleyeceği bir şey vardır: <Gölge etme, başka ihsan istemem> dir. Laikliğin manası ve bugünün din ve devlet münasebetlerindeki rolü de budur: Yani dini devlete, devleti de dine tabi olmaktan kurtarmak ve bu sayede mabed ile hükümet arasındaki tezatları kaldırmak: mabedi ferdi vicdanların kalesi, hükümeti de madde ve menfaat dünyasının nazımı yapmak suretiyle aradaki iktidar kıskançlıklarını en küçük haddine indirmektir (Başgil, 1962: 171).”

Zira Başgil’e göre, laik olmayan memleketlerde, diyanet işleri, politikacıların emrinde ve onlara bağlı olarak çalışmaktadır. Bu durum da içinden çıkılması

mümkün olmayan neticelere sebebiyet vermektedir. Hem dinde yozlaşma olmakta hem de dinin birleştirici olmasından ziyade ayrıştırıcı olmasına sebebiyet vererek toplumu kafa karışıklığına itmektedir (Başgil, 1962: 172). Başgil'in belirtmek istediği diğer bir husus da, özellikle Türkiye gibi çoğunluğunun Müslüman olduğu memleketlerde, vatandaşların dini vecibelerini yerine getirmeye, devlet yardım etmelidir. Bu laikliği sıkıntıya sokacak bir durum değildir. Çünkü devletin görevlerinden biri de vatandaşların mensup oldukları dinin gereklerini yerine getirmekte onlara yardımcı olmaktır. Bu durum laikliği tehlikeye düşürmez, daha ziyade laikliği güçlendirir.

Ali Fuad Başgil, din ve laiklik bağlamında yaptığı çalışmalarda, laiklik bağlamındaki görüşlerini genel çerçevede ortaya koymasına müteakip Türkiye ile ilgili görüşlerine geçer. Başgil'e göre,

“Eğer hakkın diliyle konuşmak bir suç sayılmazsa tereddütsüzce diyeceğiz ki, Türkiye bugün ve otuz küsur senelik bir devir içinde dinin devlete bağlanması sistemindedir. Türkiye Anayasasının 1928'den beri tam laik bir anayasa olmasına ve hükümet adamlarımızın, sırası geldikçe, Türkiye'de laiklik tesis etmiş olmakla öğünmelerine rağmen Türkiye henüz Garp hukukundaki manası ve şekliyle laikliği tatmamıştır. Garp hukukunda laiklik, *devletin din ve mabed işlerine müdahalesini maskeleye yarayan bir paravana değildir*; fakat din ve vicdan hürriyetinin en sağlam bir teminatıdır. Bizde ise laiklik zıddına olarak, diyanet bütün teşkilatı ve personeliyle hükümet adamlarının emri altına girmiş ve din işleri sınıksız devlete bağlanmıştır. (Başgil, 1962: 176).”

Bilindiği üzere 1924'te 429 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Başgil'e göre bu kanun “Türkiye'de din ile devlet işlerini birbirinden sarıh ve kat'i bir surette ayırmıştır (Başgil, 1962: 188).” Başgil, “Şer'îye Vekâletini ilga eden bu kanunun laikliği yolunun yarısında duraklattığını” ileri sürmüştür (Başgil, 1962: 189). Ayrıca Başgil bu durumun anayasayla çeliştiğine dikkat çeker:

“Hatta dikkat edersek, duraklamakla kalmamış kendisinden dört ay kadar evvel 29/30 Birinci Teşrin 1923'te yapıp Cumhuriyeti resmileştiren 364 sayılı Anayasa mahiyetindeki kanunun ikinci maddesiyle bir nevi tenakuza düşmüştür. Çünkü bu ikinci maddede İkinci Büyük Millet Meclisi Türkiye Devletinin dininin din-İslam olduğunu ilan etmiştir (Başgil, 1962: 189).”

Başgil bu çelişkili durumu ayrıca şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur:

-Türkiye Devletinin dini vardır. (29/30 Birinci Teşrin 1923 tarihli ve 364 sayılı kanun)

-Türkiye Devletinin dini yoktur. (3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı kanun).

-Türkiye Devletinin dini vardır ve bu dinin ahkâmını tenfiz etmek devletin vazifesidir (20 Nisan 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu) (Başgil, 1962: 190)

“Dikkat olunsun ki, bu husustaki tereddüt ve tenakuzlar, o zamanki Büyük Millet Meclisi içinde ve etrafında esasen muhalefet havasının akisleri ve muhafazakâr elemanlara karşı yapılan tavizlerin zaruri neticeleri idi. Hakikatte, Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye ederek yerine Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar, bu yeni devletin laik vasıfta olmasına karar vermişlerdi. Bu kararın icrası daha fazla geciktirilmeyerek 10 Nisan 1928’de Teşkilatı Esasiye Kanunun 2 ve 26’ncı maddeleriyle daha bazı müteferri maddelerindeki diyanete mütedair fıkra ve cümleler kaldırılmış ve mevzuattaki tenakuzlar bu suretle bertaraf edilmiştir. Nihayet 1937 Şubatında Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan başka bir tadil ile bu kanunun ikinci maddesine giren altı prensip arasında Laiklik tabiri de yer almış ve Türkiye Devletinin laik olduğu tasrih olunmuştur (Başgil, 1962: 190-191).”

Başgil, laiklik bağlamında yapılan bu değişikliklerin yeterli olup olmadığı hususunda çekincelidir: “Türkiye Devleti laiktir demekle, Türkiye laik olmuş mudur?” (Başgil, 1962: 191). Bu soruya Başgil’in cevabı “Hayır” olmuştur. Zira Başgil’e göre, 429 sayılı Kanunla, Diyanet İşleri’nin hükümet emrine verilmesi neden hayır cevabı verdiğini belirtir. Ayrıca Başgil’e göre, Diyanet İşleri’ne en azından üniversiteler kadar olsun bir muhtariyet verilmesi gerekirdi.

Diğer taraftan Başgil, din âlimi yetiştirecek öğretim müesseslerinin kurulmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Zira Başgil’e göre,

“Şurası muhakkaktır ki, dünyanın hiçbir yerinde laik üniversite çatısı altındaki İlahiyat Fakültelerinde din adamı ve alimi yetişmemiştir. Üniversite gibi lâdinî bir camia içinde din adamı ve âlimi elbette yetişemez. Ve bunun yetişmemesine değil, yetişmesine hayret edilse yeridir. Kayalıkta pirinç bitmez. Devlet mekteplerinde, ortaokul ve lisenin lâdinî havası, hatta din aleyhtarı muhiti içinde yetişip on sekiz, on dokuz yaşına gelen bir genç aldığı bu aleyhtar terbiye ve bu menfi zihniyetle idaresi ve hocaları çok kere dine muarız olan sivil bir ilahiyat Fakültesinde okuyup da din adamı olamaz. Şu hadle, İslam dininin muhtaç olduğu yüksek diyanet mütehassısı ve din âlimi yetiştirmek üzere Darülfünunda bir ilahiyat Fakültesi kurulmasını emreden Tevhidi Tedrisat Kanunu kapattığı dini öğretim müesseseleri ayarında bir müessese kurmuyordu, sadece İslami sahada yüksek diyanet mütehassısı adamların kökünü kurutuyordu. (Başgil, 1962: 194).”

Başgil'e göre içinden çıkılmaz bir vaziyet alan bu durumun ivedilikle çözüme kavuşturulması gereklidir. Öncelikle laiklik anayasaya belirli bir tanım çerçevesinde konulmalıdır. Nitekim laiklik kavramından farklı manalar çıkmaktadır. Anayasa bir tanımın konulması bu sorunu çözecektir. Diğer taraftan Başgil, madem devlet laiktir “o halde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmak, biri diyanet diğeri de siyaset sahasında kalmak lazım” geldiğini belirtir (Başgil, 1962: 204). Başgil, hem laik bir devlet olup hem de dini teşkilâtı siyasi mercilerin emri altında tutmanın mantığa aykırı olduğunu belirtir. Zira “bugün medeni memleketlerde yalnız ilmi değil, dini müessese ve teşkilat da siyasetten tamamıyla ayrılmış ve muhtar bir sahaya çekilmiştir” (Başgil, 1962: 204).

2.2. DEMOKRASİ

Ali Fuad Başgil, öncelikli olarak demokrasi kavramını kelime manası ile tanımlamaya girişmiştir. Buna göre, “demokrasi kelimesi, Yunancadan *demos* ve *kratos* manasına gelen iki kelimedenden mürekkep olmuştur ve halk hükümeti” demektir (Başgil, 2014: 23).

Başgil'e göre, demokrasi *muayyen bir hükümet ve idare sistemidir* ve insanın üzerinde manevi bir değere sahip olan, yüksek yaşam kalitesi getirmesi öngörülen bir ideal sistemdir (Başgil, 2014: 33-34). Başgil, demokrasi tanımını daha da genişleterek şu şekilde açıklar:

“Demokrasi diyorum, her şeyden evvel bir nevi hükümet ve idare sistemidir ve bu bakımdan, en basit ifadesiyle, bir memleket halkının ekseriyetle, ekseriyetin de ehliyetliler ve seçkinlerle temsili esasına dayanır. Demokrasi bilâkis geniş halk kitleleri içinden çıkan anonim bir ekseriyetin fikir ve kanaatleri üzerinden yürümeyi ve bu vasıta ile hakiki halk menfaatlerini gerçekleştirmeyi hedef alır. Bunun için de en aşağı derecesinden en yüksek derecesine ve devlet reisliği makamına kadar, bütün hükümet ve idare hizmetlerinde her nevi irs, imtiyaz ve inhisar fikrini kökünden nefyeder (Başgil, 2014: 34).”

Özet olarak Başgil, şu şekilde bir tanımlama yapmıştır:

“Demokrasi ilk ve saf manasıyla “Halk için ve Halk tarafından hükümet” demektir. Bu rejimde hükümet manivelâsı halkın elinde olacak ve hükümet makinesi; şahıs

sınıf ve zümre hesabına değil, sırf halk menfaatleri ve iyiliği için işleyecektir (Başgil, 2014: 44).”

Fakat bilindiği üzere ve Başgil’in de belirttiği gibi, saf bir demokrasi yürütmek kolay değildir. Zira Başgil’in bu husustaki görüşlerini şu sözlerinden anlamaktayız: “Bugün halkın hükümet ve idareyi ele alması ve kendi işlerine doğrudan doğruya karar vermesi hulusa “doğrudan demokrasi” mümkün değildir (Başgil, 2014: 44).” Durumun böyle olması halkın temsili ve halk adına kararlar alınması için hükümet ve idareyi ele alacak kişilere ihtiyaç doğmaktadır. Başgil’e göre, halk adına kararlar alacak ve idareyi ele alacak kişiler *hükümet adamlarıdır* (Başgil, 2014: 45). Hükümet adamlarını seçerek görev başına getirip ve bunlara vekâleten ifa edecekleri görevlerde yetki vermek mantık dâhilinde gerçekleşmesi gereken bir durumu ifade eder (Başgil, 2014: 45).

Başgil, demokrasilerin *saf* ve *dejenere* vaziyetler aldığını ve fiiliyatta bu vaziyetlerden *dejenere* olanını gözlemlemenin mümkün olduğunu belirtir (Başgil, 2014: 35). Başgil, *saf demokrasinin*, “kuvvet ve salahiyetini hakiki ve yalansız bir ekseriyetin, yani siyasi hürriyet ve müsavat esasları dairesinde teşekkül eden bir ekseriyetin elinde bulunduğu” bir idare sistemi olduğunu belirtmiştir (Başgil, 2014: 35). Demokrasinin *dejenere* vaziyet almış olanını ise, *demagoji* kelimesiyle açıklamanın yeterli olduğunu belirtmiştir. Zira Başgil’e göre, siyasi ilimlerde *demagoji* kelimesi “aldatılmış veya ifsat bir ekseriyeti basamak yaparak yükselmiş ve sırf hayvani hırslarını tatmin için, hükümet makinesini ele geçirmiş ayak takımı şarlatanlar idaresi” manasındadır ve *demagoji* demokrasilerin belasıdır (Başgil, 2014: 35). Başgil, bu bozulmanın ve tehlikenin önüne geçmenin tek bir yolunun olduğunu ve onun da “hükümet konağının anahtarını hakiki, ciddi ve açık bir ekseriyetin eline vermek” olduğunu ileri sürmüştür (Başgil, 2014: 35).

Başgil, demokrasilerde olmazsa olmazlardan birisinin *ekseriyet* (çoğunluk) fikri olduğunu belirtmiştir (Başgil, 2014: 36). Başgil’e göre “bu rejimi muayyen bir hükümet sistemi olarak fark ettiren ve başka çeşit hükümet sisteminden ayırdeden en esaslı nokta budur. Demokraside ekseriyet, tabir caizse âdeta binbir başlı hükümdardır (Başgil, 2014: 36).” Fakat Başgil, bu hükümdarın oligarşilerde olduğu

gibi imtiyazı haiz bir grubun değil istisnasız bütün halkın hükümdarıdır. Zira Başgil'e göre "demokrasi, ekseriyetin dileğine ve arzusuna dayanır (Başgil, 2014: 47)." Fakat bu noktada kişilerin tamamının aynı görüşte olmaması durumuyla karşılaşılır. Başgil, bu hususun demokrasinin uğraşmak zorunda olduğu çetin bir meselesi olduğunu belirtmiştir (Başgil, 2014: 47). Başgil, demokrasinin baş etmek zorunda olduğu bu çetin meseleye doktrinde şu şekilde cevap bulunduğunu belirtir: "Doktrin baskı rejimlerinin aksine olarak, fikir, kanaat ve görüş hayatında vatandaşlar için müsavi hürriyet esasından hareket ederek meseleyi "Ekseriyet prensibi" ile karşılar (Başgil, 2014: 48)." Başgil, ekseriyet prensibinin ise şu şekilde gerçekleşeceğini belirtmiştir:

"Mademki halk içinde görüş ve anlayışlar aynı noktada birleşmemektedir. Ve mademki aynı bir görüş ve anlayışta olanlar "bilkuvve" gruplaşmakta, küçük büyük birer fikir kanaat grubu vücuda getirmektedir. O halde bilkuvve vücut bulan bu gruplar "bilfiil"de teşkilatlanır. Kendi önderleri etrafında siyasi birer kanaat münakaşası sahasında ekseriyet kazanmaya çalışır. Gruplardan hangisi halkın ekseriyetini kazanırsa, devlet arabasının dizginlerini bu grubun şefleri ele alır ve hükümet işlerini ekseriyetin doğru ve hayırlı gördüğü yoldan yürütür (Başgil, 2014: 47)."

Başgil bu durumda ortaya çıkacak olan hükümet şeklinin şu şekilde vücut bulduğunu ortaya koyar:

"Şu halde, demokrasinin ilk hareket noktasını teşkil eden "halk için halk tarafından hükümet" formülü yerine "halk için, fakat halkın ekseriyetle, ekseriyetin de şeflerle temsili esası üzerinden hükümet" formülü kaim olacak ve bu suretle demokrasi tip değiştirecektir. Halkın doğrudan hükümeti şeklindeki eski ve iptidai demokrasinin yerine muasır devirde halkın temsil ve vekâlet yoluyla hükümeti şeklindeki "temsili demokrasi" alacaktır (Başgil, 2014: 47)."

Daha önce de belirtildiği gibi, bir devlet sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların tamamının aynı görüşe sahip olması mümkün değildir. Zira bu durum belirtildiği gibi doğrudan demokrasinin işletilmesini güçleştirmektedir. Bu güçlüğü önüne geçmenin ise, temsili demokrasiyle mümkün olacağı belirtilmişti. Böylece halk kendi adına kararlar alması için temsilciler seçerek bir hükümet mekanizması kuracaktır. Bu noktada da demokrasilerde önemli bir hususu oluşturan demokrasi-parti ilişkisini görmekteyiz. Zira bu hususta Başgil de görüşler beyan etmiştir.

Başgil, demokrasi-parti ilişkisini belirtmeden önce şu hususta dikkat edilmesi gerektiğini belirtir:

“Okuyucum! Beni bu noktada tekzip için sakın İki Dünya Harbi arası devirde, bazı memleketlerin seçimlerini ve Millet Meclislerini misal olarak göstermeyiniz. Herkes gibi ben de biliyorum ki, bu memleketlerin seçimlerinde senelerce mebuslar ittifakla seçilmiş, meclislerinde karar ve kanunlar “Orman gibi eller” kalkmak suretiyle kabul edilmiştir. Fakat bu hallerin karikatürleştirilmiş bir demokrasi perdesi arkasında oynanan totaliter dramlar olduğunda şüpheniz mi var? (Başgil, 2014: 38).”

Başgil’e göre, kabul edilsin veyahut edilmesin, toplum içinde belirli kanaat grupları her daim oluşmuştur. Bunlar resmi bir hal alınca partiler ortaya çıkmıştır. Partileri veyahut cemiyetleri oluşturacak bu gruplar ise, *kimi hürriyetçi, kimi sıkı boğazcı, kimi muhafazakâr* olarak ayrılmışlardır (Başgil, 2014: 39). Başgil’e göre bu hususların partileri ortaya çıkaran esaslardır. “Çünkü parti, aynı bir fikir ve kanaat taşıyan ve onu gerçekleştirmeye karar vermiş olan vatandaşlardan mürekkep teşkilatlı bir grup yahut cemiyet demektir (Başgil, 2014: 39).” Durumun bu halde olması Başgil’e göre farklı bir soruyu ortaya çıkartır. Buna göre:

“İş böyle olunca, hükümet heyeti bu muhtelif fikir ve kanaat gruplarından hangisinin adamı olarak çıkacak ve nasıl bir program üzerinden, devlet gemisini yürütecektir? Bu meselenin halli için iki yoldan yalnız biri vardır. Ya mevcut fikir ve kanaat grupları arasında yalnız biri silahlanarak hükümeti zaptedecek ve diğer grupları sindirip bir diktatörlük kuracaktır. Yahut da, her fikir ve kanaat grubu, tam bir müsavi imkân ve müsaade havası içinde, çalışacak ve gruplardan hangisi daha çok taraftar kazanır ve ekseriyeti teşkil ederse, hükümet heyeti prensip itibarıyla bu gruptan çıkacaktır ve hükümet programının ana hatları bu grubun görüşlerine dayanacaktır. Bu iki yoldan birincisi oligarşilerin, ikincisi ise, demokrasilerin ve umumiyetle hürriyet rejimlerinin beğenip tuttuğu yoldur (Başgil, 2014: 39)”

Başgil’in sözünü ettiği bu yollardan birincisi için ortada söz konusu olacak bir mesele yoktur. Çünkü oligarşilerde fikir ve görüş ayrılıklarının olması bir anlam ifade etmez. Bunlar diledikleri gibi bir sistemde yönetim faaliyetlerini yürütürler. Bu duruma karşı çıkanları ise güç kullanma yoluyla sindirirler. Zira onlara göre, Başgil’in de belirttiği gibi, “yapılacakların en iyisini ve bunu kendisinin en iyi bir surette yaptığına kanidir (Başgil, 2014: 39).”

İkinci yolda ise, yani demokratik yöntemlerle farklı görüşleri çatısı altında toplayıp serbest ve eşit koşullarda kampanyalar düzeltmek suretiyle iş başına gelen hükümetlerde, partiler “birer hazırlık ekibi, hem de siyasi mücadelelerde birer

disiplin kadrosudur (Başgil, 2014: 39).” Başgil, halkın en doğru şekilde karar alabileceğine inanır. Yani memleket ve kendi menfaati için halk, oluşacak bu farklı parti gruplarından en doğru olanına karar verecektir. Başgil’in bu görüşlerini şu ifadelerinden anlamaktayız:

“Şuna inanılmalıdır ki, neticesi halka ait olan işlerde “vox populi, vox dei” yani halkın sesi, hakkın sesidir. Halkın akliselimi o kadar kuvvetli, müşterek görüşü ve vukuatı önceden sezış kudreti o kadar keskin ve ilahidir ki, bu kudretin yarattığı harikalar önünde en sivri akıllar bile hayrete düşer ve en açığöz politikacılar şaşırır (Başgil, 2014: 42-43).”

Görüldüğü gibi, partiler ve çoğunluğun kararı Başgil’in düşüncelerinde önem arz etmektedir ve demokrasinin olmazsa olmazları arasındadır.

Başgil için demokrasilerde önem arz eden bir diğer konu ise, *müsavat* ilkesidir. Zira Başgil’e göre:

“Demokrasi usulü ile idare edilen memleketlerde, devlet nizamının dayanması lazım gelen esaslardan biri milli camiayı terkip eden vatandaşların hatta yüksek ahlak nazarında, bütün dünya insanların insanlık cevherinde ve insan olmak sıfat ve şerefinde müşterekliği ve hukuken birbirine müsaviliği kaidesidir (Başgil, 1948: 2).”

Başgil, bu müsavat ilkesi nazarında ortaya konulan fikirlerde dikkat edilmesi gereken noktaların olduğunu belirtir. Zira müsavatın tam olarak anlaşılamadığını ileri sürer. Başgil’e göre dikkat edilmesi gereken hususlar ve müsavatın tam olarak demokrasilerde ne anlam ifade ettiğini şu görüşlerinden anlamaktayız:

“Yalnız dikkat edelim ki, demokrasiye temel teşkil eden müsavat ne avamdan kimselerin anladığı gibi riyazi (matematiğe dair) ne komünistlerin istediği gibi iktisadi, ne de oligarşilerin tatbik ettiği gibi tesviyeci ve uşaklıkta eşitlik manasına bir müsavattır. Demokrasinin müsavatı medeni ve siyasi haklarda müsaviliktir. Yahut eski Yunan filozoflarının tabiriyle “isonomie” yani kanun önünde müsavat “isotimie” yani devlet hizmet ve memuriyetleri, izzet ve ikbali önünde müsavat ve “isogorie” aynı söz hürriyetinde müsavattır (Başgil, 1948: 3).”

Buraya kadar Ali Fuad Başgil’in demokrasi bağlamındaki görüşlerinin temel noktalarına değinilmiştir. Türkiye’de demokrasi bağlamındaki görüşlerine geçilmeden önce kısa olarak demokrasinin gelişmesinin gerektiği okullarda nasıl bir yol izlendiğini belirten görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Zira Başgil, ilerde de göreceğimiz gibi, Türkiye’de demokrasi bağlamında eğitimin doğru yollardan yapılmadığı kanaatinde dir.

Başgil'e göre, modern bağlamda otokratik yönetimler, demokrasiyi tahrip edecek eğitim politikaları izlemiştir. Bu görüşünü şu ifadelerinden anlamaktayız:

“Meş'un (doğruluk) bir kuvvet ve şiddet prensibinden hareket eden modern otokrasiler, bilhassa, ilim ve kültür ocaklarına el atmış, ilk mektepten üniversiteye kadar bütün tahsil ve terbiye yuvalarını, idareleri, hocaları ve talebesiyle birlikte, derece derece otokrasi merkezinin cebri, tehdit ve tazyiki altına sokmuştur. Bunlar, mektepten sağlam bir kültür, şahsiyet terbiyesi yerine, merkezin emirlerine itaat ve otokrasi şeflerine sadakat istemiş ve bu yolda dalkavukluğa ve pespayeliğe prim kazandırmıştır (Başgil, 1949: 391).”

Başgil, demokrasi rejiminin, otokratik yönetim eğiliminde olanların işlerini güçleştirdiğinden bahseder. Dolayısıyla demokrasinin mana ve ruhunu kaybettirecek politikalar izlemesi gayet tabii bir durumdur. Zira otokratik yönetimler bu yolu izlemekte ve bilinçli olarak yetişen gençliğin sorgulama yeteneğini kaybetmesinden yana politikalar izlemişlerdir. Ali Fuad Başgil, demokrasi bağlamında topluma zarar veren bu durumun Türkiye'de aynı şekilde tatbik edildiği yönünde kanaat beyan etmiştir. Zira Başgil'in bu husustaki görüşlerini şu ifadelerden anlamaktayız:

“Resmi ağızlarca ısrarla iddia edilmesine rağmen, ben kendi hesabıma şu kanaatteyim ki: yirmi küsur seneden beri bizde maarif ve mektep siyaseti tamamıyla otokratik esaslar üzerinden yürütülmüştür. Merkezileşen ve hareket noktasını iktidar şeflerinin indi görüşlerinde bulan ve böyle olduğu için, durmadan tezada düşen oynak ve kaypak bir mektep siyaseti demokrasinin insan ve vatandaş terbiyesine daima aykırı gitmiştir. Merkezden ekseriya tezatlı ve mantıksız, fakat o nispette de lüzumsuz bir şiddet ve dehşet saçan emirlere idare edilen mekteplerimiz, kalite randımanında mahrum, zararına işleyen birer hükümet fabrikası halinde konulmuştur (Başgil, 1949: 393).”

Başgil, demokrasi bağlamında Türkiye için bu görüşleri belirtmesindeki temel mesele, demokrasinin ancak eğitim vasıtası ile bireylere doğru bir şekilde anlatılmasıyla anlaşılacağı noktasındadır. Zira buna göre, demokrasinin tam olarak toplum nazarında yerleşip ilerlemesi için, öncelikle okullarda bireyler demokratik ilkeler çerçevesinde yetiştirilmelidir. Sorgulamayan ve iktidara itaat ile ödevli bir gençlik yetiştirmek toplum için ilerde zarar doğuracaktır. Dolayısıyla Başgil, maalesef Türkiye'de bu şekilde bir yol izlendiğinden yakınmaktadır. Başgil'e göre, “her derecesiyle mektep, oligarşik bir iktidarın propaganda vasıtası haline konulmuştur (Başgil, 1949: 394).” Başgil bu durumun eğitim sistemiyle sınırlı kalmadığı ve bunun okullardaki hocalara kadar sirayet ettiğinden de yakınmaktadır.

Yani rejimin görüşlerini benimseyen eğitimcilerde bu yolda yanlış sapmış olmaktadır. Durumun daha vahim olanı ise, rejim tarafından bastırılan kitaplardır. “Ve manasız bir kolektif bir megalomani yaratmak sevdası ile tertiplenen bu kitapların bazı bahisleri adeta binbir gece masallarını andırmaktadır (Başgil, 1949: 395).” Başgil’e göre, “mekteplerde, okutulan imparatorluk devrimize ait resmi tarih kitapları, Türk milli mefahirine karşı açık bir bühthandır (Başgil, 1949: 396)”. Bu kitaplarda sorgulamayan ve tek tipte olan bir nesil yetiştirilmesi ön görülmüştür. Bunu Başgil’in şu ifadelerinden anlamaktayız:

“Otoriter bir idarenin indi ve zümreci görüşleri dairesinde ısmarlanıp yazdırılmış resmi kitaplardan okutulan bu derslerin gençlik maneviyatı üzerinde bıraktığı iz, iki kelime ile, inançsızlık ve güvensizliktir. Vatandaş formasyonunda modern kültürün temelini teşkil eden dil ve tarih tedrisatımız acınacak bir haldedir (Başgil, 1949: 395).”

“Acı da olsa söylemek bir vazifedir ki, süsü ve sayısı ile öğündüğümüz mekteplerimiz talim ve tedriste kuru bir garp taklitçiliğine, kopyacılığına ve tercümeciliğine: terbiye bahsinde ise dar ve anlayışsız bir zümre taassubuna ve geri bir otoritarizme saplanmışdır (Başgil, 1949: 394).”

Başgil, tek parti dönemindeki baskılardan ötürü yıllarca söylemeye imkân bulunamayan bu hususların artık konuşulması gerektiğini belirtmektedir. Zira bu üzerinde durulması gereken önemli konuların ilerde Türk milletinden intikam alacağını ve zarar doğuracağını belirtir. Dolayısıyla Başgil’e göre artık zaman müşterek dertlere çare arama zamanıdır (Başgil, 1949: 396).

Başgil, bu meseleleri şu görüşleriyle özetlemektedir:

“Netice, bir kelime ile fecidir. Bugün münevver denilen gençlik, manevi enerji ve istikametten mahrumdur. Çünkü mekteplerimizin karakter ve şahsiyet terbiyesine temel teşkil eden milli dil, milli tarih ve ilmi kültür dersleri yanlış ve zararlı bir yoldadır. Devlet kitabı sistemi üzerinden ısmarlanıp yazdırılan resmi ders kitapları ve bunların hakikatlere karşı yarattığı inançsızlık havası, hocalarımızın olduğu kadar gençlerimizin de enerji özünü kemirmiştir. Şuursuz arif politikası ile etrafa saçtığımız maneviyat düşmanlığı ve milli dil, tarih ve ilmi kültüre karşı reva gördüğümüz laubalilikler gençlik ruhiyatında, yalnız doğruluğa, fedakârlık ve faziletkârlığa değil, ilme karşı bile inancı sarsmış ve gençlerde vatan ve insaniyet ideali yerine acı bir “boşver” felsefesi yaratmıştır. Acıdır, fakat hakikattir; bugün gençlik feci bir inanç ve ideal boşluğu ve perişanlığı içindedir. Biliyorum bunun aksini iddia edenler var. Bugün Türkiye’imiz pek az memleketlere nasip olan bir

demokratik inkişafını mesut havası içinde yaşamakta olduğunu pervasızca ilan edenler var. Fakat bu efendiler bilmelidirler ki; en açık hakikatleri ve realiteleri lafla perdelemek sanatı, Hitler Almanya'sının propaganda nazırı Göbels ile birlikte intihar etmiştir (Başgil, 1949: 398)."

2.3. 1924 ANAYASASI: ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Bilindiği gibi, yurtdışında yaşanan gelişmeler doğrultusunda demokratik konularda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Dolayısıyla tartışma ortamının rahatlamasının neticesinde Ali Fuad Başgil de fikirler beyan etmeye başlamıştır. Demokratik rejimlerde olması gerekenler ve bu hususta Türkiye'deki uygulamalar ve bu uygulamalardan doğan aksaklıkları dile getirmiştir. Başgil, aksaklıkları dile getirmekle kalmayıp anayasadan ve uygulamalardan kaynaklanan aksaklıkların nasıl ve hangi yollarla düzeltilmesi konusunda da fikirlerini sunmaktan geri durmamıştır.

Ali Fuad Başgil'e göre, 1924 Anayasası *tadile* ve *tahsise* ihtiyacı vardır (Vatan, 29 Aralık 1948). Zira demokratik rejim konusunun tartışılmaktadır ve mevcut Anayasanın *çok partili* ve *demokratik hayata* uyumlu olmadığını belirtilmektedir. (Vatan, 29 Aralık 1948). Başgil'in bu düşüncelerini şu ifadesinden anlamaktayız:

"Kanaatimce, şimdiki Anayasamız dünya Anayasaları arasında en demokratik kanundur. Fakat demokrasiyi muhtaç olduğu müesseselerle teçhiz edip teşkilâtlandırmamış ve bu sebeple koyu bir halk hükümeti mefkûresinden hareket ettiği halde, fiiliyatta şahsi hükümetlerin yerleşmesine yol açmış ve bunların gölgesinde yaşamıştır (Vatan, 29 Aralık 1948).

Başgil, 1924 Anayasasının niçin tadil edilmesi noktasındaki görüşlerini biraz daha genişleterek, "bu kanun, şartsız ve kayıtsız millete malettiği hâkimiyetin kullanım şekil ve şartlarını iyice tayin edip "organize" bir demokrasi kuramamıştır" demiştir (Vatan, 16 Ocak 1949)." Başgil, Anayasada sadece "hâkimiyet milletindir" demek yeterli değil görüşündedir. Zira Başgil'e göre, "millet hâkimiyeti rejimi olarak demokraside gaye millet fert ve nesillerinin huzur ve selâmetini hak ve hürriyetini korumaktır" (Vatan, 16 Ocak 1949).

Başgil'e göre, "millet hâkimiyeti fikri, hakkın hâkimiyetine sırf bir vasıtaadır. Hakkın hâkimiyeti ise, müsbet sahada siyasi ve hukukî müesseseler kurmakla,

hürriyet ve hakkaniyet koruyucusu bir sistem vücuda getirmekle temin edilir (Vatan, 16 Ocak, 1949).” Başgil, milli hâkimiyet fikrinin ancak bu amaç doğrultusunda işletilmesiyle değer bulacağı kanaatindedir ve eğer bu amaçla işletilmez ise, *“fert ve nesiller için bir baskı aleti haline konulursa böyle bir maskeli milli hâkimiyet ile monarşik bir idare rejimi arasındaki fark lâfzi kalır”* (Vatan, 16 Ocak 1949). Başgil’in şu ifadeleri durumu izah etmesi açısından önem arz etmektedir:

“Düşününüz başıma inen haksız bir yumruğun sahibi kim olursa olsun, bunun bence ehemmiyeti yoktur. Haksız yumruk, ister bir hâkimiyet hakkına dayanan bir hükümdar yumruğu, ister arkasını millet manevi şahsına dayamak suretiyle hükmeden bir şahıs veya zümre olsun bu müsavidir. Müsavi olmayan şey haklılık ve haksızlıktır. Milli hâkimiyet prensibi, diyorum, haksızlığa mani ve hakkaniyete vasıta bir prensip olduğu için ve olmak şartıyla hakkın hâkimiyeti demek olur ve yüksek bir manevi kıymet alır. Bunun için ise, bu prensibin siyasi ve hukukî müesseseler halinde teşkilatlanması ve dediğim gibi “Organize” bir demokrasi manzarası alması lazımdır (Vatan, 16 Ocak, 1949).”

Başgil, 1924 Anayasasının eksik ve kusurlu olduğunu çünkü yukarıdaki bu noktayı nazarlara cevap veremediğini belirtmiştir (Vatan, 16 Ocak 1949).

Başgil’in 1924 Anayasasıyla ilgili bir diğer eleştirdiği konu ise, hükümet sistemi noktasındadır. Zira Başgil’e göre, 1924 Anayasasının getirdiği sistem hem meclis hükümeti sistemi hem de parlamenter sistem arasında gidip gelmektedir. Başgil’in bu husustaki görüşleri şu şekildedir:

“Meclis, bir taraftan meşrutiyet devri parlamentarizminden uzaklaşmak için ayan usulünü terketmiş ve Meclis hükümeti sisteminin mantıklı bir neticesi olan, kuvvetler birliğini esas alarak bunu Cumhuriyetin temel taşı yapmak istemiştir. Fakat diğer taraftan saf bir Meclis hükümeti sisteminin de sulh devrinde yürümeyeceğini sezerek gerek hükümetle Meclisin ve gerek Devlet Reisi ile hem Meclis ve hem hükümetin münasebetleri bahsinde açıkça Parlamenter rejimi takip etmiştir. Yalnız bu rejimin mantığında-Saltanat devrine karşı reaksiyon olmak üzere-en can alacak noktada terkedivermiştir ki, bu nokta Devlet Reisinin icabında Meclisi feshedebilmesidir (Vatan, 16 Ocak 1949).”

Başgil’e göre, Meclis, Anayasada, Cumhurbaşkanıya gerekli salâhiyeti sağlamayarak devlet hayatını iki çıkmaza sokmuştur (Vatan, 16 Ocak, 1949). Başgil’e göre bu çıkmazlardan biri şudur:

“Farzediniz ki, günün birinde Meclisle umumi efkâr arasında derin bir tezat ve bir uçurum hâsıl olsun ve Meclis memleket muvacehesindeki nüfuz ve itibarını kaybetsin. Böyle bir halde eğer farzettığımız bu Mecliste hâkim olan ekseriyet inat ederse, seçimlerin yenilenmesi ve millet iradesinin yeniden zuhuru için, Meclisin

normal müddetini yani dört senenin bitmesini beklemekten başka çare yoktur. Fakat bu halin tamamıyla millet zararına olduğu ve içtimai sulhu tehdit ettiği aşîkârdır (Vatan, 16 Ocak 1949).”

Başgil’in sözünü ettiği iki çıkmaz ise şudur:

“Yine farzediniz ki, Mecliste hakim olan ekseriyetle Devlet Reisi ihtilafa düşsün ve bu iki salahiyet merkezinin arası açılsın. Başvekil ve diğer vekilleri tayin etmek devlet Reisinin hakkı olduğuna ve vekiller heyetinin aynı zamanda Meclisin itimadıyla iş başında kalabileceğine göre mümkündür ki, Meclis, Devlet Reisince tayin edilen vekilleri tekrar tekrar düşürsün ve memleket her hafta başı bir hükümet değişmesi felaketiyle karşılaşsın. Gerçi şimdiye kadar böyle bir felaketle karşılaşmadık. Çünkü şimdiye kadar hâkim olan şef idaresi idi. Ve bereket versin ki bu idi. Eğer anayasa hâkim olsaydı bu imkân zuhur edebilirdi (Vatan, 16 Ocak 1949).”

Başgil’in belirttiğine göre, iş başına gelenler Anayasayı olduğu gibi tatbik etselerdi “Türkiye’de hükümet imkânı fiilen ortadan kalkar ve bir anarşiye sürüklenirdik (Vatan, 16 Ocak, 1949).”

Başgil, Anayasanın tadil edilmesi noktasında şüphe olmadığını belirtirken bu yapılacak tadilin nasıl olması gerektiği hususunda fikirlerini de dile getirmiştir. Buna göre, Başgil, anayasa değişikliğinin mevcut meclis tarafından yapılmaması gerektiği kanaatinde. Başgil bu husustaki kanaatini şu şekilde belirtmiştir:

“Hakikati söylemek lazım gelirse, şimdiki meclis bir anayasa tadili için, kanunen salahiyetli olmakla beraber, bu hususta, elzem olan siyasi nüfuz ve manevi otoriteden mahrumdur. Eğer bu görüşte birleşiyorsak, tadilin zamanı meselesinden evvel, nasıl bir meclis tarafından yapılması doğru olur noktasını ele almak lazım gelir (Vatan, 19 Haziran 1949).”

Başgil’e göre, mevcut ülke realiteleri karşısında, mevcut meclisin bu tadili yapması kadar “hatalı ve atisi karanlık bir hareket tasavvur” edilemez. “*Anayasaya el sürecek bir meclis için ilk şart, memleket ekseriyetinin aynası olmak ve onun tam itimadını taşımaktır*” (Vatan, 19 Haziran 1949). Başgil’e göre, “mevcut meclisin tarihi ve milli bir borç şeklinde yapacağı iki şey vardır: Birincisi, herkesi tatmin edecek bir seçim kanunu kabul etmek, ikincisi ise, Anayasaya ek bir kanun kabul ederek, ya miadından evvel veya miadında dağılmaktır (Vatan, 19 Haziran 1949).”

Başgil, anayasanın neden tadile ihtiyacı olduğunu ve kim aracılığıyla bu tadilin yapılması gerektiğini belirttikten sonra, nasıl bir sistem getirilmesi noktasında şunları belirtmiştir:

“Bugün, nizamlı ve mutedil bir demokrasiye samimiyetle taraftar isek, evveleminde, Meclis perdesi arkasından şahıslar istibdadına ve zümre istismarına yol açan bu sistem yerine “Kuvvetler Ayrılığı” esasına müstenit bir “Kuvvetler Muvazenesi” sistemi kabul etmek zorundayız (Vatan, 20 Haziran 1949).”

Başgil, kuvvetler ayrılığı noktasında ısrarla üzerinde durduğu nokta, bir ikinci meclistir. Başgil’e göre ikinci meclisin getirilmesi kuvvetler ayrılığını tam olarak temin edecektir ve Türkiye için güzel getirileri olacaktır. Başgil’in ikinci meclis ile birlikte gelecek olan sistemin faydalarını şu şekilde sıralamıştır (Vatan, 21 Haziran 1949):

- Kanun ve kararların daha mükemmel ve daha ihtiyaca uygun çıkmasını sağlar.
- Mebuslar meclisindeki ekseriyetin muhtemel taşkınlıklarına karşı rampa hizmeti görür.
- Teşri hayatında bir muvazene ve istikrar amili olur ve bilhassa, cumhurî devletlerde rejime en sağlam bir mesnet teşkil eder.
- Anayasa hükümlerinin muhafızlığı rolünü oynar.
- Bütçe işlerinde mebuslar meclisinin israf temayülleri set çeker.
- İcra organı şeflerine karşı teşri kuvvetinin istiklalini müdafaa ve muhafaza eder ve binnetice vatandaş hak ve hürriyetlerinin en kuvvetli teminatçısı olur.

Ali Fuad Başgil, anayasada düzenlenmesi gereken bir diğer hususun ise, Devlet Reisliği makamına ilişkin olduğunu ileri sürmüştür. Başgil’e göre;

“Bizim Anayasamızın devlet reisliğinin ayrılan faslını okuyan bir ecnebi, gayet kısılmış ve adeta merasimlerde misafir kabulüne icra edilmiş vazifeleriyle, Türkiye devlet reisini zavallı bir protokol şefine benzetir. Fakat işin içyüzünü yaşamış olan bizlerce malumdur ki, kanun öyle yazadursun, yirmi küsur senelik bir tatbikat hayatında Türkiye devlet reisleri tarihinin en haşmetli Sezarlarını bile imrendirecek bir kuvvet ve azametle hükümran olmuşlardır (Vatan, 22 Haziran 1949).”

Başgil, mevcut sistemdeki çelişkinin giderilmesi için gerekli olan değişikliklerin yapılmasından yanadır. Başgil, mevcut sistemdeki sembolik yetkileri haiz olan Devlet Reisliği makamının ya kaldırılması gerektiğini ya da yetkileri tam olarak anayasada tanımlanarak düzenlenmesi gerektiğini ileri sürer. Başgil’e göre sosyolojik açıdan Türkiye’ye bakıldığında Devlet Reisliği makamı gereklidir. O

halde yapılması gereken anayasada düzenleme yaparak bu makamı sembolik olmaktan çıkarmaktır. Başgil'in bu husustaki görüşlerini şu yazısından anlamaktayız:

“Tarihi seyrimiz bizde complere bir devlet şefliği tasavvuru yaratmıştır: Bizim için ne kral, ne manken; fakat ikisi ortası. Yani biz, devlet reisine bu makamın yüksekliği ve üstün şerefiyle mütenasip ve memleket ihtiyaçlarına uygun bir derece ve vüs’atte kuvvet ve salahiyet tanımaya mecburuz. Tahmin ediyoruz ki, tarihi oluşumuz ve milli temayüllerimiz bize bunu işaret etmektedir. Düşünölsün ki, 1945 yazı sonlarından itibaren Türkiye’de şef sistemi sarsılınca, bir başsızlık buhranı hissetmeye ve bunalmaya başladık. Esasen sosyolog bir zihniyetle muhakeme edersek, yirmi küsur seneden beri Cumhuretisimiz şahsında fiili bir hükümdarlık hayatı yaşamamızın psikolojik manası ve saiki de budur. Açık olalım biz üstümüzde bir baş görmek isteyen bir milletiz. Bu baş, kendi içimizden, kendimiz seçelim. Fakat ona baş olmanın evsaf ve icaplarını tanıyalım (Vatan, 22 Haziran 1949).”

Ali Fuad Başgil, anayasada düzenlenmesi gereken hususlardan bir diğersinin ise, hak ve hürriyetler olduğunu belirtmiştir. Başgil bu meseleye önem vermektedir. Fakat Başgil, hükümetlerin hak ve hürriyetler hususundaki uygulamalarının suiistimale açık olduğunu belirtmektedir. Başgil'in bu düşüncelerini şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“Hükümetlerin, bu husustaki vazifelerini suiistimal etmeleri, umumun emniyet ve selametini koruma bahanesiyle ferdin hürriyetlerini büsbütün ortadan kaldırmaları ve netice itibariyle yok ettikleri emniyet düşmanlarının yerine kendilerinin geçip oturmaları mümkündür. Bunun mümkün olduğunu gerek dünün tarihi ve gerek bugünün muhtelif memleketlerdeki hükümet gidişleri göstermektedir (Başgil, 2014c: 68).”

Başgil'e göre, hükümetlerin hak ve hürriyet noktasında uygulamada farklı davranmaları çok sakıncalıdır. Durum ciddi şekilde istismar edilerek istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Zira, “tecrübeler ve göz önündeki realiteler gösteriyor ki, demokrasilerde nazariyat ile fiiliyat arasında aşılmaz dağlar ve tezada kadar giden ayrılıklar vardır (Başgil, 2014c: 71).” Demokrasi bağlamında konuyu ele alan Başgil, normalde “demokrasi çok üstün ve insani bir rejim olmakla beraber, fiiliyatta hak ve hürriyet için ve memleketin uzak menfaatleri bakımından her rejimden daha tehlikeli bir hükümet ve idare gidişi alabilir” demektedir (Başgil, 2014c: 76). Başgil bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“Çünkü bu rejimde nazariyat ile fiiliyat, ideal ile realite arasında aşılması hakikaten güç mesafeler var. Hayat ve münasebetlere halkın hâkimiyeti fikrinden hareket ederek hakka ve hürriyete kucak açan demokrasi, tatbikatta devlet makinesini zapt eden partici ve politikacılar hükümeti şekline istihale etmekte ve bu sebeple en

teminatsız ve hürriyetlerin en feci bir surette çiğnendiği bir rejim haline gelmektedir. Binaenaleyh buna mani olmak ve demokrasi idealini çürümekten korumak için tedbirler düşünmek ve müessesler kurmak zaruridir (Başgil, 2014c: 76).”

Başgil, hak ve hürriyetler hususundaki sakıncalı noktaları ortaya koyduktan sonra bu meselenin anayasada nasıl yer edinmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca hak ve hürriyetleri garanti altına alacak mekanizmaların neler olduğunu göstermeye çalışmıştır. Yani sorun ortaya konulmuş ve bu sorunun çözümü için izlenilecek yol belirtilmiştir.

Başgil’e göre, “her şeyden evvel şuna inanmalıdır ki bir memlekette hakkın ve hürriyetin teminatı ne bir takım kelime oyunlarında ve meydan nutuklarında, ne de her gün bozulup yeniden yapılan temelsiz kanunlardadır, fakat bu teminat, o memleket insanların ruhlarında, medeni cesaret ve ahlaki terbiyelerindedir (Başgil, 2014c: 77).” Başgil, demokrasiyi koruyacak ve hak ve hürriyetleri teminat altına alacak hukuki tedbirlerin anayasada yer alması gerektiğini belirtir. Başgil’e göre bunun nedeni, anayasanın bir memlekette “hükümet gidişini ve idare usulünü tayin ve tesis eden temel kanun olmasıdır (Başgil, 2014c: 78).” Bu temel kanun, yani anayasa, fiiliyatta hükümetleri sınırlandırarak bahsi geçen hususlarda tedbir ve teminat alacaktır. Başgil, 1924 Anayasasının ise bu teminatları ve tedbirleri almaktan mahrum olduğunu belirtmiştir:

“Kanaatlerimizi açık söyleyelim: Bundan otuz iki sene evvel çok büyük tarihi ve siyasi vukuatın ertesinde çarçabuk yapılmış olan şimdiki Anayasamız, bugünün ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır ve vatandaş hak ve hürriyetlerini koruma tedbirlerinden hemen hemen tamamıyla mahrumdur. Şimdiki Anayasamız hak ve hürriyet için teçhizatlı ve müesseseli bir demokrasi değil, çok basit ve adeta çıplak denecek kadar sade bir rejim kurmuştur. Ve vatandaş ziyade yeni teessüs eden bir devletin otorite ve merkezîyet ihtiyacını gözönünde tutmuş, yaşayan nesli mabudlaşan bir devlet fikrine feda etmiştir. Bunu bize Anayasanın teşri icra, hatta kaza gibi devletin başlıca kuvvet ve salahiyetlerin tek Mecliste toplayan hükümet ve idare sistemi, tereddüde mahal bırakmayacak surette göstermektedir (Başgil, 2014c: 79).”

Başgil, bu sebeplerden ötürü, “meclisin kanun yapma, ilga ve tadil etme salahiyetini frenleyecek hiçbir müessese ve kontrol organının mevcut olmadığını belirtmiştir (Başgil, 2014c: 81).” Anayasada bu kontrol mekanizmalarının tam anlamıyla olmaması ortaya otoriter bir yapı çıkarmıştır. İktidarı sınırlayacak bir

mekanizmanın olmayışı keyfiyeti artırmıştır. Başgil bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

“Bugünkü Anayasamızın demokratik bir mutlakıyete temayül eden sistemi gözönünde tutulursa, Türkiye parlamentosu hakikaten yalnız erkeği kadın, kadını erkek yapamaz. Bundan başka parlamentomuz hukuken her şeye muktedirdir (Başgil, 2014c: 88).”

Başgil’e göre, anayasanın beşinci faslını okuyan ve ülke içi fiili durumdan haberdar olmayan kişiler Türkiye’de huzur ve emniyetin sağlandığını düşünebilir. Zira yıllardır beşinci fasılda bahsi geçen hak ve hürriyetlerin sadece kağıt üzerinde kaldığı ve uygulanmadığı rahatlıkla söylenebilir. Başgil, “fiiliyatta Türk vatandaşları, seneler boyunca, hak ve hürriyet bahsinde, devlet makinesi başına geçen partinin daha doğrusu bu parti şeflerinin görüşüne ve mizacına bağlı yaşamıştır” demektedir (Başgil, 2014c: 87). Bu durumun vahametini açıklar niteliktedir. Zira Başgil’in şu düşünceleri yaşanan sorunlarda daha dikkat çekicidir:

“Filhakika dikkat edersek, Anayasamızın sisteminde vatandaşın insanlık hakları, emniyet ve hürriyet anonim bir ekseriyetin hükmüne ve takdirine bırakılmış, hatta bu ekseriyet içinde şefin veya şeflerin mizacına ve şahsi görüşüne bağlanmıştır. Fakat aşîkar ki, emniyet ve hürriyetin şahsa ve mizaca bağlandığı bir memlekette vatandaş için emniyet ve hürriyetin güvenilir bir teminatı yoktur. Yine aşîkar ki hak ve hakikat çoğunluk ve azınlık gibi bir sayı nispetiyle ölçülemez. Hakikatin, onu müdafaa veya inkâr edenlerin sayısından ve kimliğinden ayrı ve objektif bir mevcudiyeti vardır. Ekseriyetin dediği sırf ekseriyet dediği için hakikat olmaz. Azınlığın dediği de sırf azınlık dediği için batıl olmaz. Hak haktır, batıl da batıldır. Onu ister bir kişi, ister bin kişi müdafaa veya inkâr etsin (Başgil, 2014c: 81).”

Başgil’in de belirttiği gibi, 1924 Anayasası hak ve hürriyetler hususunda düzenleme yapmıştır fakat fiiliyatta bunlar uygulanmamışlardır. Zira bilindiği gibi anayasada yer alan düzenlemeleri teminat altına alacak bir mekanizma yoktur. Anayasa hak ve hürriyetleri koruyacak ve mecliste yapılacak kanunları denetleyecek bir kurum oluşturmak yerine, meclisin yapılan kanunları yine kendisinin kontrol ederek anayasaya uygunluğunu denetleyeceği daha önce de belirtilmişti. Zira bu durum Meclis anayasaya aykırı kanun yapmaz noktasına gitmektedir. Fakat Ali Fuad Başgil, bu görüşlere katılmamaktadır. Zira Başgil, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, anayasada teminat altına alınmayan hakların hükümetçe istismar edildiğinden bahsetmiştir. Bu sebepten ötürü anayasayı eksik ve sakat olarak nitelemiştir.

Başgil, anayasada hak ve hürriyetleri veyahut demokrasiyi koruyacak bir kurum olsaydı tam olarak aranılan teminata kavuşulacak mıydı? şeklinde bir soru yöneltmiştir (Başgil, 2014c: 90). Başgil sormuş olduğu bu soruya ilişkin üç noktada cevaplarını toplamıştır:

- Anayasamız kanunların Anayasa prensiplerine uygunluğuna dair ve aykırılığına dair hiçbir kaide ve ölçü vermemiş ve anti demokrasiyi tarif etmemiştir. Bu kanun, prensipleri sade kelime halinde zikretmekle iktifa etmiştir. Anayasada, mesela vatandaşların din ve vicdan hürriyetleri vardır. Türkiye devleti laikdir... denilmiş; fakat din ve vicdan hürriyeti nedir laiklik ne demektir, noktalarında kanun sükut etmiş ve bunların neyi kastettiğini bildirmemiştir. Yani bütün bu noktaları tefsire ve içtihadı bırakmıştır. Bizde bu prensiplerden hele laiklik, devletçilik, inkılapçılık gibi tamamıyla içtimai politikaya ait olanların üzerinde hukukçularımız ve kanun adamlarımız arasında fikir birliği yoktur. Şu halde bizde şimdiye kadar bir Anayasa mahkemesi mevcut olsaydı bile, bugünkü kısa ve eksik Anayasa muvacehesinde bundan büyük bir fayda elde edilemezdi.
- Anayasamız tekrar tekrar söylediğimiz gibi alelade kanun vazına hak ve hürriyetleri dilediği gibi hudutlamaya ölçsüz bir salahiyyet vermiştir. Vatandaşa tanıdığı her hak ve hürriyetin takdirini, tarifi ve tespiti salahiyyetini alelade kanun vazına bırakmış ve bu suretle- eğer tabiri caizse- sağ eliyle verdiği ihsanı, sol eliyle yavaşça çekip almıştır.
- Beşinci fasılda alelade kanun vazına verilen bu geniş salahiyyet yetmiyormuş gibi, 1937’de Anayasada yapılan tadillerde ikinci maddeye bir de “Devletçilik” prensibi eklenmiştir. Devletçilik siyasi, iktisadi ve içtimai münasebetleri merkezi bir bürokrasiye bağlayan ve bu sayede bütün memleket kuvvetlerini devlet emrine, yani fiiliyatta iktidar adamları eline veren prensiptir. Türkiye’de devlet hayatını ve ferdin hak ve hürriyetlerini Meclis ekseriyetinin görüşlerine bağlamak için yalnız ve başlı başına bu prensip kâfi gelir. Nitekim kâfi gelmiş, devletçilik prensibiyle bu memlekette ağır bir baskı rejimi meşrulaştırıldığı gibi seneler boyunca da demokratik hürriyetler yok edilmiştir (Başgil, 2014c: 92).

Ali Fuad Başgil, bu son cevabında bahsettiği devletçilik prensibi ile alakalı birçok yazar tarafından eleştiriye uğramıştır. Bu eleştirilere Başgil şu şekilde yanıt vermiştir:

“Devletçilik politikasının muhakkak ki, iyi ve faydalı tarafları vardır. Hususiyle Türkiye’imiz gibi iktisadi ve içtimai hayatı uzun seneler ihmale uğramış bir memlekette bu politikanın cevap verdiği bir takım hayati ihtiyaçların var olduğu inkâr edilemez. Fakat devletçilik prensipleştirilerek milli hayatın her safhasına hâkim bir umde haline konulunca bundan üç nevi kötülük doğmaktadır ki; bunlar otoritarizm, totalitarizm ve bürokratizmdir (Başgil, 2014c: 102).”

Özet olarak Başgil, 1924 Anayasasının bu bahsi geçen hususlarda yetersiz olduğunu ve acilen tadil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ali Fuad Başgil, son olarak anayasada yer almasının mühim olduğunu dşndğu bir kurum olan anayasa mahkemesidir. Başgil, memlekette bir anayasa mahkemesinin olmasının hak ve hürriyetleri korumak noktasında önemli olduğu ve hkmetin faaliyetlerinde bir fren mekanizması göreceği kanaatindedir (Başgil, 2014c: 112). Başgil’e göre, bu kurumun yokluğundan dolayı hak ve hürriyetler sekteye uğramıştır ve hkmet dilediği gibi eylemde bulunabilmiştir (Başgil, 2014c: 112).

Başgil, “Türkiye’de bir anayasa mahkemesi yoktur, fakat aslında vatandaşların dilek ve şikyetlerini dinleyecek yerel mahkemeler vardır” demektedir. Fakat Başgil’in belirttiğine göre, mahkemeler kanunların anayasaya uygun olup olmadığını ve ortada bir hak ihlali olduğunu ortaya çıkarmak adına eylemde bulunmamışlardır (Başgil, 2014c: 112). Mahkemelerin bu şekilde hareket etmelerini de iki şeye dayandırmıştır Başgil. Bunlardan birisi, 1924 Anayasasında yer alan 103’nc maddedir. Bu maddeye göre, yapılan kanunlar anayasaya aykırı olamaz şeklinde bir ibare yer almaktadır (Başgil, 2014c: 112). Buna dayanılarak mahkemeler kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme görevinden kaçınmışlardır. Ayrıca bunu da milli hâkimiyet prensibine dayandırmışlardır. Başgil, bu hususta şunları söylemektedir:

“Anayasamız sisteminin temelini teşkil eden milli hâkimiyet prensibine göre, devlet organları arasındaki umumi vazife bölümünde, mahkemelerin üstüne düşen vazife kanunları tenkit değil tatbik etmektir. Bir kanunun Anayasaya uygunluğunu tetkik ise, o kanunun tenkit, tefsir, hatta bir bakımdan feshetmektir. Anayasanın 26’ıncı maddesi gereğince bu salahiyet mahkemeye değil, milli hâkimiyetin “yegane ve hakiki mümessili olan” Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh nizamnamelerin kanunlara aykırı olduğu iddiasının tetkik mercii meclis olduğu gibi buna kıyasen ve evleviyet kaidesince kanunların da Anayasaya aykırılığı iddiasının tetkik mercii yine Meclis’tir (Başgil, 2014c: 114).”

Başgil, bu görüşlere katılmamaktadır ve demokrasi ve hak ve hürriyetlerin mutlak surette teminat alınması için bir anayasa mahkemesine ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS 1960: İKİNCİ CUMHURİYET, YENİ ANAYASA VE ALİ FUAD BAŞGİL

Çalışmanın bu bölümünde, 27 Mayıs 1960 tarihinde Demokrat Parti iktidarına karşı gerçekleştirilen bir hükûmet darbesi ve darbe sonrası yapılan 1961 Anayasası Ali Fuad Başgil'in düşünceleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Öncelikle 27 Mayıs'ta gerçekleşen bu olayın, mahiyeti incelenecek ve literatürde çok tartışılan darbe mi yoksa ihtilal mi olduğu sorusuna Başgil perspektifinden cevap aranacaktır.

İkinci olarak, 27 Mayıs'a gidilen süreçte üniversitenin etkisinden bahsedilecektir. Ayrıca Demokrat Parti iktidarının meşruiyetini kaybettiği gerekçesiyle bu darbenin yapıldığının belirtilmesinin doğruluğu incelenecektir.

Üçüncü olarak, darbenin gerçekleşmesinin ardından kurulan Milli Birlik Komitesi'nin yetki ve görevlerinden bahsedilecektir. Ardından 1961 Anayasası'nın hangi sürecin sonucunda ortaya çıkmış olduğu belirtilerek Ali Fuad Başgil'in bu anayasa çalışmalarına karşı görüşlerine başvurulacaktır.

Son olarak Başgil'in, 1961 seçimlerine katıldığı ve senatör olduğu ardından da cumhurbaşkanlığı adaylığına başvurduğu süreç ele alınarak Başgil'in başından geçen hadiselerle yer verilecektir.

1. 27 MAYIS 1960: DARBE Mİ? İHTİLAL Mİ?

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen ve Demokrat Parti iktidarını deviren bu olayın darbe mi ihtilal mi olduğu çok tartışılmıştır. Burada bu durumu açıklığa kavuşturmak için kısaca Demokrat Parti'ye ve bu 27 Mayıs'ta vuku bulan olayın gerçekleşme şekline bakmak gerekecektir.

Demokrat Parti 1950 yılında güçlü bir şekilde iktidara gelmiştir. Takip eden yıllarda 1954 seçimlerini de kazanan Demokrat Parti yeri sağlamlaşmış ancak

muhalefet ile iktidar arasındaki gerilim giderek artmıştır. Bu dönemde iktidar ve muhalefet arasında vuku bulan ilişkiler ağı tam olarak kurumsal zemine oturmamıştır (Akıncı, 2014: 59). Türk siyasal hayatında muhalif en küçük bir düşüncenin, bir harekete bile dönüşmeden ifade alanı bulamayıp bastırıldığı Tek-parti yönetimi ve anlayışının varlığı dikkate alındığında DP'nin önünde iyi bir örnek olduğu da söylenemez. Ayrıca iktidarın muhalefete tahammülsüzlüğü yanında belki de üzerinde biraz daha durulması gereken bir nokta da gözden kaçırılmaması gereken 27 yıllık muhalefetsiz bir Tek-parti iktidarından sonra biçimsel olarak (anlamını bile bilmediği ya da çok iyi bildiği) muhalefete düşen bir partinin iktidara tahammülsüzlüğüdür. Bu tahammülsüzlük, Türkiye’de seçimle işbaşına gelme esasına dayalı demokrasinin ve dolayısıyla onun sağlıklı işlemesini sağlayan sağlık bir muhalefet anlayışının kurumsallaşmamasının sebebidir. Dolayısıyla tekrar etmek gerekirse iktidar ve muhalefet arasında ilişkiler tek parti yönetimi döneminde kurumsal zemine oturma fırsatı bulmamış ve bu sorun DP dönemine de yansımıştır (Akıncı, 2014: 59).

1957 yılındaki seçimde muhalefette olan CHP'nin önceki seçimlere nazaran biraz daha başarılı sonuç elde etmesi, Başgil'in deyiimiyle “eski cüretlerine kavuşmalarını” sağlamış ve iktidara tekrar gelen DP yönetimini haklı ve haksız olarak her konuda eleştirilerinin dozajını artırmışlardır (Başgil, 2008: 17). Nitekim Başgil'in de belirttiği gibi, 1950 ve 1954 yıllarındaki seçimlerdeki hezimetlerinden sonra CHP'liler, “iktidara meşru yollardan, yani demokratik seçimler yoluyla” ulaşamayacaklarını anlamışlardı (Başgil, 2008: 96).

CHP'nin bu tutumunun ve demokrasi kültürünün tam olarak oturmamış olması 27 Mayıs'a gidilen süreçte önemli etkisi olmuştur. İlerleyen başlıklarda değinileceği için burada çok kısa olarak belirtmek gerekirse, 27 Mayıs'a doğru gidilen süreçte CHP ve aynı görüşü paylaştıkları taraftarları üniversitelerdeki olayların başlamasında ve şiddetinin artmasında etkili olmuşlardır. Başgil'in CHP'nin izlediği tutumu şu şekilde özetlemiştir:

“Bütün bu olup bitenler yetmezmiş gibi, bir de CHP'nin gizli dolapları ordu içinde ve aynı zamanda da üniversite gençliği arasında günden güne artıyordu. Bu amaçla muhalefet, Güney Kore ayaklanmasını ve bilhassa da 14 Temmuz 1958 Bağdat ihtilalini alabildiğince sömürüyordu. “Bizim ordumuz ve bizim gençliğimiz de

bizdeki zalimleri devirmek için gerekli cesarete elbette sahiptir” gibi sloganları ortalığa yayarak ordu ve gençlik kışkırtılıyordu (Başgil, 2008: 112).”

Darbeye gidilen süreçte, Ahmad’a göre etkili olan bir diğer husus ise, Türkiye’nin kurulmasında önemli rol oynamış olan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Demokrat Parti iktidarı gelene kadar ülkenin en saygın kurumu olmasında yatmaktadır (Ahmad, 2012: 147). Nitekim Alparslan Türkeş gibi görüşe sahip olan askerler DP iktidarıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası hem ülkenin siyasal hem de ekonomik koşullarının düzelmesiyle birlikte orduda DP’nin seçim propagandasında bahsettiği askeri reformların gerçekleşeceğini bekliyorlardı, fakat reformlar gerçekleşmemişti (Ahmad, 2012: 147). Nitekim Burak, Türkeş’in görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

“27 Mayıs’ın önderlerinden Alparslan Türkeş’in kişisel kanaati ise 1960 öncesi subaylık mesleğinin bir mahkûmiyet ve mahrumiyet mesleği haline getirildiğidir. Bu anlamda Türkeş’in, gittikçe artan ekonomik sıkıntının ve kötü siyasal gidişin darbeyi kaçınılmaz kıldığını belirtmesiyle bir bakıma bir asker olarak O’nun gözünde tüm suçun sivil liderlerde olduğu değerlendirmesine ulaşabiliriz. (Burak, 2011: 52).”

Başgil’in belirttiğine göre, askerlerin iktidara karşı tutumları sertleşmeye başlayarak ilk girişimlerinde bulunmuşlardı. Başgil bu durumu şöyle aktarmaktadır:

“Bu tür telkinlere duyarlı olan çok sayıda subay memnun olmayanlar safında yerlerini aldılar. Bu hoşnutsuzluk ilk defa meşhur “dokuz subaylar” olayında kendisini gösterdi. Gerçekten de 1958’de bir askeri komplo ortaya çıkarıldı. General Faruk Güventürk (Demokrat Parti iktidarının amansız düşmanı ve Kayseri garnizon komutanı) ve Albay Cemal Yıldırım’ın da içlerinde olduğu dokuz subay bir araya gelmişti. Anlaşıldığına göre, Demokrat Parti hükümetini devirip iktidarı İnönü’ye vermeye azmetmişlerdi. Komplo, aralarından biri, başarısızlığa uğrayacaklarından korkan Yarbay Samet Kuşçu tarafından, ihbar edildi. Dokuz komplotcu tutuklanır tutuklanmaz, konu, kendisi zaten ihtilalciler tarafında olan General Cemal Tural’ın başkanlık ettiği askeri mahkemeye taşındı: Menderes hükümetinin şu körlüğünü varın siz hesap edin! Uzun süren duruşmalardan sonra, delil yokluğundan bütün zanlılar beraat etti, buna karşılık komployu haber veren yarbay, mahkemenin gerekçeli kararına göre, yalan beyanda bulunmak ve meslektaşlarına iftira etmekten ötürü on yıl hapse mahkûm edildi! Olayların daha sonraki gelişimi tabii ki, bu komplonun gerçekliğini ispatlamakta gecikmedi. Zira söz konusu subayların çoğunluğu, bilhassa da General Güventürk, Albay Yıldırım ve askeri mahkeme başkanı General Cemal Tural, 27 Mayıs hükümet darbesini hazırlayan kimselerin başında yer almadılar mı? (Başgil, 2008: 113).”

Menderes ordunun siyasalere bağlılığına güveniyordu ve darbe ihtimalini gerçek dışı olarak buluyordu (Dursun, 2001: 33). Kaldı ki az önce Başgil’in cümlelerinde de anlaşıldığı üzere, Menderes darbe girişimini tertipleyenleri değil,

bunu ihbar edeni cezalandırmıştı. Başgil'in de belirttiğine göre, Menderes'in kendinden emin bir havası vardı. Nitekim darbenin yaklaşacağını biliyordu fakat cesaret edemeyeceklerini düşünüyordu. Bu durumu Başgil'in cümlelerinden aktarmak yerinde olacaktır:

“Öte yandan ise, Demokrat kabinesinin Başbakanı ve iktidar partisinin lideri Adnan Menderes, orada burada verdiği nutuklarda kendisi de ihtiyatsızca şöyle diyordu: “Güya onlar (muhalafetkiler) bir ihtilal yapmaya hazırlanıyorlarmış. Gülerim ben buna. Bilsinler ki ihtilali yapabilenler sadece muhalafetkiler değildir. İktidardaki parti de yapabilir, hem de en alasını!” Demek ki, kalkışmaya hazırlanıldığını biliyordu. Fakat bunun iyiden iyiye yaklaştığını da, bir anda başarıya ulaşacağını da hiç tahmin etmiyordu. Kendisine olan güveni onu öylesine kör etmişti ki, 27 Mayıs'tan günlerce önce en yakın dost ve sırdaşları son sürat yaklaşan tehlikeye karşı kendisini uyarmak istediler. Onları soğuk karşıladı ve “İmkânsız! Kimse kı-mıldamaya bile cesaret edemez” dedi. Milletin tamamıyla arkasında olduğuna inanıyordu. Öte yandan, Demokrat Parti Meclis Grubunun 1960 Nisan ayında yaptığı birçok toplantıda, milletvekillerinden bazıları, bilhassa da Mazlum Kayalar, Bahadır Dülger ve Reşat Akşemseddin Halk Partililerin hükümete karşı bir ayaklanma maksadıyla gizlilik içinde yaptıkları hazırlıklardan açıkça bahsetmişlerdi. Bu tehlikeli keyif ve rahatlık hissinin sonuçları kendini göstermekte gecikmedi. Derken, hani şu bahçeden devşirilip sepete konan olgun meyveler misali, Demokrat bakan ve milletvekilleri bir çırpıda toplanıp tutuklandılar (Başgil, 2008: 19).”

Kısa bir parantez açmak gerekirse, aslında Başgil'e göre ordu, DP'nin iktidara geldiği 1950'den beri huzursuzdu. Nitekim Başgil, 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesinin ardından bir grup subay, İnönü'yü ziyaret ederek “bir emri olup olmadığını” sormuşlardı (Başgil, 2008:151). Başgil'e göre, o dönemde konjonktürel olarak İnönü askerlerin bu teklifini reddetmişti. Zira halkın tepkisinden çekinmişti. Bu olayın Menderes tarafından o tarihlerde öğrenilmesinin ardından, Menderes birçok yüksek rütbeli subayın yerlerinde değişikliğe gitti ve bu da ordu içinde DP'ye karşı hoşnutsuzluğun artmasına sebebiyet verdi (Başgil, 2008:151).

27 Mayıs 1960 darbesine gidilen süreçte, darbenin gerçekleşmesine destek veren diğer bir unsur ise, bürokrasi olmuştur. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti özellikle Tanzimat reformlarından sonra merkezi bürokratik bir devletti ve Türkiye Cumhuriyeti de asker-sivil bürokratların öncülüğünde kurulmuştu. Bu durum bürokratların güçlenmesine yol açmıştı. Gülener'e göre, DP iktidara gelince nispeten bürokrasi güç kaybetmişti fakat “bürokratik zihniyet” kendisini darbeyi gerçekleştirenlerin yanında konumlandırmıştı (Gülener, 2007: 57).

Son olarak, belirtmek gerekir ki, 27 Mayıs olaylarının başlamasında ordu, bürokrasi ve aydınlar yanlarına Başgil'in deyiimiyle "açık artırmaya çıkarılmış basın"ı da alarak darbeyi gerçekleştirmişlerdi (Başgil, 2008: 175). Zira bazı yazarlara göre, ordu, bürokrasi, aydınlar ve basının belirttiği bunalımlar, gerçekte bu gruptan gelen suni olarak oluşturulmuş bir süreçtir (Küçük, 2005: 73. akt. Akıncı, 2014: 60). Nitekim halkın büyük bir çoğunluğunun desteği neticesi iktidara gelmiş olan bir partinin ortada bir sebep yokken iktidardan indirilmesi halk tarafından tepki ile karşılanabilirdi. Dolayısıyla yukarıdaki suni bir bunalım oluşturma eylemi halktan gelecek olan tepkinin azalmasında işe yarar düşüncesiyle hareket edilmiş olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Zira darbenin gerçekleştiği gün İstanbul Üniversitesi'nden birçok profesör darbenin meşruluğunu sağlamak ve bir anayasa yapmak suretiyle Ankara'ya götürülmüşlerdir. Bu durum da darbeyi gerçekleştirenlerin halkın tepkisinden çekinmeleri neticesini destekler niteliktedir.

27 Mayıs 1960 tarihinde, sabah saatlerinde "*şartların da olgunlaşması*" ile birlikte radyoda Alparslan Türkeş'in okuduğu bir bildiri ile Türk halkı darbe yapıldığını öğrenmiştir (Zürcher, 2012: 351). Kısaca belirtmek gerekirse, bu bildiride⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri "kardeş kavgasına meydan vermemek", "demokrasiyi içine düştüğü buhrandan" çıkarmak amacı ile "müdahalede bulunmak lüzumunu hissetmiş ve Hükûmet idaresini bugün 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren ele almıştır" şeklinde beyanlar vardır. Nitekim bilindiği gibi, tek parti yönetimi döneminden kalan muhaliflerin çok sert bir şekilde bastırıldı hafızalarında yer etmişti ve bu durum tepki göstermelerinin önüne geçmiştir (Akıncı, 2014: 61).

Daha öncede belirtildiği gibi, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen bu darbenin, bir ihtilal mi darbe mi olduğunu anlayabilmek için kısaca gerçekleşen olaylara bakmak olacaktır. Başgil'in perspektifinden bu sorulara cevap aramak çalışılan konunun mahiyeti bakımından önem arz etmektedir. Zira Başgil'e göre, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen bu olay bir hükûmet darbesidir (Başgil, 2008: 25).

⁶ Resmi Gazete, 1 Temmuz 1960, Sayı: 10540.

Başgil'e göre, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle ve icraatlarını hayata geçirmesiyle birlikte halk Adnan Menderes'i "Atatürk'ten sonra" en çok sevilen devlet adamı olarak benimsemiştir (Başgil, 2008: 21). Başgil, milletin Menderes'i bu denli sevmesinin nedenini şu şekilde açıklar:

"Halkın Menderes hükümetine duyduğu bu sevgi acaba nedendi? Üstelik sevgiye hayranlık ve minnettarlık da karışıyordu. Çünkü Demokratlar, on yıllık iktidarlarında, ülkeye çok değerli hizmetlerde bulunmuşlardı. Resmi istatistikler, o dönemde Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısının değişmiş olduğunu apaçık gözler önüne serer (zaten bunu sade vatandaşın gündelik gözlemleri de tasdik eder). Doğrusu, o zamana kadar asla böylesi bir üretim artışına ve mal dolaşımına şahit olunmamıştı. Özetle, Demokrat Parti hükümeti bütün Türkiye sathında devasa bir iktisadi ve sosyal kalkınma gerçekleştirdi (Başgil, 2008: 21-23)."

Başgil, bu görüşlerinin devamında belirttiğine göre, hükûmetler yaptıkları güzel icraatların yanında, hata da yapabilmektedirler ve yaptıkları bu hatalarla muhalif kesimde anılırlar (Başgil, 2008: 23). Başgil'e göre, bu mühim hatalar 1954 yılında Millet Partisi'nin yasaklanarak liderinin hapse atılması, muhalefetin gazetelerine baskı ve bazı tanınmış yazarların tutuklanması şeklinde kısaca belirtmiştir (Başgil, 2008: 24). Zira Başgil'e göre, Menderes hükûmetinin daha birçok hata işlemesindeki temel yanlışın kaynağı, "gevşeklikle karışık bir ihtiyatsızlıktır. Çünkü iktidardakiler, sanki İngiltere veya İsviçre gibi eski bir demokrasi ülkesinde hükümet ediyorlarmış gibi, kendi güvenliklerini ihmal ettiler (Başgil, 2008: 166)."

Demokrat Parti iktidarının yapmış olduğu hatalar, 27 Mayıs'ta gerçekleşen hükûmet darbesini gerektirir mi? sorusuna Başgil, "Türk halkının tarihi boyunca yetkililerin çok daha beter davranışlarına şahit olduğunu" ve dolayısıyla böyle bir eyleme girişmenin gerekli olmadığına inanır (Başgil, 2008: 25).

Son olarak belirtmek gerekir ki, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen olayların darbe mi ihtilal mi olduğun yanıtı Başgil'in şu cümlelerinden ortaya çıkmaktadır:

"27 Mayıs hareketi, hukuken bir "Hükümet darbesi"dir. Buna bir hükümet darbesidir, demek, bu büyük hareketin asıl manasını küçümsemek değildir. Sadece hukuki mahiyetini belirtmek ve adını koymaktır. Filhakika, hukukta hükümet darbesi diye, devletin eli ve emri altındaki resmi kuvvetlerden birinin, mesela ordunun, isyan ederek, mevcut hükümeti devirip iktidarı ele almasına denir. Bu

tarife göre, 27 Mayıs hareketi, tam ve klasik şekliyle bir hükümet darbesidir (Yeni Sabah, 23 Haziran 1960).”

2. İKTİDAR VE MEŞRUIYETİ: 27 MAYIS ve ÜNİVERSİTE

Demokrat Parti kurulmadan önce bilindiği gibi, ülke yönetimini tek parti idaresi elindeydi. Kısaca tekrar etmek ederse, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişimin artık kaçınılmaz olduğu belirmişti. Zira tek parti idaresi tepeden inme uygulamaları olan bir iktidar anlayışına sahipti ve baskısını günden güne artırmıştı. Ekonomik anlamda halkın beklentisini de karşılayamıyordu. Dolayısıyla bu durum tek parti idaresinin en önemli dayanak noktası görmesi gereken halk desteğinden uzaklaşmasına yol açıyordu. Tek parti idaresi tepeden inme uygulamalarına devam etmekteydi ve meşruiyetini yitirmekteydi.

Tek partili dönemin sona erip yerine Demokrat Parti iktidarının gelmesiyle, iktidarın meşruiyeti yeniden sağlanmış olmaktadır. Zira Ağaoğlu’nun da ifade ettiği gibi, Demokrat Parti kurulana kadar kurulan tüm partiler asker ve sivil yöneticilerden (profesör, gazeteci, aydın) oluşmaktadır; DP de aynı şekilde kurulmuştur fakat bu oluşumun kurulmasındaki en büyük etken halktır (Ağaoğlu, 1972: 46). Zira DP’nin, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bütün engellemelere rağmen iktidara gelmesi bunun en büyük göstergesidir. “Halk kitleleri artık işe karışmış, harekete geçmiştir (Ağaoğlu, 1972: 46).” Başgil’in deyiimiyle, CHP gibi “tepeden tabana” değil, “tabandan tepeye” anlayışına dayanan bir formüle sahipti DP (Başgil, 2008: 70).

Halkın büyük desteğiyle iktidara gelen DP’nin 27 Mayıs’ta bir hükümet darbesi sonucu iktidardan indirilmesi aynı zamanda halk iradesine de yapılmış bir darbeydi. Fakat darbeyi yapan ordu bu eylemi meşru temellere oturtma eğilimindeydi. Dolayısıyla 27 Mayıs 1960’ta gerçekleştirilen bu darbeyi iktidar ve meşruiyet çizgisinde üniversite ile olan bağı çerçevesinde ele almak gerekliliği doğmuştur. Nitekim çalışmanın temel yapı taşı olan Ali Fuad Başgil 27 Mayıs sürecinde İstanbul Üniversitesi’nde öğretim üyesi iken üniversitedeki olaylara tanıklık etmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi, Güleener'in de ifadesiyle *üçlü bir koalisyondan* sonucu ortaya çıkmıştır: *ordu, bürokrasi ve aydınlar* (Güleener, 2007: 57). Bu üçlü koalisyondan aydınlar bu başlığın mahiyetini oluşturacaktır. Zira aydınların darbeye gidilen süreçte ve darbe sonrasında önemli bir etkileri olmuştur.

Aslında Demokrat Parti iktidarına zaman zaman üniversitede görev yapan bazı hocalar tarafından anayasa aykırı kararlar aldığı yönünde tepkiler çok öncelerden gelmeye başlamıştır. Bilindiği gibi tek parti idaresi döneminde laiklik bağlamında din eğitimi devlet ve özel eğitim veren kurumların tamamından kaldırılmıştı. Demokrat Parti iktidara geldiğinde bu durumu düzelterek laikliği tam manasıyla tesis etmek gayesi ile din eğitiminin seçmeli ders olarak müfredata alınması yönünde karar aldı. Başgil'in belirttiğine göre, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Bülent Esen, bu kararın anayasa aykırılığı iddiasıyla Milli Eğitim Bakanlığı aleyhinde Danıştay'da bir dava açmıştı (Başgil, 2008: 71). Olayın devamını Başgil'in yazdıklarından doğrudan okumak daha isabetli olduğu görüşüyle aşağıda verilmiştir:

“Okul çağındaki iki çocuğun babası sıfatıyla söz konusu kararın iptalini istiyordu. O sırada Milli Eğitim Bakanı olan (Yassıada askeri hapishanesinde iken vefat eden) Tevfik İleri benden hükümeti Danıştay'da savunmamı istedi. Bu maksatla kaleme aldığımız savunmada, özetle, zorunlu olmadığı ve tam aksine velilere seçme hakkı tanıdığı için söz konusu kararın devletin laik Anayasa prensibiyle uyuşmayan bir tarafının bulunmadığını savunduk. Şayet bu veliler çocuklarının din dersi almasını istemiyorlarsa okul idaresine bunu bildirmeleri yeterliydi. Öte yandan, bunu istiyorlar ise, zaten velilerin büyük çoğunluğu istiyordu, o zaman da devletin onların bu haklı isteğini yerine getirmesi gerekirdi. Son derece büyük bir ihtiyaç olmasına rağmen Türkiye’de okul dışında çocuklara din eğitimi aldırmanın hiçbir imkânı yoktur, çünkü laiklik ilkesi gereği, bütün din okulları ve Kur’an kursları kapatılmıştır. O halde bu ihtiyaca cevap verilmesi çok tabii olarak devlete düşmektedir. Neticede Danıştay davacıyı haksız buldu ve hükümete hak verdi (Başgil, 2008: 71).”

Başgil'in aktardığı gibi, Demokrat Parti'ye tepkiler belirli çevrelerden iktidarının ilk yıllarından itibaren gelmekteydi. Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Parti'ye karşı tepkilerin artmasında büyük rol oynamaktaydı. Nitekim Başgil'e göre, CHP'liler darbeye giden süreçte üniversite gençliğini etkilemeyi başararak kendi saflarına çekmişlerdi (Başgil, 2008: 113).

27 Mayıs'a giden süreçte önemli bir dönüm noktası ve üniversitelerde olayların tırmanışa geçmesi Demokrat Parti Meclis Grubu'nun, CHP hakkında "seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı" gibi iddialarla, 12 Nisan 1960 tarihinde *Meclis Tahkikatı* açılması yönünde karar alınıp, 15 kişiden oluşan Tahkikat Komisyonun 18 Nisan 1960 tarihinde oluşturulmasıyla başlamıştır (Eroğul, 1990: 155). Meclis'teki görüşmeler sırasında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma konunun mahiyeti bakımından önem arz ettiği için Eroğlu'nun ifadeleriyle doğrudan aktartılmıştır:

"Bu yasaklar yüzünden, görüşmeler sırasında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma o günlerde basına intikal edemedi. İnönü şöyle demişti: "Biz ihtilal metodları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Şimdi iktidarda bulunanların, milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır" (Eroğul, 1990: 156)."

Başgil'in belirttiğine göre, DP'nin önce grubunda daha sonrada Meclis'e sunularak kabul edilmesinin ardından CHP "çevreleri protesto fırtınası koparmışlardır" ve İstanbul Hukuk Fakültesi'nde görev yapan bazı profesörlerin de destekleriyle üniversite öğrencileri ayaklanmaya başlamıştı (Başgil, 2008: 115). Zira Eroğlu'na göre, İnönü'nün Meclis'teki yaptığı bu konuşmada uyarı tamamen açık bir vaziyetteydi ve bu konuşmanın basında yer bulması DP tarafından engellenmiş olmasına rağmen Başgil'in de az önce belirttiği gibi gerekli noktalara ulaşmış ve tepkileri artırmıştı (Eroğul, 1990: 156). Zira Komisyonun kurulmasının hemen ertesi gününde Kızılay'daki CHP genel merkezi önünde ilk gösteri gerçekleşmişti (Eroğul, 1990: 156).

Başgil'e göre, 27 Mayıs olaylarının başlangıcı İstanbul Üniversitesi'ndeki öğrenci ayaklanmaları ve bunun ardında "Demokrat Parti'ye düşmanlıklarıyla bilinen bazı profesörler tarafından 26 Nisan'da yapılan kışkırtıcı açıklamaları yer alır (Başgil, 2008: 116)."

Başgil, görev yaptığı İstanbul Üniversitesi'ndeki bir dersinin çıkışında (26 Nisan 1960 günü) gazetecilerle karşılaştığını ve Meclis'teki komisyonla alakalı

mülakat yapmak istediklerini belirtir. Başgil, önce bu konunun siyasal bir mesele olduğunu ve bizleri bu işleri karıştırmasanız iyi edersiniz dediğini belirtir. Fakat gazeteciler, bazı profesörlerin bu konuda açıklama yaptığını ve Başgil'den de açıklama yapması konusunda ısrar ederler. Gazeteciler tarafından gelen soru şu şekildedir: “Bu komisyonun kurulması ve yetkilerinin alanı Anayasamıza aykırı değil mi?” Başgil bu soruya şu şekilde bir cevap vermiştir:

“Söz konusu karar, Anayasamızın lafzına da ruhuna da tamamıyla uygundur. Bununla beraber, o yetki kanunu henüz ne oylanmış ne de yayınlanmış olduğu için hukuki açıdan hakkında tavır almak şu an imkânsızdır. Bilindiği gibi, Anayasamızın metni meclis araştırmasından çok kısa bir şekilde bahseder. 22. madde, yolsuzlukla suçlanan bakanların sorumluluğunu ele alır ve ayrıntısı için Meclis iç tüzüğüne gönderme yapar. İç tüzük, 169. maddeden başlayarak, bakanlık sorumlulukları hakkındaki normal araştırma yöntemini açık açık belirler. 177. maddede üslup değişir, genel ve kesin bir nitelik kazanır: Şayet Meclis doğrudan (yani yönetimin aracılığı olmadan) bilgi almak isterse, bir soruşturma komisyonu, vb. kurulmasına karar verir. Bu metin açıktır. Bu konuda Meclis'e geniş bir salahiyet tanımaktadır. Meclis iç tüzüğünün kanun kuvvetinde olduğunu ve Anayasa ile birlik ve bütünlük oluşturduğunu da eklememiz gerek. Hem zaten bu hüküm sadece bizim ülkemize özgü bir şey de değildir. Bütün demokratik devletlerde bulunur ve oralarda, bilhassa da Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli bir rol oynar. Özetle, Meclis tarafından bir araştırma komisyonunun kurulmasında gayri meşru hiçbir yan yoktur; Meclis, siyasi partiler de dâhil olmak üzere özel veya tüzel kişiler hakkında araştırma yapma yetkisine sahiptir. Şimdi geriye bu komisyona verilen yetkilerin alanını tam olarak bilmek kalıyor. Resmi açıklamaları bekleyelim. Ondan sonra bu konudaki görüşümüzü söyleriz (Başgil, 2008: 116-117).”

27 Nisan'da Başgil'in Komisyon hakkındaki açıklamaları gazetelerde yer bulmamıştır. Fakat gazetelere açıklama yapan diğer profesörlerin görüşleri gazetelerde manşet olarak verilmiştir. Başgil bu duruma şu şekilde bir açıklama getirmiştir: “Sebebi çok açık bir ihmaldi bu, çünkü ben Meclis'in kararını uygun buluyordum, muhalefet ise Parlamento'nun yetkisi içinde olan meselelerini destekleyen her fikri, isterse bu kanunlara tas tamam uygun düşse bile, sistemli bir şekilde hasıraltı ediyordu (Başgil, 2008: 117).” Bu hususta Başgil'in dikkat çekmek istediği noktayı iyi anlamak maksadıyla kendi cümlelerinden yazdıklarını belirtmek yerinde olacaktır. Zira Başgil'e karşı Tahkikat Komisyonu hakkındaki görüşlerinden ötürü birçok eleştirel söylem vardır. Başgil'e göre:

“Hukuk Fakültesinden üç meslektaşım açıklamalarında, Meclis'in kararını sert bir şekilde tenkit ediyor ve halkı kışkırtıyorlardı. Özellikle de-ucuz yoldan şöhret olma arzusunu tatmin etmekten çekinmeyen bir kimse olan Hüseyin Nail Kubalı, en ufak

bir hukuki temele dayanmaksızın açıkça kışkırtıcı bir tavır almıştı. Meclis iç tüzüğünün 177. maddesinin varlığından habersizmiş gibi, Parlamento'nun siyasi partileri hedef alan bir araştırma komisyonu kurma hakkını inkâr ediyordu. Kendisinin Meclis soruşturmasıyla ilgili hiçbir şey bilmediğini sanırdınız. Yetki kanununun metnini ki o zaman henüz yayınlanmamış olduğunu hatırlatalım okumadan ve sırf kulağına gelen söylentilere dayanarak bu kanunu gelişigüzel tenkit ediyordu. Ve bu basit bahaneden hareketle, Demokrat Parti iktidarına insafsızca saldırıyordu (Başgil, 2008: 118).”

Başgil'in burada belirtmek istediği daha ortada metin yokken üniversite hocaları tamamen siyasi bir görüşle hareket ederek zaten gergin ortamı daha da körüklemişlerdir. Zira Başgil'in belirttiğine göre bu açıklamaların yayınlamasının ardından üniversitelerdeki örgütler harekete geçerek bu profesörlerin beyanlarında yer bulan sözleri slogan olarak kullandılar ve 28 Nisan için bir ayaklanma planladılar (Başgil, 2008: 118). Nitekim Başgil, bu durumun CHP'lilerin birkaç yıldan beri yaptıkları planların tutmasına dayandırmaktadır (Başgil, 2008: 119).

İstanbul Üniversitesi'nde 27 Nisan'da başlayan olaylara tanıklık eden Başgil şunları aktarmıştır:

“O gün saat on birde dersim vardı, saat onda Üniversiteye geldim. Ana giriş kapısı önünde gençler birbirleriyle ateşli ateşli konuşuyor veya bir gruptan öbür gruba koşturuyorlardı. “Mutlu gençlik hep oyunda oynasta” diye düşündüm. Ayrıca dikkat çekecek hiçbir şey yoktu. Odamda notlarıma göz atmak için ikinci kata çıktım. Oradan saat onu birkaç dakika geçiyordu aniden büyük avludan gelen müthiş bağırımlar çağırımlar duydum. İşimden başımı kaldırmaksızın “gençlerin gürültüleri” deyip geçtim. Fakat gürültü giderek artıyordu, sonunda dayanamayıp dışarıda ne olup bittiğini görmek için kalkıp yürüdüm. Beklenmedik bir şey! Binlerce genç ana salonda ve onu çevreleyen koridorların çevrelerinde üst üste yığılıyorlardı. Bağırış çağırımlar ve konuşmalar birbirine karışıyor, ara sıra “Kahrolsun hükümet! Menderes istifa!” şeklinde tempo tuttukları oluyordu. Kalabalığın içine dalan polisler göstericileri boşuna dağıtmaya çalışıyorlardı. Derken göz yaşartıcı bombalar savruldu. Gözyaşlarından körleşmiş gözlerle öğrenciler çıkışa doğru kitle halinde koşuyor, önce binanın arkasında yer alan parkta, ardından da Üniversite'nin sağ kanadı ile eski Beyazıt “Yangın Kulesi” arasında uzamın meydana grup grup bir araya geliyorlardı. Orada, yaklaşık dört bin talebe, hükumete küfür ve hakaretler yağdırarak, protestolarına tekrar başladılar (Başgil, 2008: 118).”

Olayların devamını Başgil, şu şekilde anlatmaktadır:

“Polislerle askerlerin birbirine karıştığı güvenlik güçleri, ana giriş kapısı önünde ve Atatürk heykeli etrafında vaziyet almışlardı. Gösterici kitlesinden kopanlar gruplar halinde heykele doğru kaçıyor, polisler de onların arasından elebaşlarını yakalamaya çalışıyordu. Bu elebaşların çoğunluğunu CHP örgütlerinin elemanları oluşturuyordu. Güvenlik güçleriyle çok şiddetli bir şekilde vuruşuyorlardı. Tam bu kritik anda, Boğaz'ın öte yakasındaki Ormancılık Enstitüsünde okuyan Turan Emeksiz adlı bir

öğrenci göstericilere katılmak istedi. Hızla koşmaktayken bir polisin kurşunu kendisine isabet etti. Yere cansız yuvarlandı. O andan itibaren ne olacaktı? Daha kötü şeyler meydana gelebilirdi. İkinci katın pencerelerinden bizlerin, -profesörler, doçentler, asistanlar ve çok sayıda idari personelin-hadiseleri nasıl bir tedirginlikle takip ettiğimizi varın siz düşünün (Başgil, 2008: 120).”

Başgil’in belirttiğine göre, öğrencileri yatıştırmada polisler yetersiz kalmaktaydı. Bunun sonucunda askerler devreye girmişti ve bu durum Başgil’i endişeye⁷ sevk etmiş, DP iktidarının sonunun geldiğini düşündürmüştür. Başgil’in bu düşüncelerine şu yazdıklarından ulaşmaktayız:

“Başlarında subayları olmak üzere süngü çekmiş askerler, öğrencilerin sınıksız kalabalığı üzerine yürüdü. Bunun üzerine talebeler var güçleriyle ve ahenkli bir şekilde “Yaşasın ordu! Yaşasın kahraman Türk askeri!” diye bağırmağa başladılar. O anda, itiraf edeyim ki, heyecandan nefesim kesildi. Bir yanda bu çılgınlık, diğer yanda uygun adım yürüyüş devam ederken iki taraf arasında artık birkaç adımlık bir mesafe kaldı. Aniden birlik durdu. Birkaç saniyelik bir duraklamanın hemen ardından subaylar, askerler ve öğrenciler birbirlerine sarılıp neredeyse gözleri yaşlı bir halde kucaklaşmaya başladılar. Kendi kendime “Menderes hükümetinin sonudur bu” dedim, “çünkü harekete artık askerler de katıldı.” (Başgil, 2008: 121).”

Başgil’i düşünceye sevk eden başka bir olay ise, bu olayların gerçekleştiği sıralarda İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar’ın üniversiteye geldiğinde, kolluk kuvvetlerinin üniversite içerisinde olmasına tepki göstermişti. Bu olaylar sırasında Onar ufak bir yaralanma geçirmiş ama bunun nedeni tam olarak bilinmemekteydi. Bunun üzerine Onar hastaneye, emniyete ve oradan tekrar üniversiteye getirilmiştir. Üniversiteye gelen Onar öğrencilere karşı bir konuşma yapmak istemiştir. Başgil’in bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Kanaatimce böyle bir konuşma yapması yersiz ve lüzumsuzdu. Çünkü kendisinin sırf pansumanlı yüzü bile, hala orada çok sayıda olan göstericilerin öfkelerini alevlendirebilir ve onları yeni bir gösteriye sevk edebilirdi. Ne var ki, o muhteris adamın asıl maksadı da zaten bu imiş (Başgil, 2008: 121).”

⁷ Başgil, belirttiğine göre, Yassıada’daki birinci şahadetinde, üniversite olaylarını anlatırken askerle öğrenci kucaklaşmasını endişe verici olarak bulmasına savcı Egesel tepki göstererek “polislerin öğrencilerin üzerine gitmesinden endişe duymuyorsunuz da askerle kucaklaşmasından neden endişe duyuyorsunuz” dediğini belirtir. Zira bunun üzerine Başgil, sinirlendiğini ve bağırarak şu cevabı verdiğini belirtir: Evet, dedim. Askerle talebenin kucaklaştığını görünce büyük bir endişeye kapıldım. Çünkü o zamana kadar hareket, sırf talebe çevresine münhasır kalmıştı. O andan itibaren hareketin, orduya ve silahlı kuvvetlere sirayet ettiğini gördüm. Memleket için sonu belirsiz bir felaketin hızla yaklaşmakta olduğunu hissettim (Başgil, 2012a: 129).

Başgil'in aktardığına göre Rektör, gençlere “mesele kalmamıştır, sükûnetle dağılın” şeklinde kısa bir konuşma yapmıştı (Başgil, 2012a: 132). Başgil, bu durumun kasıtlı olduğuna inanmaktadır:

“Bence Rektör, sıfat ve makamının emrettiği ağırbaşlılığı muhafaza etmeli, o sarılı haliyle heyecan içindeki gençlik karşısına çıkmamalı idi. Acı karşısında kustuğu kanı, nar şerbeti göstermek insan için büyüklüktür. Bugün her şey olup geçmiştir. Fakat ben eminim ki, eğer Rektör'ün bu hareketi olmasaydı, Beyazıt Meydanı hadiseleri vuku bulmazdı. Bu bir gaf idi (Başgil, 2012a: 132).”

Ali Fuad Başgil, Demokrat Parti'ye yakınlığıyla ilgili sürekli eleştirilmiş ve tarafsızlığı yitirdiği konusunda ithamlarda bulunulmuştur. Ayrıca tek parti idaresinden çok partili hayata geçişte düşüncelerinde ciddi kırılmalar olduğu ileri sürülmüştür. Üniversitelerde vuku bulan bu olaylara karşı bakış açısı Başgil hakkındaki bu söylemlerin temelsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Başgil, bu olayların gerçekleştiği günlerde hükûmet tarafından Ankara'ya davet edilmiştir ve orada hükûmetle yaptığı konuşmada bizzat iktidarı elinde tutanlara karşı da eleştirilerini çekinmeden yapmıştır. Başgil'in yaptığı bu görüşme, Başgil hakkındaki eleştirel söylemlere cevap vermesi bakımından önem arz etmektedir. Bundan dolayı burada Başgil'in cümlelerinden aktarmayı doğru bulmaktayız: (Başgil, 2008: 124)

Başgil:

- Bir memur aceleyle gelip Ankara'dan telefonla beni aradıklarını haber verdi. Telefonda eski öğrencilerimden birinin, Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu'nun sesini duydum. Selam sabahtan sonra, Başbakan'ın benimle görüşmek istediğini belirterek, sözü Menderes'e bıraktı:

Menderes:

- Muhterem Hocam, uzun zamandır sizi arayamadığım için özür dilerim ... Ne durumda olduğumu tahmin edersiniz ... Sizin tavsiyelerinize her zamandan daha çok ihtiyacımız var. Eğer çok çok önemli bir işiniz yoksa bu akşam yola çıkıp Ankara'ya gelmenizi özellikle istirham ediyorum.

Başgil:

- Hay hay, sayın Başbakanım. Şimdiki hava şartlarına göre tek sıkıntı Boğaz'ı geçebilmek. Geçebilirim, yarın kesinlikle Ankara'dayım.

- Ertesi günü, öğleden sonra ikiye doğru bana Çankaya'dan telefon edildi ve Cumhurbaşkanı'nın aynı gün saat yirmide akşam yemeğine gelmem için rica ettiği bildirildi. Saat ondokuz otuza doğru Benderlioğlu beni almaya geldi, birlikte Çankaya'ya gittik. Hemen kabul salonuna götürüldük. Orada Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fatin Rüştü Zorlu ile karşılaştık. Diğer çok sayıda

bakanlar ve önemli kişiler de vardı. Ayakta, ateşli ateşli konuşuyorlardı. Bayar hoş geldiniz deyip hatır gönül sorduktan sonra bizleri yemek salonuna davet etti.

Atıf Benderlioğlu:

- Dün akşam Profesör Başgil bana şu son günlerde İstanbul'da yapılan gösterileri anlattı. Özellikle de, bana salı günü kendisinin görüşünden farklı görüşler ileri süren diğer profesörlerin ardından kendisinin gazetecilere yaptığı bir açıklamadan bahsetti. Oysa ertesi günü onun bu açıklaması gazetelerde yer almadı. Öneminden ötürü sizler bunu şüphesiz bilmek istersiniz. Sayın Başgil lütfen onu tekrar eder misiniz?

Celal Bayar:

- Rica ederim tekrarlayınız sayın profesör, dedi.

Başgil:

Önemli olan bu komisyonu kurmak değil, ona verilen yetkinin alanıdır. Şimdi, benim o açıklamayı yaptığım gün bu yetkilerle ilgili kanun henüz oylanmamıştı. Bildiğiniz gibi oylama bir gün sonra yapıldı ve ancak 28 Nisan sabahı resmi gazetede yayınlandı. Onu okuyunca gördüm ki. Maalesef haddi aşıyor ve bazı noktalarda Anayasamızla kesinlikle uyuşmayan hükümler içeriyor.

Adnan Menderes:

-Mesela hangi hususlarda?

Başgil:

- Adliyenin işleyişine karışarak kuvvetler ayrılığı ilkesine verdiği zarardan başka, Meclis'teki görüşmelerin aleniliği veya açıklığı ilkesini de bir bakıma ortadan kaldırıyor. Çünkü bu görüşmelerin özetlerinin basın yoluyla verilmesini de yasaklıyor. Bütün demokratik ülkelerde kural, tartışılacak meselenin niteliğinden ötürü Meclis'in gizli oturuma karar verdiği konular hariç, Parlamento görüşmelerinin aleni, yani açık olmasıdır. Bu genel prensip Anayasamızın 20. maddesinde de net olarak yer alır. Şayet görüşmelerin özetini basın serbestçe yayınlarsa, ancak o zaman böyle bir alenilik veya açıklık gerçekten var demektir. Basının bu işlevini yasaklayarak elinden almak, görüşmelerin açıklığı ilkesini kesin ve net olarak yok etmek olur.

Adnan Menderes:

- Ben aynı kanaatte değilim. Yetki kanunu, Meclis görüşmelerinin açık oluşunu ortadan kaldırmıyor, sadece bazı ar ve haya yoksunu gazetecilerin maksatlı yorumlarla bu görüşmeleri saptırmasını önüyor. Muhalefet eden basının uyguladığı yöntemi artık bilmeyen kalmadı. Nitekim bir süredir, Meclis'teki bazı milletvekillerine hiçbir zaman demediklerini dedirtmeyi, buna karşılık söz alıp konuşmuş olanları da sessiz kalmakla suçlamayı alışkanlık haline getirdi. Söz konusu kanun işte bu tür saptırmalara haklı olarak bir son vermeyi ve kamuoyunu yanlış bilgilendirmeden korumayı hedefliyor. Yine aynı kanuna göre, Anayasamızın 20. maddesine uygun olarak Meclis görüşmeleri açık olarak kalacak, çünkü bu görüşmeler oturum tutanaklarına kelimesi kelimesine geçecek ve yine aynı kanun maddesine göre, daha sonra Resmi Gazetede kısaltmadan yayınlanacaktır. Bunlara ilgi duyan vatandaşlar o gazeteyi okuyabilirler. Görüşmelerle ilgili bilgilerin gazetelerde ve dergilerde yayınlanmasına gelince, bundan maksat Meclis'teki işlerin yürüyüşünü zahmetsizce takip edebilmektir. Ama eğer basın şu an yaptığı gibi

okuyucularım yanıltmaya devam ederse, suç olan bu harekete son vermek de işte bu kanunun işi olur. Hem zaten Anayasamız, Meclis görüşmelerinin basın yoluyla yayınlanmasını emretmemekte, sadece açıklık ilkesini ortaya koymaktadır ki bu da Resmi Gazete tarafından haydi haydi yerine getirilmektedir.

Başgil:

- Elbette yerinde olan bu yorum, daha ziyade bir takım basının bu meseleleri istismar etmelerini, kötüye kullanmalarını engellemeyle ilgili bir yorum. Bu hususta ise yapılması gereken kovuşturma, şu bahsettiğimiz kanun gibi özel bir kanunun değil, genellikle ceza kanununun, bilhassa da basın kanununun ilgi alanına girer. Birkaç gazetenin görevini kötüye kullanması, bir yandan basın hürriyetini, diğer yandan da Meclis görüşmelerinin aşikareliği prensibini ortadan kaldırmak için bahane olarak kullanılmaması gerekir. Çünkü bunların ikisi de Anayasamızın garantisi altındadır. Söz konusu görüşmelerin Resmi Gazete’de yayınlanmasına gelince, o halkın ihtiyacına cevap veremez, çünkü hukuk profesörü olduğum halde, ben bile zaman zaman o gazeteyi bulup temin etmekte büyük güçlük çekiyorum. Hem zaten Resmi Gazete, kelimenin bildik anlamında bir gazete değildir. O daha ziyade memurların kullanmasına ve Parlamento’nun arşivine yarayan bir belgedir. Şayet Ceza Hukuku’nun ve basın kanununun şu anki maddeleri görevin kötüye kullanılmasını önlemeye yetmiyorsa, onlar değiştirilip uygun hükümler eklenebilir, böylelikle de şimdiki kararnameyle yapıldığı gibi Meclis görüşmelerinin basın yoluyla yayınlanması engellenmemiş olur. Zira bu yasak bence, tekrar söyleyeyim, sadece Anayasa’nın Meclis görüşmelerinin aleniliği prensibine değil, aynı zamanda bizzat basın hürriyetine de ters düşen bir yasaktır.

Adnan Menderes:

- En başta şuna dikkat etmek gerekir ki, bizim Anayasa sistemimiz herhangi bir kanunun Anayasaya uygunluğunun tartışılması ihtimaline yer vermez. Aksine, Meclis tarafından sadece oylanmış ve gerektiği gibi yayınlanmış olması, her kanuna Anayasa’ya uygunluk mührünü kazandırır. Bir başka deyişle, bizim bu konudaki sistemimiz, başka bazı devletlerdeki gibi zorlayıcı değil, esas itibariyle koruyucu niteliktedir. Bu işleyişe kısaca bir göz atalım: İlk önce kanun tasarısı, gerekli niteliklere sahip Parlamento komisyonunun incelemesine sunulur; zaten bu komisyonun asıl vazifesi teklif edilen kanunla Anayasa arasında var olabilecek aykırılıkları ortaya çıkarmaktır. Bu işlem tamamlanınca, tasarı, Anayasa’ya uygunluk meselesinin görüşmelerin her anında tartışılabileceği Meclis’in genel görüşmesine açılır. Böyle bir durum ortaya çıktığında, bu itirazı ya bizzat Meclis çözüme kavuşturur veya inceleme komisyonunun kararına havale eder. Anlaşmazlık giderildikten ve Anayasa’ya uygunluk böylece sağlandıktan sonra, oylamaya geçilir. Meclis’in kanunu normal olarak kabul etmesinden itibaren ise, o kanunun Anayasa’ya uygunluğu meselesi ne idare tarafından, ne de mahkemelerce tartışma konusu yapılabilir. Böyle bir yetkileri olmadığı için mahkemelerimiz de bu tür itirazları daima reddetmiş; sadece birkaç taşra mahkemesi tamamıyla haksız olarak böylesi itirazları kabul etmiş, fakat onların kararları da zaten Temyiz’de bozulmuştur.

Başgil:

- *Kaderin cilvesine bakın ki, bu sözleriyle Menderes, İnönü’nün 1950’de Taksim Meydanı’nda yaptığı konuşmada söylediklerini aynen tekrarlıyordu! Gerçi aramızda,*

Rektör Sıddık Sami Onar gibi, kuvvetler ayrılığı prensibini çok dar bir şekilde yorumlayarak, bu görüşü destekleyen yazarlar bulunuyor. Fakat biz onların tezini paylaşmıyoruz. Anayasamızın ilan edildiği tarih olan 1924'ten beri, gerçekten de bizde Anayasa'nın lafzına ve ruhuna aykırı kanunlar her zaman olagelmıştır. Nitekim bizzat siz de sizden önceki hükümeti, Anayasa'ya aykırı kanunlar çıkarmakla, hem de defalarca, suçlamadınız mı? Mahkemelere gelince, bu tür itirazları kabul etmemekle haksızlık ediyorlar. Çünkü hâkimin görevi neticede kanunu uygulamaktır; hâlbuki Anayasamıza göre bu kanun, gücünü ancak Anayasa'ya uygun olmasından alır. O bakımdan hâkim, bizzat görevi gereği, kanunun Anayasa'ya uygun olup olmadığını görmekle de yükümlüdür. En azından bütün hocalık hayatım boyunca savunageldiğim görüş budur.

Celal Bayar:

- Beyler, karşılıklı olarak ileri sürdüğünüz deliller, hukuki bakımdan ne kadar ilgi çekici olursa olsun, bu toplantının asıl gayesiyle yakından ilgili değil. Şimdi bizler ortada olup bitmekte olan bir durumla karşı karşıyayız: Araştırma komisyonu oluşturuldu, yetki kanunu çıktı ve bu tedbirler ayaklanmalara yol açtı. Ne yapmalıyız ve Sayın Profesör bize bu durumda ne tavsiye ediyor? Sanırım bu toplantının asıl amacı bu, halledilecek mesele de bundan ibaret.

Başgil:

- Sayın Cumhurbaşkanım, size asıl tavsiyem, son derece de ihtiyatlı hareket etmenizdir. Her şeyden önce de, yetki kanununun hükümlerini tatbik etmemenizdir, çünkü onlar Anayasa'ya tam manasıyla uygun değil. Bu açıdan tekrar gözden geçirilmek üzere, bu kanunun Meclis'e hemen geri gönderilmesi uygun olur. Gençliğe karşı aşırı sert tedbirlere başvurmamaya özellikle çok dikkat edilmesi de gerekir.

Celal Bayar:

- Ben kesinlikle bu görüşte değilim. Tam aksine, son derece sert davranılması ve kışkırtıcıların herkesin ders alacağı bir şekilde cezalandırılması lazım. Şimdilerde yetkili makamların görevi bu olmalıdır.

Başgil:

- Konuya biraz açıklık getirilmesini isteyince, Cumhurbaşkanı biraz da öfkeli bir şekilde tenkitlerin zamanı çoktan geçtiği, şimdi ise elebaşları şiddetle cezalandırma vakti olduğu cevabını verdi!

Başgil:

- Sayın Cumhurbaşkanım, lütfen beni bağışlayınız, ama ben bu görüşlere katılamam. Sosyal barışı koruma görevi dolayısıyla hükümetin elbette kamu güvenliğini bozan kişilere karşı zorlayıcı tedbirler almak ve hatta gerekirse çok sert davranmak bazen hakkıdır. Fakat ne yaptığını, ne ettiğini çok iyi bilerek. Şu andaki durum fevkalade vahim bir hal aldığına göre, bence mesele çok daha nazik bir duruma gelmiştir, çünkü askerler bile bu hareketin içinde yer almaya başlamıştır. Ben İstanbul'daki gösterileri başından sonuna kadar takip ettim. Bu gösteriler basit bir talebe ayaklanmasının çok ötesine ulaşmış bulunuyordu. Hiç şüphesiz bu gösterileri elebaşlar hazırlıyordu, fakat gelin görün ki onlar beş binden fazla genci bir araya getirip gırtlaklarını yırtarcasına "Kahrolsun hükümet!" diye slogan attırabiliyorlardı. Özellikle de Üniversite'nin önünde kendi gözlerimle son derece çarpıcı ve anlamlı

bir sahne gördüm. (*Ne sahnesi? diye sordu Cumhurbaşkanı.*) Öğrenciler ile subay ve asker arasında aniden görülen kucaklaşmaları anlattım. Bu sahne, diyerek ilave ettim, bence bundan böyle ordunun üniversite gençliği ile ortak hareket edeceğini gösterir. Vahim olan, çok vahim olan da budur. Bu durumda sert çarelere başvurmak gidişi daha da azdırır ve neticede kontrolü imkânsız tepkilere yol açar. Uzun lafın kısıası, az önceki tavsiyelerime tekrar dönersek: Azami ihtiyatla hareket edilmeli ve sert tedbirlere yönelmek yerine bütün ihtimaller göz önüne alınmalıdır.

Adnan Menderes:

- Muhterem Hocam, siz acaba bu çıkmazdan kurtulmak için kendiniz daha başka çareler de düşündünüz mü? Bu konuda bize ne tavsiye edersiniz?

Başgil:

- Sizin sorunuz beni çok ağır bir sorumluluk ve ağır bir görevle karşı karşıya bırakıyor. Fakat bundan kaçmayacağım. Zaten buraya gelirken neye muhatap olacağımı biliyordum ve memleketime olan aşkımdan dolayı ve milli barışa hizmet etmenin verdiği güvenle de düşündüklerimi apaçık söylemeyi kararlaştırmıştım. Sizden sadece bu görüşmeyi daha dar bir halka içinde yapmak üzere yemek sonuna ertelemeğini isteyeceğim. Gerçekten de durum çok can sıkıcıydı ve sadece onun fevkalade karakteri benim böyle bir istekte bulunmama izin veriyordu. Böylece benim Başbakan'la konuşmam ancak biraz sonra, Bayar ve Meclis Başkanı Koraltan'ın da bulunduğu yan bir odada yeniden başladı. Bir masanın etrafında toplandık.

Adnan Menderes:

- Sayın Hocam, az önceki konuşmamız sırasında sizin bizi hatalı bulduğunuz izlenimi edindim. Böyle bir izlenim edinmekte haklıyım, haklıysam bize yönelttiğiniz tenkitler tam olarak nedir?

Başgil:

- Üzülerek açıkça ifade etmeliyim ki, hissiniz sizi yanıltmamış. Ayrıntılı açıklamalar fazla zaman alır. Ben şimdilik bir tespitle yetineceğim. Sizler halkın büyük çoğunluğunun kesin desteğiyle, haklı veya haksız, güvenerek, ülkenin zinde ve etkili kuvvetleri olan üniversite öğretim üyelerini, yazarları, gazetecileri, subayları ihmal ettiniz. Tek kelimeyle, Türkiye'nin "beyin takımı"nı umursamadınız. Asıl üzücü olan nokta da şu ki, biraz daha fazla uzlaşmacı, biraz daha fazla cana yakın bir tavır, bence, bu kuvvetleri dizginlemeye yeterdi.

Adnan Menderes:

- Bildiğiniz bütün şu emek ve gayretlerimizi yurdun en uç noktalarına varıncaya kadar yaymak yerine, birkaç üniversite profesörü ve birkaç gazeteciyle ilgilenseydik, sizce gerçekten daha mı iyi olurdu?

Başgil:

- Bence biri diğerinin dışlanması gerektirmez. Bazı tutumlar size aydınların sempatisini kazandırır, bu gönül alış da ülke çapındaki çabalarınızı barış içinde yürütmenize imkân sağlardı. Söz ve yazılarıyla kamuoyunda size kazandıracakları destek de cabası.

Adnan Menderes:

- Her neyse, dedi Başbakan, Celal Bayar'a dönerek, biz asıl konumuza dönelim. Mademki ülkemizin siyaseti ve muhtemelen de tarihi için önemli bir karar alma aşamasındayız, Sayın Cumhurbaşkanımız müsaade ederlerse, Dışişleri Bakanı'nı da buraya çağıralım. Çok geçmeden Fatin Rüştü Zorlu da aramıza katıldı.

Başgil:

- Bu kritik saatlerde vakit dardır. Hemen harekete geçmek, tedbirleri almakta acele etmek gerekir. Bir kere daha söyleyeyim, bana göre, şayet bir felakete meydan verilmemek isteniyorsa, doğruca zora başvurmaktan kaçınılmalıdır. Bir iktidarın ayakta kalmak ve güçlükleri alt etmek için sahip olduğu bütün çareler arasında, baskı yöntemi son çare olarak düşünülmelidir. İş o noktaya varmazdan önce, işte benim teklif ettiğim çözüm: En başta, Menderes kabinesi derhal istifa etmeli. Ardından, mümkün olduğu ölçüde muhalefete de birkaç bakanlık vererek, Meclis' in ılımlı milletvekilleriyle yeni bir bakanlar kurulu oluşturulmalı. Böylece de bir çeşit koalisyon veya daha doğrusu bir milli birlik kabinesi kurulmalı. Bu yeni hükümet, öncekinin siyasetinden sorumlu olmayacağı için, kararlarını tam bir serbestlik içinde alacak ve Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunların, bilhassa da yetki kanununun değiştirilmesini Parlamento'ya teklif edebilecektir. Bu durumda muhalefet artık suçlayacak bir şey bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir.

Celal Bayar:

- Böyle bir hareket zaaf işareti olur ve rakiplerimizi daha da cesaretlendirmekten başka bir netice de doğurmaz. Bu sıkıntılı günlerde kabine değişikliğinden daha anlamsız bir şey olamaz. Tam aksine direnmeli, kararlı olmalı ve oldukça sert tedbirlere başvurulmalı.

Adnan Menderes:

- Söz konusu olan bensem, hiçbir tereddüt etmeden derhal istifa eder ve yerimi milletvekili arkadaşlarımdan birine bırakırım. Fakat, Sayın Hocam, bir kabine değişikliğinin bütün bu çalkantıya son vereceğinden emin misiniz? Durmak şöyle dursun, gittikçe daha beter bir hal almasından korkarım.

Başgil:

- Böylesi durumlarda bir kabine değişikliği, demokratik ülkelerde müracaat edilen ilk tedbirlerden biridir. Bu, bilgelikle gerçekleştirilen bir çözümdür. Bunu bir yana bırakıp, her ne pahasına olursa olsun hemen zora başvurmak, tekrar ediyorum, bana gereksiz ve oldukça riskli görünüyor.

Adnan Menderes:

- Bize tarihimizde basit birkaç sokak gösterisinin baskısıyla yerini başkasına bırakmış bir hükümet örneği verebilir misiniz?

Başgil:

- Ben demokratik bir gelenekten söz ettiğim için, önce müsaade buyurun da ben size sorayım: Siz bana on yıldan beri ülkemizde girişilmiş demokratik uygulamaya benzer bir uygulama örneğini tarihimizde gösterebilir misiniz? Bizim memleket idaresinde böyle bir gelenek hiç olmadı, o yüzden Sayın Başbakan bunun ilk örneğini vermek şerefi bundan böyle size düşüyor.

Celal Bayar:

- Sayın profesör, içinde bulunduğumuz benzer şartlardan dolayı bizimkinden başka bir ülkede yapılmış bir hükümet değişikliği misali verirseniz memnun olurum.

Başgil:

- Fransa'da ortaya çıkmış benzer bir olayı hatırlıyorum. Geçen perşembe İstanbul Üniversitesi'ndeki gösterileri gördüğüm gibi o hadiseleri de yaşadım. 1925 yılı Mayıs ayı idi, o sıra Paris Üniversitesinde eğitim görüyordum. Bir Uluslararası Kamu Hukuku kürsüsü boşalmıştı. Profesörler Kurulu toplandı ve adet olduğu üzere iki aday Sayın Le Fur ile Sayın Georges Sel belirlendi. O zamana kadar uygulanan yönteme göre Profesörler Kurulu, Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderdiği takdim mektubunda, belirlenen adayları sıralama tercihinde bulunurdu böylece de kendi tercihinin asaleten tayin edilmesini istemiş olurdu, dolayısıyla ilk sıradakinin atanması gerekirdi. Bu durumda Bay Le Fur'un başta yer alıyordu. Alışlagelenin aksine, o zamanki radikal hükumete karşı gösterdiği apaçık sempatiden ötürü, bakan tarafından atanan Sayın Sel oldu. Bu kurallara uymazlık, üniversite öğrencileri tarafından öğrenilir öğrenilmez, ilkin sert bir protesto ile karşılandı, ardından da Paris Talebe Derneği'nin kıskırtmasıyla protesto genel bir başkaldırmaya dönüştü ve çok geçmeden de gerçek bir isyan havasına büründü. Sayın Sel'in ders vermesi engellendi, Hukuk Fakültesine maddi zarar verildi, sokaklarda ve meydanlarda "Herriot'ya yuh! Herriot istifa!" sloganları atılmaya başlandı. Çıkan bu olaylar yüzünden üniversite on beş gün kapatmak zorunda kaldı ve sonunda Herriot kabinesi de mecburen istifa etti. Yeni kurulan hükümet kürsüyü Sayın Le Fur'e verdi ve düzen sağlandı. Bizde şu an görülmekte olan olaylar, anlattığım o hadiselerle benzerlik taşıyor mu?

Fatin Rüştü Zorlu:

- Orası Fransa, burası Türkiye. Her ülkenin kendi yapısı vardır. Başbakan'la Eskişehir'e gideli daha iki hafta olmadı. Hiç abartmadan söyleyeyim, iki yüz bin kişi Menderes'i coşkuyla alkışlayıp bağrına bastı. Böyle bir olayın hiçbir anlamı yok mu? Sanırım Sayın Profesör İstanbul Üniversitesi'ndeki gösteriler karşısında duyduğu heyecanın etkisinden kurtulamamış.

Başgil:

- Elbette halkın devlet adamlarına gösterdiği sevginin anlamı küçümsenemez. En azından demokratik bir ülkede bu yakın ilgi, iktidarın takip ettiği siyaseti ayrıca beğendiğini de gösterir. Şüphesiz ki, bu iyidir ve oldukça teşvik edicidir. Fakat öte yandan buna fazlaca bel bağlamamak ve yapılan o alkış ve gösterilen o tezahüratın sağlamlığına da haddinden fazla güvenmemek lazımdır. Halkın duyguları çoğu zaman ters yönden esen rüzgâra göre istikamet değiştirir. Tarihte bir gün önce taptıkları insanların suratına ertesi gün tüküren yığınlar görülmedi mi?

Adnan Menderes:

- Şahsen benim kimseden korkum yok. Hemen yarın Kızılay Meydanı'na korumasız gidecek, bir konuşma yapacak ve kalabalık bir kitleye durumu izah edeceğim ve başım dik olarak bana hakaret etmelerini bekleyeceğim.

Başgil:

- Sayın Başbakan, böyle bir maceraya kalkışmaktan sakınınız. Sizin gibi önemli bir kişi için kalabalığın arasına rastgele dalmak tehlikeli olur, çünkü orada sizi sevenler

olduğu kadar size dış bileyenler de olabilir. Dış bileyenlerin her zaman bir rezalet çıkarma riski vardır. İstirham ederim bu fikirden vazgeçiniz.

Celal Bayar:

- Efendiler, ben fikrimi söyledim ve bunda kararlıyım. Yararlı görüyorsanız, sizler bu görüşmeyi sürdürün. Lütfen beni bağışlayın. Yarın NATO Konseyi'nin açılışında bulunacağım için trenle İstanbul'a gitmeliyim.

Bu uzun alıntıdan anlaşılacağı üzere, Ali Fuad Başgil'in hükûmet kanadıyla yaptığı görüşme, fikir çizgisini tayin etmek noktasında çok açıktır. Zira bahsedildiği gibi Başgil, Demokrat Parti'yi körü körüne desteklemeyip hukuk çizgisi içinde kalarak yeri geldiğinde eleştirel yaklaşabilmiştir. Nitekim yaptığı bu görüşme de bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca Başgil, hükûmet kanadıyla görüşmesinin ardından İsmet İnönü ile de bir görüşme yaparak iki taraf arasında uzlaşma yolları aramak istemiş fakat bu görüşme gerçekleşmemiştir (Başgil, 2012a: 137). Başgil İstanbul'a döndüğünde son hamle olarak saygınlığı ile bilinen Ali Fuat Cebesoy ile bir görüşme ayarlayarak durumu ona arz etmiştir; fakat bu da sonuçsuz kalmıştır (Başgil, 2012a: 138). Görüldüğü üzere Başgil, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın da yaptığı gibi darbeye gidilen sürecin destekçisi olmamış, bu sürecin önlenmesi için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Çünkü Başgil'e göre iktidarı hukuk dışı yollardan değiştirmek ülke menfaatine ters düşmektedir. Başgil'in bu tutumunu, 1949 yılında yaşamış olduğu bir hadiseden anlamaktayız.

1949 yılında Başgil'in bir arkadaşı, bir grup subay tarafından, Başgil'in ziyaretine gönderilerek Başgil'den bir görüşme talep etmişlerdir (Başgil, 2008: 148). Daha önce de bahsedildiği gibi bu tarihler çok partili hayata geçişin başladığı ve *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti* ile birlikte Başgil'in tanınırlığının arttığı bir döneme denk düşmektedir. Başgil bu görüşmeyi kabul etmiştir ve Yıldız'daki Harp Akademisi yanında bir buluşma gerçekleşmiştir (Başgil, 2008: 149). Yapılan bu görüşmede, Başgil'in aktardığına göre, bir grup yüksek rütbeli subay İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından ve ülkenin ekonomik ve siyasal durumlarından yakınıp ciddi eleştiriler yapmışlardır (Başgil, 2008: 149). Başgil, subayların bu buluşmadaki asıl gayelerini şu şekilde aktarmıştır:

“Bizler aynı gayeyi hedef alan seksen kadar subayız. Harekete geçmeye karar verdik. İsyân bir rüzgâr gibi İnönü'yü sahneden süpürüp atacak. Arkasından da hemen

seçimlere gidilecek. İktidarı, seçimleri kazanan çoğunluğa, muhtemelen de Demokratlara vereceğiz. Sizden istediğimiz, başardığımız takdirde, makalelerinize ilgi gösterdiklerini bildiğimiz halk katında bizi desteklemenizdir (Başgil, 2008: 149).”

Başgil, subayın bu konuşmasına şu şekilde cevap verdiğini belirtmiştir:

“Kendi payıma ben, bir hukuk profesörü olarak, sizin bu niyetinizi hiçbir şekilde onaylayamam. Hukukun yolu, her şeyden önce anlaşmazlıkların belli bir düzen içinde uzlaşmayla halledilmesidir, dolayısıyla bunun barış içinde yapılması gerekir, şiddet ve ihtilalle değil. Tarihimizi hatırlayın. Yeniçerilerin ardı arkası kesilmez isyanlarına kadar gerilere gitmeye gerek yok, çok yakın dönemdeki askeri darbelere bakalım. Bu iki hükümet darbesinden birinin mi ötekinin mi, hangisinin daha zararlı sonuçlar doğurduğunu söyleyemeyiz. Sultan Abdülaziz’in tahtan indirilmesini Sultan 2. Abdülhamid’in istibdadı takip etti. Sonra da Jön Türkler’in zulüm yönetimi ve iktidarlarından geriye kalan sefaletler. Öyleyse bizler en yavaş, fakat daha emniyetli olan demokrasi yolunu takip edelim. İktidarı sandığa gitmeye ikna edelim, zaten bence çok yakında seçime gitmeye mecbur kalacaklar. O zamana kadar sabre delim! Size verebileceğim tek öğüt budur (Başgil, 2008: 150).”

Başgil, yaptığı bu görüşmeyle bir darbenin önlendiğini belirtmiştir. Başgil’in buradaki izlediği tutum tamamen hukuki yollarla sınırlı kalması, Başgil’i, 27 Mayıs’ı destekleyerek meşrulaştırma girişimlerinde bulunan diğer hocalardan ayırmıştır. “Bu olay, o sıralar bazı subay çevrelerinde hâkim olan ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra büyük ölçüde değişen ruh halini yeterince gözler önüne seriyor. Bu seçimlerden itibaren, esrarengiz bir mesleki dayanışmanın geçmişin hınçlarını silip götürdüğü ve orduyu İstiklal Savaşı’nın Batı Cephesi eski komutanına tekrar bağladığı anlaşılıyor (Başgil, 2008: 150).”

Özet olarak Başgil’e göre, 27 Mayıs’ta gerçekleşen bu üzücü olayların sorumlularından birisinin de aydın kesimi olduğunu belirtir ve ciddi eleştiriler getirir. Başgil’e göre 27 Mayıs hareketi “bazı aydın çevrelerin ihaneti” ile birlikte hız kazanmıştır ve istenmeyen olaylar vuku bulmuştur (Başgil, 2008: 172). Zira Başgil’e göre “onlar, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ataları olan ulemeden, silahlı kuvvetleri, eskiden Yeniçerileri, sivil yetkililere o zamanlar saraya karşı ayaklandırmak ve sonunda bu hareketin meyvelerini isyancılarla paylaşmak gibi kötü bir alışkanlığı miras almışlardır (Başgil, 2008: 172).” Başgil, bu durumun tam tersi istikamette ilerlememesinin yani milleti gerçekten bilinçlendirip yol göstermemişlerdir ve milletin acı çekmesinde büyük payları vardır (Başgil, 2008:

172). Başgil yine bir anısında bahsettiğine göre, o dönemde aydınlar çok çabuk fikir değiştiriyorlardı ve Başgil bu durumu ismini vermediği bazı aydınların yüzüne söylediğini ve şu şekilde cevap aldığını belirtir: “Eee, ne olmuş yani? Ben kalemimi patronuma kiraya vermişim: Benim için önemli olan, bana ödenen paradır (Başgil, 2008: 172).”

Ali Fuad Başgil’in eleştirel yaklaştığı bir başka durum ise, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yayınlanan bildiridir. Zira bilindiği gibi, darbenin yapıldığı gün, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli’den oluşan “Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonu” kurulmuş ve bu komisyon bir rapor yayınlamıştır (Bkz. Ek.1). Yayınlanan bu raporda Başgil’in özellikle eleştirdiği hususlara değinmek yerinde olacaktır.

Başgil, bu komisyonun hazırlamış olduğu raporu okuyunca çok şaşırdığını belirtir. Başgil’in şaşırdığı husus iktidarın anayasayı “çiğnediğinden” ettiğinden ötürü bir darbeye maruz kaldığının yazılı olmasıdır (Başgil, 2012a: 143). Başgil’in bu husustaki görüşü şu şekildedir:

Fakat iktidar Anayasa’yı çiğnedi, ne demektir? Anayasa’ya aykırı kanun yaptı ve çıkardı demek midir? Eğer böyle demek ise, bu görüş tamamıyla yanlış ve hukuk namına bir gaftır. Çünkü Anayasa’ya aykırı kanun yapmak ve çıkarmak bir iktidara meşruiyetini kaybettirmez. Çünkü bununla Anayasa çiğnenmiş olmaz. O kök gibi yerinde kalır. Sadece aykırı olduğu mahkeme kararıyla sabit olan kanun, kanun hüküm ve kuvvetinde olmaz: Mahkemeler böyle bir kanunu tatbik etmez. Vatandaş böyle bir kanuna tabi olmaya mecbur tutulamaz. Hülasa bu bir kadük olur (Başgil, 2012a: 143).

Başgil’in bu konudaki görüş beyan ettiği bir nokta da şu şekildedir:

“Bu mütalaanın aksi müdafaa edilemez. Mahkeme dışı bir iddia ile herhangi bir kanunun Anayasa’ya aykırılığı sabit olmuş kabul olunamaz. Bu yol hukuk yolu değil, anarşi yoludur. Kaldı ki, devrilen iktidardan evvelki iktidarlarda Anayasa’ya aykırılığı, hukuken değilse bile (İlmen) sabit olmuş, sayılamayacak kadar kanun çıkarılmıştır. Eğer Anayasa’ya aykırı kanun çıkarmak iktidara meşruiyetini kaybettiriyorsa, devrilen iktidardan evvelki her zamanındaki tasarruflar için gayri meşrudur denilmek lazım gelir. Çünkü meşruiyetlerini kaybetmiş iktidarlarda yapılmıştır (Başgil, 2012a: 144).”

3. MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ, KURUCU İKTİDAR VE ANAYASA KOMİSYONU ÇALIŞMALARI

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbenin ardından yönetime el koyan ordu Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve Demokrat Parti milletvekillerini tutuklamışlardı. Tutuklu siyasileri yargılamak gayesiyle *Yüksek Adalet Divanı* adıyla bir mahkeme oluşturdular ve bu mahkeme çok sayıda hapis cezası ve ölüm cezası verdi (Gözler, 2011: 35).

27 Mayıs darbesini yapanlar, kabul tarihi 12 Haziran 1960 olan “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerin Değiştirilmesi Hakkında” geçici kanun çıkarmışlardır (Bkz. Ek. 3). 12 Haziran’da çıkarılan bu kanunun Genel Hükümler kısmında Milli Birlik Komitesinin kurulduğuna dair ibareler yer almaktadır. Ayrıca, darbenin gerçekleşmesinin hukuki olduğunu ve bir anayasal hak olduğunu ileri süren beyanlara yer verilmiştir. Şöyle ki:

“Ordu Dâhilî Hizmet Kanununun 34⁸ üncü maddesi ile «Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak» vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığı tehlikeye *koymuş* olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir (Bkz. Ek. 3).”

Gözler’in belirttiği gibi, bu geçici kanun geçiş dönemini düzenleyen bir nevi geçici anayasa niteliğindeydi (Gözler, 2011: 35).

Bu geçici kanunun birinci maddesine göre,

“Millî Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Millî Birlik Komitesine aittir (Bkz. Ek. 3).”

Bu geçici kanunun 3. maddesi Milli Birlik Komitesi’nin yetkisinden bahsediyordu. Nitekim bu maddeye göre, “Milli Birlik Komitesi, yasama yetkisini

⁸ Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu 34. Madde: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak.”

doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanınca tâyin ve Komitece tasvip edilen Bakan Kurulu eliyle kullanır (Bkz. Ek. 3).” Bu kanunun 5. maddesi ise yargı yetkisinden söz ediyordu: “Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, Millet adına kullanılır (Bkz. Ek. 3).”

Milli Birlik Komitesi, Cemal Gürsel başkanlığında 38 üyeden oluşmuştur (Bkz. Ek. 3). Ahmad’a göre, *Milli Birlik Komitesi*, “Silahlı Kuvvetler içinde, hepsi iktidar açlığı çeken, karmakarışık bir hizipler koalisyonuydu (Ahmad, 2012: 153).” Bu durum sivil siyasete geçişin sıkıntılı geçmesine sebebiyet verecektir (Burak, 2011: 53). Nitekim Ahmad’ın belirttiğine göre, bu komitenin üyelerinin sayısı fazlaydı ve bu sayının fazla olmasındaki temel neden Silahlı Kuvvetler içerisinde fikir ayrılıklarının çok olması ve bu fikir ayrılıklarının uzlaştırılamayacak boyutlara gelerek gizli grupların oluşmasına sebebiyet vermesidir (Ahmad, 2012: 153). *Milli Birlik Komitesi* üyeleri arasındaki bölünme ılımlılar ve radikaller olarak ikiye ayrılmıştı (Burak, 2011: 53). İlimliler kanadında Cemal Gürsel ve arkadaşları, radikal kanadında ise Alparslan Türkeş ve arkadaşları yer almaktaydı (Ahmad, 2012: 154). İlimli gruptakiler askeri idareyi daha fazla uzatmadan sivil yönetime devredeceklerini söylerken, radikaller idareyi daha fazla ellerinde tutmak istemekteydiler (Ahmad, 2012: 154). Bu fikir ayrılıklarının sonucunda radikal grup 13 Kasım 1960’ta tasfiye edildiler ve bunlar tarihte “*Ondörtler*” olarak anıldılar (Burak, 2011: 53). *Ondörtler*’in hepsi tutuklandılar ve daha sonra “Osmanlı geleneğine uygun biçimde dünyanın çeşitli yerlerindeki Türk elçiliklerine “danışman” olarak atandı (Ahmad, 2012: 155).”

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, 27 Mayıs’ta darbenin gerçekleşmesinden sonra, İstanbul Üniversitesi’nden Sıddık Sami Onar başkanlığında bir grup öğretim üyesi Ankara’ya çağırılmış ve bir anayasa komisyonu oluşturulmuştu ve bu komisyon *İstanbul Komisyonu* olarak adlandırılmıştı. Çünkü İstanbul Komisyonu’nun çalışmalarını tam olarak tamamlamadığı için, Ankara Üniversitesi’nden de bir grup öğretim üyesi anayasa çalışmaları ile ilgili *Ankara Komisyonu* olarak adlandırılacak bir rapor yayınlamışlardı. Nitekim bu komisyonlar çalışmalarını yaparlarken anayasayı yapması ön görülen bir Kurucu Meclis

oluşturulması gündeme gelmiştir ve bu düşünce Milli Birlik Komitesi tarafından da kabul görmüştür (Yılmaz, 2012: 137).

Milli Birlik Komitesi'nin onayını alan bu fikirle birlikte, “13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun ile Kurucu Meclis” kurulmuştur (Gözler, 2011: 36). Gözler’in ifadeleriyle doğrudan belirtirsek:

“Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşuyordu. Temsilciler Meclisi üyeleri, Devlet Başkanı, Milli Birlik Komitesi, İller, CHP, CKMP, Barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, esnaf kuruluşları, işçi sendikaları, meslek odaları, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversiteler, yargı organları tarafından seçilmiştir (Gözler, 2011: 36).”

Diğer taraftan, Temsilciler Meclisi’ne Tanör’ün ifade ettiğine göre, Demokrat Parti grubuna yakınlığı olanların girişi engellendi (Tanör, 1994: 16). Yine Tanör’e göre, ağırlıklı olarak partisel eğilim bakımından CHP, sosyal kompozisyon bakımından da “aydın” ağırlıklı bir meclisti bu (Tanör, 1994: 17). Dolayısıyla 1961 Anayasası, “yapılış itibarıyla demokratik bir anayasa ol(a)mamış, fiili iktidar tarafından belirlenen ve tüm toplumu geniş anlamıyla temsil etmeyen, korporatif ve atamaya dayalı bir formül ile oluşturulmuş olan bir kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır (Gülener, 2012: 188).”

Temsilciler Meclisi’nin kendi içinde oluşturduğu Anayasa Komisyonu’nun üyeleri ise şu şekildedir:

“Temsilciler Meclisi’nin seçmiş olduğu komisyon başkanı; Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Başkan Vekili Emin Paksüt; Sözcüler, Muammer Aksoy, Turan Güneş, Tarık Zafer Tunaya, Katip; Coşkun Kırca olunmuştur. Üyeler şunlardır: Sadık Aldoğan, Nurettin Arıçoğlu, Amil Artus, Doğan Avcıoğlu, Hazını Dağlı, Münci Kapani, Muin Küley, Ragıp Sarıca, Bahri Savcı, Celal Sait Sine, Mümtaz Soysal, Cafer Tüzel, Hıfzı Velidedeoğlu ve Abdülhak Kemal Yörük (Yılmaz, 2012: 138).”

Anayasanın hazırlanması noktasında belirtildiği gibi iki üniversiteden öneriler gelmişti. Birisi İstanbul Üniversitesi, diğeri Ankara Üniversitesi’nden olmak üzere yapılmıştır; bunlardan birincisi “İstanbul Tasarısı” ikincisi de “Ankara Tasarısı” olarak adlandırılmaktadır (Gözler, 2011: 36). Bu tasarılarından “İstanbul Tasarısı” “*etüd metni*”, “Ankara Tasarı” ise “*yardımcı metin*” olarak esas alınarak anayasa oluşturulmuştur (Gözler, 2011: 36).

Kısaca İstanbul ve Ankara Komisyonlarının görüş ve önerilerine değinmek gerekmektedir. Zira bunların etkisi 1961 Anayasasının oluşumunda önemlidir. Buna göre, *İstanbul Komisyonu*, anayasa tasarısı hazırlarken yabancı devletlerin büyük bir kısmının anayasalarını incelemiş ve buna ek olarak çeşitli kuruluşlara anket göndererek fikir alışverişinde bulunmuştur (Yılmaz, 2012: 136). İstanbul Komisyonu'ndaki Gülener'in ifadesiyle göze çarpan husus siyasi partilere karşı olan bir ön yargının varlığının neticesiyle "iktidarın tek elde toplanmasının önüne geçilebilmesi için, iktidarı farklı devlet organları arasında bölüştürmek, böylece organlar arasında fren-denge sistemi sağlamak olmuştur (Gülener, 2012: 185)." Zira bilindiği gibi 1961 Anayasası'nın getirdiği sistemde iki meclisli bir yapı hâkimdi. Birinci meclis halkın temsilcilerinden oluşan "Millet Meclisi" ikinci meclis korporatif bir yöntemle seçilmesi öngörülen "Cumhuriyet Senatosu"ndan oluşmuştur (Gülener, 2012: 185).

İstanbul Komisyonu'nun hazırladığı tasarıda yargıyı yasama ve yürütme kuvvetlerinden ayrı bir kuvvet olarak değerlendirmekteydi. Bu bağlamda tasarı Anayasa Mahkemesi, Yüksek Adliye Mahkemesi, Yüksek İdare Mahkemesi, Askerî Mahkemeler ve Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemelerin yanı sıra Yüksek Hâkimlik Şurası adında hâkim bağımsızlığını sağlamayı amaçlayan bir mekanizmayı da öngörmektedir (Gülener, 2012: 186)."

Anayasa çalışmalarında bir diğer husus da resmi olmayan bir şekilde daha öncede değinildiği gibi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinin hazırlamış olduğu Ankara Tasarısı'nın gündeme gelmiş olmasıdır. Ankara Tasarısı'nın oluşmasında iki etmen vardır: Bunlardan birincisi, İstanbul Komisyonu'nun çalışmalarını uzun zamanda tamamlaması (Yılmaz, 2012: 136); ikincisi ise, "iktidarı çoğunluğun tekelinden kurtarmak uğruna farklı organlarla paylaşırma eğiliminin güçsüz bir yönetim yapısı ortaya çıkartabileceği endişesi"dir (Gülener, 2012: 186). Bilimsel tepkilerden bir diğeri ise, Anayasayı yapacak olan kurucu meclisin korporatif olmayan yapısına idi. Kaldı ki, Ankara Tasarısı'nı hazırlayan öğretim üyeleri kurucu meclisin oluşturulmasını öneren taraftı. Zira Gülener'in aktardığı şekliyle vermek gerekirse:

“Bu çerçevedeki en önemli girişim Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî Bilimler Enstitüsü’nden yeni bir komisyon meydana getirilmesi olmuştur. Bu tasarıya hâkim olan düşünce İstanbul Komsiyonu’nkinden farklı olmuştur. Nitekim Komisyon Başkanı Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta’ya göre, anayasa bir devlet geleneğidir ve sık sık değiştirilmemelidir. Dolayısıyla yeni yapılacak olan anayasanın iskeletini bir devrim anayasası olan 1924 oluşturmalıydı. Bu komisyonun hazırlamış olduğu ön tasarı, İstanbul Komisyonu’nun hazırlamış olduğu tasarıdaki esaslardan farklı olarak “genel oy”a, siyasi partilere ve yürütme kuvvetine kuşku ile yaklaşılmamış, ayrıca anayasa yapımını bir siyaset işi olarak gördüğünden, bu amaçla kurucu bir meclis oluşturulmasını da önermiştir. Ankara Komisyonu’nun hazırlamış olduğu tasarıda kişi hak ve hürriyetleri ile sosyal haklara yapılan vurgu dikkat çekici nitelikte olmuştur (Gülener, 2012: 186-187).”

Burada unutulmaması gereken husus Anayasa komisyonun hazırlamış olduğu anayasa metnini, önce Temsilciler Meclisi ve daha sonra Milli Birlik Komitesi tarafından kabul görürse bir anayasa hali alacaktı (Yılmaz, 2012: 138).

Sonuç olarak, anayasa çalışmaları 4 Nisan 1961 tarihinde, *Milli Birlik Komitesi*’nin anayasa tasarısını kabul etmesiyle son bulmuş ve bu anayasa metni 9 Temmuz 1961 tarihinde referandum ile halkoyuna sunulmuş ve %61.5 oy oranı ile kabul edilerek 9 Temmuz 1961 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

3.1. ALİ FUAD BAŞGİL’İN YENİ ANAYASA YAPIMINA İLŞİKİN GÖRÜŞ VE DEĞERLENDİRMELERİ

Ali Fuad Başgil, yeni anayasa çalışmalarına katkısını gazetelerde yayınlattığı yazılarla yapmaya gayret etmiştir. Başgil’in gazetelerde yer bulan anayasa yapımına ilişkin görüş ve değerlendirmelerini kronolojik bir çizgide gazetelerden aktarmaya çalışacağız.

Başgil, 25 Haziran 1960 tarihinde *Yeni Sabah* gazetesinde “*Daha İyi İyinin Düşmanıdır*” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Başgil bu meşhur atasözünün bir Fransız atasözü olduğunu ve çok doğru olduğunu belirtir. Nitekim Başgil’e göre, “insan daha iyisini yapayım, bulayım derken, çok kere iyisini de yapamaz ve bulamaz.” Başgil’e göre bu atasözü anayasalar için de geçerlidir. Başgil, haklılığını göstermek maksadıyla şu örneği vermiştir:

“Birinci Dünya Harbi ertesinde Almanlar, dünyanın en iyi Anayasasını yapma iddiasıyla bazı megaloman hukuk profesörlerini toplamış “Vaymar Anayasası” denilmekle meşhur olan Anayasayı yapmışlardı. Çetrefil ifadesi ve her biri fıkralara ayrılmış, yüz seksen küsur maddesiyle bir kanundan ziyade, doktriner bir hukuk kitabına benzeyen bu Anayasa yürümemiştir. Yalnız yürümemiş değil. Almanları on sene bir parlamento gevezeliği ile oyaladıktan sonra, bu temiz ve yüksek kültürlü milleti nasyonal-sosyalizm gibi barbar bir teşekkülün kucağına atmıştır (Yeni Sabah, 25 Haziran, 1960).”

Başgil’in anayasalar ile ilgili diğer bir tespiti ise, “*Anayasaların en iyisinin en kolay ve en iyi şekilde tatbik edilenidir*” şeklindedir. Ki Başgil’e göre, “en iyi ve en kolay tatbik edilen bir Anayasa ise, bir ithal meta gibi başka memleketlerden derlenen değil, memleket realitelerinden ve milli tarihin emperatiflerinden çıkarılmalıdır (Yeni Sabah, 25 Haziran, 1960).”

Başgil bu yazısında, “anayasaların en kıymetlisi en eski olanıdır” demektedir ve bunu eski bir halının değer kazanmasına benzetmektedir. Başgil bu düşüncesini de şu verdiği örnekle pekiştirmiştir:

“Bugünkü medeni dünyanın en eski anayasası, İngiltere’deki örfi anayasadır. Altı yüz senelik bir ömrü olan bu anayasanın kaide ve prensipleri İngiltere’de hala tazeliğini muhafaza etmekte ve tatbik edilmektedir. İngiltere’den sonra, bugünün en eski anayasası, Amerikalıların bundan yüz seksen üç sene evvel yaptıkları 1787 anayasasıdır. Defalarca tamir gören ve ilavelenen bu Anayasa, bugün kırk yerinden yamalı bir bohçaya benzemiştir. Fakat bunu değiştirip yerine atlastan bir yenisini dikmek, hiçbir Amerikalının aklından geçmemektedir. Çünkü Anglo-Amerikan vatandaşları bilirler ki, tılsım ne anayasadadır, ne de sistemde; fakat tılsım Anayasayı tatbik eden ve ona tabi olan insanların ruhunda, ahlaki seciye ve terbiyesindedir (Yeni Sabah, 25 Haziran, 1960).”

Başgil, vermiş olduğu bu giriş mahiyetindeki örneklerden sonra 1924 Anayasası’nın tadil mi edilmesi yoksa kaldırılıp yerine yenisinin yapılması sorularını açıklamaya girişmiştir. Zira Başgil’e göre, ortada bir hakikat varsa o da, 1924 Anayasası’nın, “eksik ve sakat” olması. Ayrıca günün koşullarına cevap vermemesidir. Başgil, bu anayasanın eksik olduğunu seneler öncesinde yazdığını ve eleştirdiğini (çalışmamızda da bu hususlar yer bulmaktadır) de belirtir. Diğer taraftan Başgil’e göre ortada *Anayasayı ihlal etmiş olduğu iddia edilen bir sabık iktidar var ise, bu durum, Anayasanın kaldırılıp yerine yenisinin yapılmasını gerektirmez*, Anayasayı ihlal eden iktidara gerekli ceza verilir. Kaldı ki Başgil’e göre, bu iktidarın daha öncesinde Anayasa defalarca ihlal edilmiştir. “İnsaf ile düşünen vatandaşlarca

malumdur ki, Türk Milletinin kaderinde anti-demokrasi belası yalnız sakıt iktidar devrinde çökmemiştir (Yeni Sabah, 25 Haziran, 1960).”

Başgil, yeni anayasa yapım sürecine ilişkin bir önceki yazısının devamı mahiyetinde yine *Yeni Sabah* gazetesinde 27 Haziran 1960 tarihinde, “*Eski Anayasanın Temel Prensipleri*” başlıklı bir yazı daha kaleme almıştır. Başgil bu yazısında, eski anayasanın ikinci maddesinde yer bulan ve CHP’nin parti programında da bulunan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkelerinin 1937 tadiliyle birlikte anayasa girmesinin 1924 Anayasasının berrak çehresini bir hayli buruşturduğunu belirtmiştir. Zira *Milli Birlik Komitesi* tarafından yayınlanan geçici anayasada da yer alan bu ilkelerin yapılacak yeni anayasaya gireceği öngörüsüyle fikirlerini belirtmiştir. Başgil’e göre “*madem ki anayasada bunlar yer alacaktır, o zaman bu ilkelerin tam olarak sınırları ve tariflerine anayasada yer verilmelidir. Yoksa yılladır bu ilkelerin yanlış yorumlanması neticesinde birçok kişi haksız yere yargılanmıştır.*” Başgil bu görüşünü şu şekilde belirtmektedir:

“Devletçilik nedir? Laiklik ve milliyetçilik ne demektir? ... İnkılapçılığın zaman içindeki hududu nedir? Bizde bunlar ne Anayasada, ne de başka bir tatbikat kanununda tarif edilmemiş, hiçbirinin hududu ve şümulü gösterilmemiştir. Bu yüzden haksızlıklar yapılmış, canlar yakılmış, kah dincilik, kah Turancılık ilhamı ve kah inkılap aleyhtarlığı ile zümre zümre insanlar gücendirilmiştir. Hâkimlerimiz, hemen her gün bu türlü meselelerle karşılaşmış, fakat ellerinde meseleye tatbik edecek kanuni bir kıstas olmadığı için, hükümlerini, çok kere bilirkişi raporlarına göre vermeye mecbur olmuşlardır (Yeni Sabah, 27 Haziran, 1960).”

Başgil, bu görüşlerinin yanında, çok defa farklı yorumlara sebebiyet vermesi hasebiyle özellikle laiklik ve devletçilik ilkelerinin açıklanmasını ve devletçiliğin sınırının tam olarak anayasada belirtilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira Başgil’e göre, “acı bir gerçek vardır ki, bu ilkeleri aynı fakültede ders veren hocalar bile farklı yorumlamaktadır.” Diğer taraftan devletçilik konusunda (Başgil bu ilkeyi açıklamasından ötürü yersiz bir eleştiriye maruz kalmıştır) aleyhinde olmadıklarını fakat vatandaş hürriyeti karşısındaki sınırının tam olarak belirtilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Başgil, 1938 yılında kaleme aldığı yazılarında “devletçilik politikasıyla

ferdi hürriyetleri barıştırmaya” çalıştığını fakat bu hususta başarılı olamadığını belirtmiştir.

Başgil, 4 Temmuz 1960 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan bir başka yazısında, din ve vicdan hürriyeti ve laiklik ilkesi hususuna değinmiştir. Çünkü Başgil’e göre Türkiye için bu meselenin çözüme kavuşturulması şarttır. Başgil’in bu düşüncelerini şu yazdıklarından anlamaktayız:

“Heyhat! O anayasanın hemen diğer bütün prensipleri gibi, din ve vicdan hürriyeti ve laiklik prensibi de, konulduğu günden beri, sırf kağıt üzerinde kaldı. Hayır kağıt üzerinde kaldı değil, bu prensip, tatbikatta, tersine işleyen bir makine halini aldı ve efsanelerdeki kendi sağrısını kemiren canavar gibi, dönüp memleket ekseriyetini ısırdı (Yeni Sabah, 4 Temmuz, 1960).”

Başgil’in bu husustaki görüşlerini önceki bölümde ele aldığımız için bu kadar bilgi vermekle yetineceğiz. Başgil bu hususun mutlak suretle çözüme kavuşturulup anayasaya tarif olarak girmesinden yanadır.

Başgil, Anayasa çalışmalarına kaynaklık etmesini ümit ettiği görüşlerini belirttikten sonra yapılacak olan anayasanın kanunlaşması için nasıl bir yol izleneceğini ise şu şekilde belirtmiştir:

“Tasarı ya referanduma konulacak veya Kurucu Meclis seçilerek bu Meclisçe kanunlaştırılacaktır. Hatta istenirse, üçüncü ve neticesi daha emin bir usul var. Evvela Kurucu Meclis seçilerek, ön tasarı, evveleminde bu Meclisin müzakere ve kabulünden geçtikten sonra, Kurucu Meclisin, tasarısı olarak, referanduma konulması usulü (Yeni Sabah, 11 Temmuz, 1960).”

4. SENATÖR VE CUMHURBAŞKANI ADAYI: ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL

Ali Fuad Başgil’in hayatının anlatıldığı bölümde, Başgil’in Senatör olduğu ve Cumhurbaşkanlığı adaylık süreci geçirdiğinden kısaca bahsedilmişti. Türkiye’nin çalkantılı dönemlerine tanıklık eden Başgil’in bu süreçte neler yaşadığını bilmek Türkiye’deki siyaset ve işleyişi hakkında aydınlatıcı olacaktır.

Ali Fuad Başgil, 15 Ekim 1961 seçimleri yaklaşırken adayların belirlendiği dönemde, eski bir talebesi ve hemşerisi olan eski DP Samsun Milletvekili Ali Fuat

Alişan'ın kendisini ziyarete geldiğinden bahseder (Başgil, 2012a: 163). Bu ziyaret esnasında Başgil'in aktardığına göre, Alişan şu şekilde bir konuşma yapmıştır:

“Hocam, ziyaretim bir vazife ziyaretidir. Size Samsun vilayeti halkının selam ve sevgilerini getirdim. Halk sizi vilayetin milletvekilleri başında görmek istiyor. Bana, size gelip bunu tebliğ etme vazifesini verdiler (Başgil, 2012a: 163).”

Başgil, şu şekilde cevap verdiğini belirtmiştir:

“Vaktiyle, 1950 seçimlerinde de hemşerilerim bunu arzulamış ve bana telgrafla müracaat etmişlerdi. O zaman, üniversitedeki vazifemde kalmayı tercih etmiş ve özür dilemiştim. Bu defa hemşerilerimin arzularını yerine getirmek isterim. Bugün memleket her zamandan çok bizlerden hizmetler beklemektedir. Yalnız, bilirsiniz ki, ben hiçbir partiye mensup değilim ve bu yoldaki istiklalimi muhafaza etmek isterim. Siz hangi parti adına konuşuyorsunuz? (Başgil, 2012a: 163).”

Alişan, ise Adalet Partisi'ne mensup olduğunu belirterek bu partiden aday olmasını rica etmiştir Başgil'e (Başgil, 2012a: 164). Bunun üzerine Başgil'in cevabı şu şekilde olmuştur:

“Mevcutlar arasında benim de en çok beğendiğim ve doğuşunda az çok emeğim bulunan parti de budur. Bu parti ısmarlama kurulan partilerden değildir, millet çoğunluğunun his ve efkârından doğmuştur. Hiç tereddüttüm yoktur: Adalet Partisi'nin Samsun listesinde müstakil senatörlüğe adaylığımı koyuyorum, dedim ve bir aday beyannamesi imza ederek Alişan'a verdim. Aynı gün, öğleden sonra AP'nin İstanbul Teşkilatı Başkanı Muhittin Güven ve arkadaşları geldiler. Parti listesinde müstakil aday olarak yer almamı istediler. Ali Fuat Alişan'la konuşmamızı anlattım ve bu işin öğleden evvel olup bittiğini söyledim. Haber ertesi günkü gazetelerde çıktı ve sıkboğazcılar çileden çıkardı. Adalet Partisi çevrelerinde de bir bayram sevinci yaşattı (Başgil, 2012a: 164).”

Başgil, milletvekilliğine adaylığını koyduktan sonra, Cenevre'ye bir konferans için gitmiştir. Seçimler gerçekleşmiş ve Adalet Partisi iyi bir sonuç elde etmiştir. Başgil, kendisi ve Adalet Partisi açısından iyi haberi Cenevre'de almıştır ve kendisinin belirttiğine göre, oradaki Türkler bu durumu coşkuyla karşılamışlardır (Başgil, 2012a: 167):

“Hususiyle seçimlerin tertemiz yapılmış olmasından ve askerlerin iktidarı sivil idareye devredeceklerine dair verdikleri sözü tutmuş olmalarından memnunduk. Artık memleket dürüst bir demokratik idarenin eşiğindeydi. 23 Ekim'de yeni meclis toplanacak ve Türkiye'mize muhtaç olduğu huzuru temin edecekti. Kötü günler unutulacak, parçalanmış milli birlik yeniden kurulacaktı. Bu şerefli hizmete benim de bir hissem bulunacağını düşünerek seviniyor, gurur duyuyordum. Yarına ait projeler hazırlıyor, tasavvurlar besliyordum. Bu ümit ve hayal içinde hareket hazırlığına başladım (Başgil, 2012a: 167).”

Başgil, Cenevre'den ayrılmadan önce başından geçen bir hadiseyi hatıralarında aktarmıştır. Başgil'in başından geçen bu hadiseyi burada açıklamak dönemin zihniyetini anlamak açısından önem arz etmektedir. Nitekim Başgil, 17 Ekim günü, Cenevre Radyo Televizyon İdaresi'nin müdürü tarafından aranarak radyoda bir mülakat yapmak istediklerini belirtir. Başgil, bunu kabul ederek ertesi gün soru cevap şeklinde geçen ve 15 dakika süren bu mülakatı gerçekleştirir (Başgil, 2012a: 168). Başgil'in bu radyo programına katılmasının ardından, yine aynı radyonun müdürü arayarak Başgil'e şunları söylemiştir:

“Sizi üzecek bir haber vereceğimden dolayı müteessirim. Bu sabah Türkiye'nin Bern Büyük Elçisi bize telefon etti. Sizi, Cenevre gibi beynelmilel hüviyette bir merkezin radyo televizyonunda konuşturmamızın bir gaf olduğunu söyledi ve hakkınızda hoş gitmez sözler sarf etti. Kendisine şu cevabı verdim: Burası Ankara değildir. Radyomuz müstakil bir müessesedir. Kimseden direktif almaz ve müdahale kabul etmez, dedim.(Başgil, 2012a: 168).”

Başgil, müdüre teşekkür eder ve son derece üzgün olduğunu belirtir. Başgil'e göre, Büyükelçi Türk halkı tarafından sevilen birisidir ve böyle bir durumun gerçekleşmesi hayret vericidir (Başgil, 2012a: 168). Başgil oteline döndüğünde, Bern Büyükelçisi'nden bir telefon alır. Bu görüşme şu şekilde cereyan etmiştir:

Büyükelçi:

“- Efendim, rahatsız ediyorum, özür dilerim. Kulağıma bir söylenti geldi, çok üzüldüm. Güya ben Cenevre Radyosu'na telefon etmiş ve dün akşamki konuşmanızdan dolayı sizi kötülemişim. Bu asla doğru değildir. Ben telefon etmedim. Bunda bir yanlışlık olsa gerektir. Ben meslekten yetişmiş bir hariciyeciyim. Vazifemi ve mesleğimin icaplarını bilirim. Bu türlü bir harekete tenezzül etmem. Hususiyle sizi severim. Size karşı gıyaben hürmet beslerim. Böyle bir harekette bulunacağıma, rica ederim, ihtimal vermeyiniz ve inanmayınız. Bunu ayrıca radyo müdürüne de telefon ettim, bildirdim. Müdür de bunda bir yanlışlık olduğunu ve bir başkası, benim sıfatımı takınarak, bu münasebetsizliği yapmış olabileceğini kabul etti (Başgil, 2012a: 170).”

Başgil:

“- Hiç üzülmeminiz, efendim. Ben esasen bu hareketin sizden gelebileceğine ihtimal vermemiş ve inanmamıştım (Başgil, 2012a: 170).”

Başgil, bu görüşmenin ardından radyo müdüründen telefon aldığını ve radyo müdürünün bu terbiyesizliği muhakkak başka birinin yapmış olduğunu söylediğini

belirtir. Çünkü radyo müdürüne göre, telefon eden kişinin Fransızcası, büyükelçinin Fransızcası kadar iyi değildir (Başgil, 2012a: 170). Başgil'i düşündüren bu olayı gerçekleştirecek kişinin kim olduğunu, Cenevre'de doktora yapan eski talebesi Bülent Sözeri aydınlatır ve bunu yapan kişinin, “meşhur CHP’li dergiye muhabirlik yapan bir namzet” olduğunu bildirir (Başgil, 2012a: 170).

Görüldüğü gibi, seçimi kaybeden CHP çevrelerinde Başgil’e karşı ideolojik bağlamda bir nefret vardır. Daha önce de bahsedildiği gibi Başgil ile CHP çevresi laiklik meselesinden ötürü yan yanan gelememişlerdir.

Başgil, Türkiye’ye dönmüş ve döndüğünde kalabalık bir milletvekili grubu Başgil’i karşılamıştır. Başgil ile sohbete başlayan milletvekilleri, Başgil’e Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymasını istemişlerdir. Ayrıca, seçmenlerine bu hususta söz verdiklerini ve seçmenlerin de Başgil’i istediklerini belirtmişlerdir (Başgil, 2012a: 173). Başgil, bu teklif karşısında şu cevabı vermiştir: “Teveccühlerinizden dolayı teşekkür ederim. Ben Reiscumhurluk düşünmedim. Fakat siz milletvekilleri isterseniz, hizmetten kaçmam... (Başgil, 2012a: 173)”

Milletvekilleri Başgil’e bu talebin sadece Samsun ile sınırlı kalmadığını birçok bölgede Başgil için kalabalıkların toplandığını ve kendisini Cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini belirtirler (Başgil, 2012a: 173). Başgil’in belirttiğine göre, Ertuğrul Akça şu şekilde durumu anlatmıştır:

“Ben Erzurum bölgesinde köy köy gezdim. Her gittiğim yerde ağızlarda bir tek isim dolaşıyordu. O da sizin isminiz. Halk Cumhuriyet reisi olarak reyimi size vereceğime dair benden söz aldı. Hocam olarak sizinle iftihar ettim. Bu sözleri kendi kalemimle kendimi reklam etmek için yazmıyorum. Bana söylendikleri için kaydediyorum (Başgil, 2012a: 174).”

Başgil bu görüşmeden sonra otele döndüğünde başından geçenleri şu şekilde aktarır:

“Saat on üçü geçte otele geldik. Hoşgeldin ziyaretleri hemen başladı. Başta Adalet Partisi olmak üzere, Yeni Türkiye ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partileri milletvekilleri grup grup ziyaretime geliyorlardı. Gelenlerin hepsi, benim Cumhuriyet reisiliğine adaylığımı koymamı istiyorlardı: Seçmenlerimize söz verdik. Reylerimiz sizindir. Sizinle beraberiz. Millet sizi bekliyor, diyorlardı (Başgil, 2012a: 175).”

Başgil, ziyaretçilerini kabul etmeye devam ederken, arkadaşı İsmail Dayı'nın gelerek “Başvekâletten bir emir subayının geldiğini ve sizi Başvekâlete” çağırıyorlar dediğini belirtir (Başgil, 2012a: 175). Başgil'in ziyaretçileri durumu anlayarak Başgil'e “sizi adaylıktan çekilmeye zorlamak maksadıyla çağırıyorlardır, adaylığınızı çekmeyiniz arkanızdayız” dediklerini belirtir Başgil.

Başgil, Başvekâlete, Tahsin Demiray, Fethi Tevetoğlu, Ali Fuat Alişan, Şadi Pehlivanoğlu ve daha birkaç milletvekili ile birlikte gittiğini ve vardıklarında Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay tarafından karşılandıklarını belirtir (Başgil, 2012a:176). Bu görüşme aşağıya doğrudan alınmıştır (Başgil, 2012a: 179-182).

Sıtkı Ulay:

- Haber aldık ki siz, Cumhur reisliğine adaylığınızı koymuşsunuz. Bu haber doğru mudur?

Başgil:

- Doğrudur, efendim. Yalnız bir noktayı tazyik etmem lazım: Ben bu makama kendimi, kendim layık görmüş ve talip olmuş değilim. Esasen, vaktiyle muvaffakiyetsizlikle biten bir tecrübeden sonra hayatım boyunca hiçbir makam ve memuriyete kendim talip olup arkasından koşmadım. Bulduğum memuriyetlere hep çağırıldım ve rica edildim. Bu defa da böyle oldu. Saat on üçten beri otelde grup grup ziyaretime gelen, muhtelif partilerden milletvekilleri, bölgeleri halkının beni bu makamda görmek istediğini söylediler ve adaylığımı koymamı istediler. Bu umumi isteğe müspet cevap vermeyi bir vazife bilerek adaylığımı koydum.

Sıtkı Ulay:

- Adaylığınızı geri almanız lazımdır. Gürsel Paşa'nın karşısında başka bir adaylığa asla müsaade edemeyiz.

Başgil:

- Yanlış yoldasınız, Paşam. Dürüst bir seçimden sonra tutulacak yol bu değildir. Demokrasi hukuku emreder ki, seçimler her safhasında, serbest olsun, zorlanan bir seçimden hayır gelmez. Sizde seçim, dikta rejimlerinde görülen seçimdir. Sizler demokrasi yolunda yürüyeceğinizi söylediniz. İktidarı, seçimde kazananlara teslim edeceğinize söz verdiniz, hatta yemin ettiniz. Ben buna inanarak Cenevre'den kalktım, geldim. Sizlere yakışan, verdiğiniz sözü tutmanızdır. 15 Ekim'de milletvekilleri seçilmiş, milli irade tecelli etmiştir. Müsaade ediniz, milletin vekilleri yarın toplansın, meclis açılsın. Herkes elini vicdanına koyarak serbestçe reyini kullansın. Ekseriyeti kim kazanırsa, makama o geçsin. Memleket için hayır bundadır. Ben çok ümit ederim ki, yine Gürsel Paşa kazanacaktır. Fakat bu, şerefli bir kazanç olacak ve efkâr tatmin edilecektir. Serbest bir seçimle mevkii kazanmanın şerefi büyüktür. Zorlanan seçim, seçim değildir.

Fahri Özdilek:

- Biz de demokrasi dedik durduk ve seçimlere öyle girdik. Seçimlerden çıkan netice bu mu olmalıydı?

Başgil:

- Ben seçimlerin neticesinde anormal bir şey görmüyorum. Bu, kabul ettiğimiz nispi temsilin normal neticesidir. Bu usulde muayyen bir partinin, ekseriyet usulünde olduğu gibi, kahir bir çoğunluk kazanmasını beklemek abestir. Bu sistemde reyler bölünür ve küçük, büyük her parti, kuvvetine göre, mecliste yer kazanır. Nispi temsilin hususiyeti budur. Ve bunun faydaları olduğu gibi mahzurları da vardır. Faydalarından başlıcası, memleket idaresini bir ekseriyetin görüşüne terk etmemek ve azınlıkları da idareye iştirak ettirmektir. Sistemin mahzuru da, reylerin bölünmesi ve meclisin bir partiler mozaigi haline gelmesidir. Hükümet teşkilinde zorluklar çıkması ve kuvvetli bir hükümet kurulamaması da sistemin diğer mahzurlarıdır.

Sıtkı Ulay:

- Bizi anlamanız lazımdır. Müşkül bir durumdayız. Son günlerde bizim, hükümet olarak kuvvetimiz yoktur. Orduda yeni bir cunta kurulmuştur. Bize bu cunta dikte etmekte, talimat vermektedir. Biz bugün devlet radyosuna bile hâkim değiliz. Radyo da cuntanın emrindedir. Adaylığınızı geri almanız hususunda bize talimat veren de bu cuntadır. Biz size cuntadan aldığımız talimatı tebliğ ediyoruz. Kabul edip etmemek size aittir. Fakat kabul etmediğiniz takdirde, sizin hayatınızı garanti edemeyiz. Bunu açık söyleyelim. Netice yalnız bundan da ibaret kalmayacaktır. Meclis açılmadan dağıtılacak, seçimler iptal edilecek, partiler kapatılacak ve askeri idare devam ettirilecektir. Siz, bir hukuk profesörü olarak, memleketin böyle bir akıbete düşmesine elbette razı olmazsınız.

Başgil:

- Arz ettiğim gibi, ben Cumhur Reisliği'ne adaylığımı hodbehot koymuş değilim. Halkın arzusu ve milletvekillerinin talebi üzerine koydum. Fakat buna söz verdim. Hatta yalnız söz değil, yazılı bir beyanname imza ettim. Ben verdiği sözden dönen ve imzasını yalayan namertlerden değilim. Adaylığımı geri almama imkân yoktur. Fakat benim yüzümden memleketimin söylediğiniz akıbetlere sürüklenmesine gönlüm razı olmaz. Bu vaziyet karşısında bana düşen bir iş kalmıştır, o da yarın sabahleyin senatörlükten de istifa ederek evime dönmektir.

Sıtkı Ulay:

- Bunu da yapmayacaksınız, çünkü bunun da akıbeti var.

Başgil:

- İstifa etmek benim hakkımdır. Hakkımı kullanmak için kimseden müsaade almaya ihtiyacım yoktur. Kararım verilmiştir.

Tahsin Demiray:

- Böyle tazyik ve tehdit altında kalacak isek, bizim hepimiz de istifa eder, evlerimize döneriz, dedi.

Sonuç olarak Ali Fuad Başgil, ülke menfaatini düşündüğü için Senatörlükten istifa etmiş ve Cumhurbaşkanlığı adaylığından da çekilerek Cenevre'ye dönmüştür.

SONUÇ

Yakın tarihimizde yetişmiş ve döneminin önde gelen ilim adamlarından olan Başgil, laiklik, anayasa yargısı, özgürlük, insan hakları, demokrasi, iktidar ve meşruiyeti konularında çalışmalarını yoğunlaştırarak literatüre büyük katkı sağlamıştır. Ele aldığı bu konuları Türk siyasal hayatının buhranlı dönemlerinde irdelemesi onun fikir çizgisini ortaya koymuştur. Nitekim bilindiği ve çalışmada değinildiği üzere Başgil, tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş dönemi, DP dönemi ile 27 Mayıs Darbesi'ne tanıklık etmiş ve düşüncelerini fikirlerini bu dönemler içerisinde dile getirmiştir.

Türk siyasal hayatında bilindiği üzere 1923-1950 yılları arası tek parti dönemi olarak adlandırılmaktadır. Özellikle 1923-1944 yılları arasın tek parti yönetiminin baskılarının yoğun olarak yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde tek parti yönetimini elinde tutan “kurucu seçkinler (elitler)” belirledikleri söylemin dışında bir fikre kapalı olmuş, siyaseti ve toplumu kendi düşünceleri çerçevesinde dizayna girişmişlerdir.

1929 yılından eğitimini tamamlayarak Fransa'dan ülkeye dönen Başgil, gördüğü manzara karşısında tutumunu netleştirmek adına çalışmalarına başlamıştır. Başgil tek parti yönetiminin olanak tanıdığı “özgürlükler” çerçevesinde çalışmalarını şekillendirmek mecburiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla Başgil için 1933-1944 arası dönem “izâh, telkin ve bilgilendirme” dönemi olarak kalmıştır. Çalışmada da bu seyir izlenmiştir. Nitekim yukarıda kısaca değinilen ve çalışmada genişçe bahsedilen tek parti yönetiminin baskıcı politikalarının altında, Başgil'den daha özgürlükçü bir söylem takınmasını beklemek zordur. Başgil bu dönemde ele aldığı anayasal ve siyasal bağlamdaki konuları, literatürdeki kavramsal bağlamdaki anlamları ile ele almış ve çalışmalarında yer vermiştir. Bunu yaparken de daha çok yurtdışı örnekleri üzerinde durmuş ve literatürdeki önde gelen düşünürlerin görüşlerini belirtmekle yetinmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın son bulması neticesinde baskıcı devletlerin yerini daha çok özgürlük yanlısı devletlerin alması dünya konjonktürünü değiştirmiştir. Bu değişimlerin Türkiye'ye yansımaları olmuştur ve tek parti yönetimini elinde tutan elitler söylemlerini yumuşatmaya başlamıştır. Bu yumuşatma Başgil'in

söylemlerinde de etkili olmuştur. Nitekim Başgil, biraz olsun rahatlayan ortamda düşüncelerini konferanslarda, köşe yazılarında ve makalelerinde ele almaya başlamıştır.

Başgil için rahatlayan ortam artık “tenkit ve mücadele” döneminin bir başlangıcıdır. Başgil tenkit ve mücadele döneminde literatürde en çok tartışılan insan hakları, demokrasi, din ve laiklik ve 1924 Anayasası konularında fikirlerini kalemini kısıtlamadan ele almıştır. Bir önceki dönemde ızahatta bulunduğu fikir ve düşüncelerini pratikle bağdaştıracak şekilde çalışmalar ve söylemler ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu bu söylem elitlerin ve elitlerin görüşlerini sahiplenenlerin dikkatlerini çekmiş ve Başgil’e karşı söylem oluşturmalarına sebebiyet vermiştir.

Tek parti yönetiminin varlığının artık mümkün olmayacağını belirlemesi üzere yeni siyasal partiler ortaya çıkmış ve bunlardan Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geçmiştir. Ali Fuad Başgil, demokrasinin tam olarak tesisi noktasında bu gidişi uygun bulmaktadır ve serbest seçimlerle iktidarı ele geçiren Demokrat Parti’yi demokrasinin tesisi için bir şans olarak görmekteydi. Demokrat Parti’nin sahip olduğu bazı söylemlerle benzer söylemlere sahip olan Başgil, bu noktada tek parti yönetimi ve sonrası dönem için düşüncelerinde kırılma yaşadığı ve döneme göre değiştiği eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin ne kadarı doğru ne kadarı doğru olmadığı okuyuculara sunulmaya çalışılmıştır.

Yönetici seçkinlerin iktidarı serbest seçimlerle ele geçirmenin mümkün olmadığını görmesi üzerine Demokrat Parti iktidarını devirmek adına girişimlerde bulunmuşlardır. Nitekim 27 Mayıs darbesine gidilen sürece çok yakından tanıklık eden Başgil’in anılarından buna ulaşmak mümkündür. Başgil’e göre darbeye gidilen süreçte, basın, bazı üniversite hocaları, CHP yöneticileri ve askerler etkili olmuştur. Darbeyi planlayan ve şartların darbe yapılmayı gerektirecek yönde-ki Başgil hiçbir koşulda darbe yapılmasını onaylamamaktadır- çalışmalar yapan bu grup Başgil tarafından çalışmalarında ele alınmıştır.

Başgil'e göre 27 Mayıs Darbesi'ne gidilen süreçte Demokrat Parti'nin de hataları yok değildir. Çalışmada da belirtildiği üzere Başgil, DP yöneticileri görüşmüştür ve onlara gördüğü tehlikenin haberini vererek tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir. Fakat DP yöneticileri Başgil'in düşüncelerini dikkate almayarak darbeye gidilen süreçte tedbir almamıştır ve darbe gerçekleşmiştir.

Başgil'in darbenin ardından söylemlerinde değişiklik gözlemlenmemiştir. Darbeyi gerçekleştirenlerin yeni bir anayasa yapımına ilişkin söylemleri Başgil'i harekete geçirerek, ülke koşullarına en uygun anayasanın mahiyetinin ne olması gerektiğine ilişkin yazıları gazetelerde yer bulmuştur. Başgil'in görüşlerini dikkate almayan yönetici elitler 1961 Anayasası'nı belirledikleri anayasa komisyonlarının neticesinde yaparak yürürlüğe koymuşlardır.

27 Mayıs Darbesi sonrası üniversite öğretim üyeliğinden uzaklaştırılan Başgil, görevinin iade edilmesine rağmen dönmeme kararı almıştır. Başgil, gazetelerde köşe yazıları yazarak dönemin genel durumu hakkında analizler yapmıştır ve AP tarafından gelen teklif üzerine siyasete girme kararı alarak Samsun'dan senatör seçilmiştir.

Aktif siyasete giren ve senatör olan Başgil, cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiştir. Fakat yönetici seçkinler kendi belirledikleri adayın cumhurbaşkanı olmasını istemelerinden ötürü Başgil'i hayatı ile tehdit ederek adaylıktan çekilmeye zorlamışlardır. Başgil de ülke menfaatini düşünerek bir daha darbe yapılmasına sebep olmamak adına istifa etmiştir.

Çalkantılı dönemlere tanıklık eden ve bu dönemde fikir beyanından kaçınmayan Başgil, günümüzde de halen tartışılan din, laiklik, anayasa, demokrasi, özgürlük konularındaki görüşleriyle farklı bir perspektiften bakabilmeyi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 11. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği:1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 55-72.
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, S. (2000). Pozitivist Hukuk Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Refleksiyon. *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1-2), 257-274.
- Atılğan, G., Aytekin, E.A., (2012). *Siyaset Bilimi*. 2. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Armağan, M. (2015). *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri*. 6. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, H. (2005). Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar. *Doğu Batı Dergisi*, (7), 63-87.
- Aşçı, A. (2000). *Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Ateş, Y. N. (1994). *TC'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ateş, E. A. (2009). Léon Duguit and Ali Fuad Başgil: the Case of Influence of the French Republic Law over the Turkish Constitution Law. *International Journal of Turcologia*, 4(7), 22-47.
- Atılğan, G., Aytekin, E.A., (2012). *Siyaset Bilimi*. 2. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Ayazoğlu, B. (2012). Ali Fuat Başgil'e Göre Türkçe ve Hukuk Dili, *Türk Edebiyatı Dergisi*, 40(463), 10-14.

- Aybars, E. (1982). *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aysal, N. (2009). Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”. *Atatürk Yolu Dergisi*, (44), 581-625.
- Başgil, F. A. (1935). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. İstanbul: Selamet Matbaası.
- Başgil, F. A. (23 Eylül 1945). “Hâkim ve Siyaset”, *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (19 Mart 1946). “Hürriyet Nedir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (19 Nisan 1946). “Demokrasi Nedir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (20 Aralık 1946). “Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksiklikleri”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (24 Aralık 1946). “Son Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksikleri Nelerdir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (1946). Demokrasi ve Müsavat. Akademi Mecmuası, Sayı 1(3), 1-3.
- Başgil, F. A. (1 Ocak 1947). “Seçim Kanunu: Milletvekilleri Seçim Kanunu, Seçim İşlerinde Dürüstlüğü Temin Etmiş midir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (18 Ocak 1947). “Seçimlerde Alen lik”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (29 Ocak 1947). “Seçim Sistemimizin Islahı İçin”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (15 şubat 1947). “Seçim Mazbatalarının Tetkiki İşi”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (23 şubat 1947). “Seçim İhtilaflarının Halli Meselesi” *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (4 Mart 1947). “Seçim ihtilaflarının Halli Meselesi: Yüksek Seçim Mahkemesi”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (1 Haziran 1947). “İnsan Hakları Fikri”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (6 Haziran 1947). “İnsan Hakları Nelerdir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (13 Haziran 1947). “İnsan Hakları ve Hususî Hayat”, *Vatan Gazetesi*.

- Başgil, F. A. (17 Haziran 1947). “İnsan Hakları, Devlet Salâhiyetlerinden Hangisini Hudutlar”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (27 Temmuz 1947). “Anayasa Meseleleri: Ali Fuad Başgil Fikirlerini Anlatıyor”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (Ağustos 1947). “Fikir Hayatımız: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, *Yeniden Doğuş Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (17 Eylül 1947). “Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta: Hükûmet Değiştirmelerinde Meclisin İçtimaa Davet Olunması Lâzım mıdır?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (21 Eylül 1947). “Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta, II: Türkiye Anayasasının Hükûmet Sistemi ve Siyasî Bünyesi”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (25 Eylül 1947). “Devlet Hukukumuzda Aydınlatılması Gereken Bir Nokta, III: Türkiye’de Meclis Hükûmeti Sisteminin Kuruluşu”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (16 Ocak 1949). “Anayasamız, Niçin Tadile Muhtaçtır?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (20 Ocak 1949). “Anayasamızın Değiştirilmesinde Zarûret Vardır”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (19 Haziran 1949). “Demokrat Parti’nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (20 Haziran 1949). “Demokrat Parti’nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Anayasa Hangi Noktalarında ve Ne Yolda Tadil Edilmelidir?”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (21 Haziran 1949). “Demokrat Parti’nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Kuvvetler Muvazenesi ve İkinci Meclis”, *Vatan Gazetesi*.

- Başgil, F. A. (22 Haziran 1949). “Demokrat Parti’nin 1949 Kongresi Münasebetiyle: Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler: Kuvvetler Muvazenesi ve Devlet Reisliği”, *Vatan Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (1949). Demokrasi ve Mekteplerimiz, *Hür Fikirler Mecdûası*, 1(10), 391-400.
- Başgil, F. A. (17 Mayıs 1950). “Din Hürriyeti ve Lâiklik Mevzûu Üzerinde Düşünceler”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (20 Mayıs 1950). “Din ve Hayattaki Rolü”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (24 Mayıs 1950). “Din Mefhumunun Unsurları ve Din Hürriyeti”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (27 Mayıs 1950). “Din Hürriyeti Fikrinden Doğan Haklar”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (31 Mayıs 1950). “Din Hürriyetinin Hududu”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (3 Haziran 1950). “Din Hürriyetinin Düşmanları”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (7 Haziran 1950). “Lâiklik nedir?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (10 Haziran 1950). “Devlet İçinde Din Sistemi ve Lâiklik”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (17 Haziran 1950). “Türkiye’de Lâiklik Namına İnkâr Edilen Haklar”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (30 Ekim 1950). “Mekteplerde Mecburî Din Dersleri Mes’alesi”, *Zafer Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (5 Kasım 1950). “Mekteplerde Mecburi Din Dersi ve Vicdan Mes’alesi”, *Zafer Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (18 Nisan 1956). “Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Korunması Meselesi ve Anayasamız”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (19 Nisan 1956). “Demokraside Nazâriyat ile Filiyat Tezatları”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (20 Nisan 1956). “Anayasamız Eksik ve Sakattır”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (21 Nisan 1956). “Anayasa Teminatı”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (22 Nisan 1956). “İktidar Karşısında Hak ve Hürriyetlerimiz”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (23 Nisan 1956). “Meclisin Teşriî Selâhiyeti”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (24 Nisan 1956). “Bir Anayasa Mahkememiz Mevcut Olsaydı”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (25 Nisan 1956). “Bugünkü Anayasa Karşısında Ne yapmalıyız”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (26 Nisan 1956). “Anayasayı Değiştirecek Organ Meselesi”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (27 Nisan 1956). “Anayasamızda Nelerin Değişmesi Lâzımdır”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (28 Nisan 1956). “Anayasamızda Yer Alması Gereken Müesseseler”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (29 Nisan 1956). “İkinci Meclis ve Anayasa Mahkemesi”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (30 Nisan 1956). “Anayasamız ve Murâkâbe”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (1 Mayıs 1956). “Anayasamız Bahsinde Son Söz”, *Son Posta Gazetesi*.

Başgil, F. A. (23 Haziran 1960). “27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik Komitesi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (25 Haziran 1960). “Daha İyi İyinin Düşmanıdır”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (27 Haziran 1960). “Eski Anayasanın Temel Prensipleri”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (29 Haziran 1960). “Yeni Anayasa Yapılırken Din ve Vicdan Hürriyeti”
Yeni Sabah Gazetesi.

Başgil, F. A. (4 Temmuz 1960). “Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti ve Lâyetlik Prensibi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (6 Temmuz 1960). “Bizde ‘Din ve Vicdan Hürriyeti’ Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (9 Temmuz 1960). “Lâyetlik Anayasa’ya Tarif Olarak Girmelidir”,
Yeni Sabah Gazetesi.

Başgil, F. A. (11 Temmuz 1960). “Millî Birlik Hükûmeti’nin İki Büyük Tarihi Vazifesi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (28 Temmuz 1960). “Din Hürriyeti ve Lâyetlik Prensibi Yeni Anayasada Nasıl İfade Edilmelidir?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (4 Ağustos 1960). “Millî Birlik Hükûmeti’nin siyasî ve İctimâî Durumu”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (9 Eylül 1960). “Fikrî Namusluluk”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (30 Ekim 1960). “Anayasa Nasıl Bir Kanundur?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (2 Kasım 1960). “Anayasa Bir İctimâî Sulh Misâkıdır”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (3 Kasım 1960). “Anayasa Kimin Tarafından ve Nasıl Yapılır?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (7 Kasım 1960). “Demokratik Anayasa ve İki Şartı”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (11 Kasım 1960). “Türkiyemizin Yeni Anayasası Nasıl Yapılıp Kanunlaşmalıdır?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

Başgil, F. A. (13 Kasım 1960). “Anayasa ve Kurucu Meclis”, *Yeni Sabah Gazetesi*.

- Başgil, F. A. (14 Kasım 1960). “Bugünkü İç Siyasî Durumda Kurucu Meclis Nasıl Seçilebilir?”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (18 Kasım 1960). “Yeni Kurucu Meclis Bahsi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (20 Kasım 1960). “Kurucu Meclis Hakkındaki Düşüncelerimin Hulâsası”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (22 Kasım 1960). “Kurucu Meclis Hakkında Geçici Anayasaya İlavesi Lüzumlu Ek Maddeler”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (21 Aralık 1960). “Türkiyemiz Hukukunda Anayasaya Aykırı Kanun Meselesi”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (24 Aralık 1960). “Anayasaya Aykırı Kanun Yapma Fiilinin Hukukî Mâhiyeti”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (29 Aralık 1960). “Bizde Kanunların Anayasaya Aykırılığı İddiasının Hukukî Mesnedi Yoktur Diyenlerin Dayandıkları Esaslar”, *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Başgil, F. A. (1962). *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (2007). *Ord. Prof. Dr. Başgil'den Mektuplar*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Başgil, F. A. (2008). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, İstanbul, Kubbealtı Yayınevi.
- Başer, B. (2011). *Ali Fuat Başgil'de Demokrasi ve Laiklik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Başgil, F. A. (2012a). *Yakın Maziden Hatıra Kırıntıları*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (2012b). *Türkçe Meselesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (2013). *Gençlerle Başbaşa*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (2014a). *Konferanslar Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (2014b). *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: Yağmur Yayınları.

- Başgil, F. A. (2014c). *Demokrasi Yolunda*, İstanbul, Yağmur Yayınları.
- Başgil, F. A. (t.y.). İrtica Yaygarası. *Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birinci, K. B. (2007). *Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri, *History Studies*, 3(1).
- Celâl, M., Katoğlu, M., Özdemir, H., Tuncay, M., Koçak, M., Ödekan, A., Boratav, K. (1995). *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cevizci, A. (Ed.). (2006). *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 5, Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Cinisli, R. (2001). Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'nın 30. Yılı Ord. Prof. Ali Fuad Başgil'i Anma Toplantısı'ndaki Konuşma, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 1(30), 12-17.
- Çağan, K. (E.). (2005). *Entelektüel ve İktidar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Çam, E. (1998). *Siyaset Bilimine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Çetin, H. (2001). Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(12), 201-211.
- Dâver, B. (1969). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Devrim, H., Araz, N., Gezgin, N., Kazancı, A., Devrim, G., (Ed.). (1974). *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kaynak Kitaplar Basım, Yayın.
- Dölen, E. (2010). *Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, M. Z. (2005). Türkiye'de Aydın-İktidar İlişkisi. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 275-295.
- Dursun, D. (2001). *27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Şehir Yayınları.

- Dursun, D. (2005). Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 175-196.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (Özbudun E. Çev.), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erdem, E. (2015). Jön Türkler'den Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi ve Kurumsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), 5-20.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Erozan, H. B. (2005). *Producing Obedience: Law Professor and Turkish State*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Minnesota, Minnesota.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasal Demokrasi*, 7. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gencer, İ. A. ve Arslan, A. (2004). *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*. Ankara: Ayyıldız Yayınevi.
- Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Goloğlu, M. (2009). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Goloğlu, M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökalp, M. (1963). *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Âli: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, Ankara: Santral Yayınevi.

- Gönenç, L. (2007). Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında, Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56 (1), 145-168.
- Gözler, K. (1999). *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2011a). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. 11. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2011b). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt 2, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, Ş. A. ve Sezgin, Z. (1957). *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane Defterleri*. Cilt 2, (B. Baysal, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyaseti'nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi* (14), 36-66.
- Gülener, S. (2012). *Anayasa Yargısı-Parlamento İlişkileri Ekseninde Türk Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Meşruluk Sorunu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Günay, D. (1999). Medreseden Üniversiteye Trajik Bir Yolculuk. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, (26), 4-46.
- Güriz, A. (1999). *Hukuk Felsefesi*, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hakyemez, Ş. Y. (2003). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 69-91.
- Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. Bayram, Çev.), 4. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

- Heywood, A. (2012). *Siyaset*, 6. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*, 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Işık, İ. (2004). *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara: Elvan Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, Y. A. (2009). *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. Bursa: Dora Yayınları.
- Kapani, M. (2001). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karatepe, Ş. (1997). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*, 4. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (2007). *Türk Siyasi Tarihi*. Ankara: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2012). *Türk Siyasi Tarihi; Siyasal Sistemin Evrimi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, V. (2013). Ali Fuat Başgil’in Gençlerle Başbaşa’sı Bağlamında Gençlik-Başarı İlişkisi Üzerine Bazı Mülahazalar. *İdarecenin Sesi Dergisi*, 155, 42-43.
- Keyman, S. (1978). Hukuk Tarihi Felsefesi ve Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 35(1-4), 17-56.
- Kocatürk, U. (1984). Atatürk’ün Üniversite Reformları ile İlgili Notları. *Atam Dergisi*, 1(1), 1.
- Koçak, C. (2001). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef. *Modern Türkiye’de Siyasal düşünce: Kemalizm*, (6) içinde (119-137). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Mazıcı, N. (1984). *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*. İstanbul: Dilmen Yayınevi.
- Nuhoğlu, Y. H. (1993). Darülfünun, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öktem, N. (1995). *Sosyoloji ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınevi.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1-4), 23-51.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2013). *Türk Anayasa Hukuku*, 15. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçelik, S. A. (1992). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 128-130.
- Parla, T. (1986). *Demokrasi, Partiler, Anayasalar ve Türkiye’nin Siyasi Rejimi*. İstanbul: Onur Yayınları.
- Parla, T. (1991). *Türkiye’de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (2002). *Türkiye’de Anayasalar*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Payaslı, V. (2014). Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28), 175-197.
- Roskin, G. M., Cord, R. L., Jones, W. S., (2013). *Siyaset Bilimi*. Çev: Atilla Yayla, 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

- Söğütü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiyesi'nde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 49-68.
- Surlu, Ö. A. (2009). Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(3-4).
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa 1961-1982*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 20. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekeli, İ. (Ed.). (2007). Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol (24). Ankara: Tüba Yayınları.
- Toker, M. (1960). Bir İnanç Meselesi, *Akis Dergisi*, 18(309), 7-9.
- Tunaya, Z. T. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tunçay, M., Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay A. (Ed.). (2002). *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)(7)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut.
- Uzun, H. (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9 (20-21), 233-271.
- Wacks, R. (2014). *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, 3. Baskı, (E. Arıkan, çev.). İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Yalman, E. A. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 1 (1888-1918)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yetim, F. (2014). Liberal Muhafazakârlık ve Düşünsel Tutarlılık Ekseninde Farklı Bir Türkiye Entelektüeli: Ali Fuat Başgil, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 39(10), 61-71.
- Yılmaz, E. (2008). *Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*, İstanbul: Birey Yayınları.
- Yılmaz, F. (2012). *Türk Anayasa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yükseliman, N. (2002). *Türk Basınında Parti Devlet Bütünleşmesi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Zâim, S. (2005). Ali Fuad Başgil. Hayatlarıyla Yol Gösterenler (1. Baskı) içinde (9-27). İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Zürcher, J. E. (2003). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, J. E. (2012). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 27. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, (2012). 5.10.2015.
http://geyvealifuatbasgil.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/54/03/972986/icerikler/icerikler/ali-fuat-basgil-kimdir_32921.html
- www.turkhukukkurumu.org.tr (02.01.2017).
- www.tdk.gov.tr (11.02.2016).

EKLER

Sahife: 1636

(Resmî Gazete)

1 TEMMUZ 1960

O GÜNLERİN FEVKALÂDELİKLERİ DOLAYISIYLA RESMÎ GAZETE'YE G İ R M İ Y E N Y A Y I N L A R

27 Mayıs 1960 tarihinde Ankara Radyosundan Kur. Alb. Alparslan Türkeş tarafından okunmuştur

Dün gece yarısından itibaren bütün Türkiye'de Silâhlı Kuvvetlerimiz memleketin idaresini ele almıştır. Bu hareket Silâhlı Kuvvetlerimizin müsterek işbirliği sayesinde kansız başarılmıştır. Sevgili vatandaşlarımızın sükun içinde bulunmaları ve sokağa çıkılmaması rica olunur.

Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Türk Milletine hitaben 27 Mayıs 1960 tarihinde saat 16.00 da Ankara Radyosundaki konuşması

Türkiye'de iktidarda bulunan Demokrat Partinin takip etmekte olduğu hırslı politika, memleketin bütünlüğünü tehdit eden korkunç bir afet halini almak üzere bulunmasından dolayı, Türk Silâhlı Kuvvetleri müdahalede bulunmak lüzumunu hissetmiş ve Hükümet idaresini bugün 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren ele almıştır.

Memleket işlerini geçici olarak tedvir etmek üzere de bir Millî Birlik Komitesi kurulmuştur. Bu Komitenin Reisi Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel'dir.

Sayın Orgeneral Cemal Gürsel'in konuşmasını veriyoruz :

«Aziz Türk Milleti, bir aydan beri memlekette cereyan eden ve milleti süratle korkunç buhranlara sürükleyen hâdiseleri biliyorsunuz. Bu gidişin memleketi kanlı bir kardeş kavgasına da götürmekte olduğunu her aklı başında vatandaşın takdir edeceğine kanım.

Dünya ahvali her gün biraz daha kötüye doğru giderken vatanımızın bu şursuz politika ihtirası yüzünden maddeten ve mânen perişanlığa sürüklenmesi vicdan sahibi bütün vatandaşları diltün ettiğine de kanım. Bu hal nereye kadar gidecek ve bu feci akibete hissiz ve alakasız, seyirci mi kalmak lâzım? İşte vatandaşlarım, bu ahvali ıstırap içinde aylardanberi düşündüm ve bu zevata çıkar yolları gösterdim. Fakat onlar kapıldıkları politika ihtiraslarının şuurlarına verdiği bozukluklar dolayısıyla dinlemediler ve işi zorla yürütmek sevdasına düştüler. Çıkarılan kanunlar, takip edilen hareketler Türk Milletini zincire vurmak kasdında olduklarını gösteriyor. Bu asırda böyle bir idarenin, böyle bir hareketin olabileceğini tasavvur etmek Türk Milletini hissiz bir sürü olarak kabul etmek demektir. Hayır vatandaşlar, Türk Milleti hissiz bir sürü değil belki bir çoğu okuma yazma bilmez ânanevi bir istiyakla daha çok okumuş yazmış memleketlerden daha çok fikri selime, aklı selime, vicdana ve vekara sahiptir. İşte bu düşünce ve mülâhazalarla bu feci gidişe son vermeye karar verdim ve Devletin idaresine el koydum. Derhal bütün vatandaşlara sunu ifade etmek isterim ki asla bir diktatörlük hevesinde değilim. Bütün emelim süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak ve Devletin idaresini milletin iradesine terketmektir.

Bana inanınız ve güveniniz. Bütün milletin benimle beraber olduğuna inanıyorum. Birçok menfaatperestler, midisini ve vicdanını paraya bağlamış olanlar, bu harekete karşı şer veya bir teşebbüste bulunabilirler. Bunlara karşı asla müsamaha edilmeyeceğini bütün vatandaşlarıma temin ederim. Kötü ruhlu olanlardan bile memleketin bu nazik ânında biraz olsun vicdanlarını harekete getirerek çalışmalarımıza yardım etmeseler bile engel olmalarını isterim.

28 Mayıs 1960

Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tesbit ettiği esaslar

Millî Birlik Komitesi ve Türk Silâhlı Kuvvetler Başkumandanlığı tarafından yeni bir Anayasa ön projesi hazırlamak üzere Ankara'ya çağrılarak görevlendirilmiş olan İstanbul Üniversitesi Rektörü ve Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Örd. Profesörü Sıddık Sami Onar, İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Profesörü Naci Şensoy, İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Örd. Profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Profesörü Hüseyin Nâzi Kubah, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Ragıp Sarıncı, İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Profesörü Tarek Zafer Tunaya, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Doçenti İsmet Giritli'den kurulmuş olan Komisyon, Rektör Sıddık Sami Onar'ın Başkanlığında toplanarak aşağıdaki esasları tesbit etmiş ve Millî Birlik Komitesi Başkanına sunmuştur.

Bu Rapor şudur :

«Bugün içinde bulunduğumuz durumu âdil ve siyasi bir hükümet derbisi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlâk, âmme menfaati ve âmme hizmeti fikrini temsil etmesi ve âmme haklarının korunması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerdenberi bu mahiyetini kaybetmiş şahsî nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatinı temsil eden maddî bir kuvvet haline gelmiştir. Heyşeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzım gelen Devlet kudreti bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuk vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki, siyasi kudret asıl Devlet kudreti olan ordusu ile, adliyesi ve baroları ile vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile, üniversiteleri ile, umumi efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal müesseseler ve kuvvetleri ile her türlü mânevî bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin Dünya Devletler Camiasında Medenî bir Devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk İnkılaplarına karşı düşman durumuna düşmüştür. Vatandaşlara, muhalefete, memurlara, basına yapılan tavizlik, üniversite gençliğine ve üniversitenin 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hocalarına ve büyük bir istikbal vad ederek yetişmiş ve yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcılarına taleplerine karşı harekete geçmiştir. Söyle ki: Kendi menfaat ve ihtirasına bağlanmayı kabul ederek meslek ve vazife şuurunu ve bunun külsiyetini kaybeden bir takım idare âmirlerini ve polisleri veya polis kuyafetine sokulmuş meçhul kimseleri üniversiteye saldırmıştır. Her bir hukuk ve idare ilminin ve hukuka bağlı Devlet rejiminin kabul etmeyeceği sahalarda silah kullanarak masum üniversite gençlerinin ölümüne ağır yaralanmasına ve bir kısmına sakat kalmasına sebep olmuştur. Talebesini korumak ve vazifesini görmek isteyen üniversite hocalarını, dâkanlarını ve rektörünü dövdürmüş, yerlerde sürüklemiş ve yaralamış ve bunlara medenî bir memlekette en kötü insanlara yapılmıyacak muameleleri yaptırarak suretyle siyasi nüfuzunu devam ettireceğini zan ettirmişti.

Hak ve hukukla, Devlet fikri ile hiç bir alakası olmayan bu gibi hareketleri yaptırarak bir zümre, artık sosyal bir müesseseye sayılamazdı. Hükümet şeklindeki bu teşekkül gerçekte sosyal bir müesseseye vasfını kaybetmiş bulunuyordu. Bu vaka hükümetin sosyal ve Millî bir müesseseye olmaktan çıkarak şahsî bir nüfuz ve ihtiras aleti haline gelmiş bulunduğunu göstermektedir.

(Devamı 10541 sayılı Resmî Gazete'de)

Başbakanlık Devlet Matbaası

O GÜNLERİN FEVKALADELİKLERİ DOLAYISIYLA RESMÎ GAZETE'YE G İ R M İ Y E N Y A Y I N L A R

Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tesbit ettiği esaslar

(Baştarafı 10540 sayılı Resmî Gazete'de)

Mesruiyet bakımından da durum aynıdır: Bir hükûmetin mesruiyeti sadece menşinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da kendisini bu mevkie getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür. İktidatı hükûmet ve sivasî iktidat bir taraftan Anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkartır ve bunlara dayanarak suretiyle Anayasayı ihlâl etmiştir. Kanunsuz idareatta bulunmuştur. Diğer taraftan, hükûmetin bir muvazaa sükûn ve huzur âmilî olması gerekli olduğu halde, hükûmet, Devlet müesseselerinin politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları bir birine düşürmek halka ve dış âleme karşı bunları kötüleriyle bir anarşi âmilî haline getirmek suretiyle mesruiyetini de kaybetmiştir.

Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de sivasî iktidat tarafından hakikî bir teşri organı olmaktan çıkarılarak şahıs ve zümre menfaatinin hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretiyle bütün münafesih hale gelmiştir.

Böyle bir durum karşısında Devletin ordusu, idareci ve her çeşit müesseseleri, kendilerine temel olacak Devlet fikrini temsil etmek vâsıfı ve ad: geçen müesseseler arasında muvazaa âmilî olarak hüviyetini kaybetmiş ve böylece eski iktidat sivasî kudretini çoktan kaybetmiş bulunuyordu. İşte bugün ve bu sebeplerle Devlet müesseselerinin, ilimî müesseseleri, sivasî kudreti ve meşru hükûmeti yeniden kurmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Milli Birlik Komitesi hareketini, yani, Devlet müesseseleri ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı bir birine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hale koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlik temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz.

Bu durum karşısında ilk olarak alınması gereken iki tedbir vardır:

Birincisi: Âmmen hizmetlerini gerçekleştiren istenilen ve millette özlünen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, âmmen menfaatinin gözetilecek fiilî ve geçici bir hükûmet kurarak idareyi devam ettirmek.

İkincisi: Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir Hukuk Devletinin gerçekleştirilmesini sağlayacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin ederek bir Anayasa hazırlamak, ayrıca milletin gerçek iradesinin izharını imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak sivasî kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek.

Kısa bir zaman zarfında başlatılacak bu hazırlıktan sonra seçicilerle demokratik müesseseler vücûda getirilecek ve hukuk devleti yeniden gerçek ve tam mânâsıyla kurulmuş olacaktır. İşte Komisyonumuz bu Anayasayı hazırlamak üzere vazifeye çağırılmıştır. Bu, bir ön-proje olacaktır. Bu vazifeyi en büyük ve şerefli bir millet, memleket ve meşek vazifesi olarak büyük bir gevkle geceli gündüzlü çalışmakla yerine getireceğiz.

Komisyonumuz ilk olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde davet edilen görevli öğretim üyeleri ile Ankara Üniversitesinden davet edilecek öğretim üyelerinden mürekkep bir hazırlayıcı küçük komisyon olarak çalışacak, hazırlayacağı projeyi Temyiz, Devlet Şurası, Divan Muhasebatı sekteri kaza hakimleri gibi, en yüksek kaza müesseselerinden, bâsından, barolardan ve benzeri sosyal müesseselerle mütehasaslardan meydana getirilecek daha geniş bir heyetin ve Milli Birlik Komitesi tarafından kurulacak Hükûmetin tetkikine arz edecektir. Bu Anayasa projesinin hukukî şeklini alması için takip edilecek usul de, ayrıca tesbit edilerek umumî efkârâ arz olunacaktır.

Müstakbel Anayasamızın, hakikî hukuk Devleti fikrini gerçekleştirmesi, insan şeref ve hâkimiyetini, fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da teminat altına alması, Devlet organlarını, sosyal müesseselerini kuran ve koruyan bir muvazaa âmilî olması, kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlayacak müesseselere yer vermesi, bunun için de iktidarı teşkil eden bir meclis çoğunluğunun, meşru hak ve yetkilerini aşarak, yarının iktidarı olabilecek bir meclis azınlığını ezememesi, demokrasinin en eşaşı varlık şartı olan sivasî hayatı fecce uğratmaması için gerekli bütün esasları ihtiva etmesi lâzımdır.

Bu prensipler üzerinde komisyon üyeleri kendi aralarında olduğu gibi, Milli Birlik Komitesi Başkanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Sayın Başkumandanlığı ile tamamen mütefikler.

28 Mayıs 1960

Başkan İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Süddik Sami ONAR	Üye İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Prof. Naci ŞENSOY	Üye İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ord. Prof. Hüfza Velidet VELİDEDEOĞLU	Üye İstanbul Hukuk Fakültesi Anayasa Prof. Hüseyin Nail KUBALI
Üye İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Prof. Ragıp SARICA	Üye İstanbul Hukuk Fakültesi Anayasa Prof. Tariq Zafer TUNAYA	Üye İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Doçenti İsmet GİRİTLİ	

Yeni Kabine ilk toplantısını yaptı

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 10 da Başvekalette Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel'in Başkanlığında yeni Kabine ilk toplantısını yapmıştır.

Bu toplantıda:

- a) Muhterem vatandaşlarımızın demokratik nizamlar çerçevesi dahilinde maddî ve mânevî istirahatata kavuşturulmaları için gerekli tedbirlerin süratle alınmasına, partili veya partisiz herkesi eşit hak ve muamelelere tabi tutulmasına,
- b) Herhangi üzücü bir hâdiseye sebep olacak kardeş münakaşa ve mücadelesine mâni olmak maksadıyla parti faaliyetlerine şimdilik katıyetle müsaade edilmemesine,
- c) İspat hakkını tâğ-eden veya zımnî kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hürriyetleri tahdit eden kanun ve hükümlerin tâğvına ve bu konuda Adliye Vekâletinin kısa zamanda gerekli bazarlıkları yapmasına,
- d) İktisadî ve mali durumun süratle ıslahı ve vatandaşın geçim şartlarının süratle kolaylaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına,
- e) Devletin evvelce yabancı devletlere karşı girişmiş bulunduğu sivasî, askerî, iktisadî ve mali bütün taahhütlerini muteber sayılarak buna göre gerekli işlemlerin yapılmasına,
- f) Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleriyle dostça münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikasının temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve Vekiller vazifelerine başlamışlardır.

Başbakanlık Devlet Matbaası

T. C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Ekim 1336 - 1920

İdare ve yazı işleri için Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğüne müracaat olunur	14 HAZİRAN 1960 SALI	Sayı : 10525
---	-------------------------	--------------

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında

Geçici Kanun

Kanun No : 1

Kabul tarihi : 12/6/1960

BİRİNCİ BÖLÜM Genel Hükümler

İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk Milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlenmez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.

Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34 üncü maddesi ile «Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak» vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaş birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanunî vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir.

Madde 1 — Millî Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Millî Birlik Komitesine aittir.

Madde 2 — Millî Birlik Komitesi üyeleri kendi aralarında ve Türk Milleti huzurunda şu yeminle vazifeye başlarlar :

«Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdanî kanaatlerimden başka bir sınırla bağlanmaksızın kendimi Türk Milletine adanmış Vatanın ve Milletin mutluluğuna ve Milletin egemenliğine aykırı bir ükü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlıktan ayrılmıyacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatın üzerine and içerim.»

Madde 3 — Millî Birlik Komitesi, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanınca tâyin ve Komiteye tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.

Madde 4 — Millî Birlik Komitesi, Bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir.

Görevinden çıkarılan Bakanın yerine yenisini Devlet Başkanı tâyin eder.

Madde 5 — Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, Millet adına kullanılır.

Madde 6 — Sâkî Reiscumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulur.

Yüksek Adalet Divanı, Adli, İdari ve Askerî kazaya mensup Hâkimler arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan, sekiz asıl ve altı yedek üyeden kurulur.

Sankıların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir «Yüksek Soruşturma Kurulu» teşkil olunur.

Yüksek Soruşturma Kurulu, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan ile otuz üyeden kurulur bu Kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla belirlenir.

Yüksek Adalet Divanının Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile, Millî Birlik Komitesince tâyin edilir.

Yüksek Adalet Divanının kararları kesindir; ancak idam kararlarını infazı, kararın Millî Birlik Komitesince tasdikına bağlıdır.

Millî Birlik Komitesi üyeleri, bu üyelikten ayrılış olmaları bile, Yüksek Adalet Divanında, Yüksek Soruşturma Kurulunda ve Divan Savcılığında vazife alamazlar.

Yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, Divan Âliye altı bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır.

Madde 7 — Geçici kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kuruluna aittir.

Millî Birlik Komitesi üyelerinden her biri de geçici kanun teklif edebilir.

Madde 8 — Millî Birlik Komitesi genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevine başlaması ile, hukukî varlığını kaybeder ve kendiliğinden dağılır.

İKİNCİ BÖLÜM

Millî Birlik Komitesi

Madde 9 — Millî Birlik Komitesi, bu Kanunun altında imzası bulunan Başkan ve üyelerden kuruludur.

Madde 10 — Millî Birlik Komitesi üyeleri, kendi dilediğiyle Komite den çekilebilir; fakat ikinci maddede yazılı yemine ihanetleri mahkem hükmü ile sabit olmadıkça Komiteden çıkarılamaz.

Ek-3: Geçici Kanun 1

Madde 11 — Vatana ihanet, irtikâp, hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti sulistimal gibi şeref ve haysiyet kırıcı suçlardan veya adam öldürmekten mahkûm olanların veya kamu haklarından iskât edilmiş bulunanların Komite üyeliği düşer.

Madde 12 — Millî Birlik Komitesinin bir üyesi hakkında 10 ve 11 inci maddelerdeki suçlardan biri ile soruşturma açılabilmesi yahut bu üyenin tevkif edilmesi veya yargılanması için Millî Birlik Komitesi üyelerinin yedide altısının katılacağı toplantıda bulunan üyelerin beşte dördünün oyu ile karar verilir. Bir üye hakkında diğer suçlardan dolayı soruşturma yapılması ve bu üyenin yargılanması, Millî Birlik Komitesindeki görevinin sona ermesine bırakılır. Bu süre içinde zamanasını işlemez.

Madde 13 — Millî Birlik Komitesi üyeliği ile Devlet memurluğu aynı kışide ancak o'nun rızası ve Komitenin tasvibi ile birleşebilir.

Millî Birlik Komitesi üyelerinden yedide birinden fazlası Hükûmet merkezi dışında devamlı görev alamaz.

Madde 14 — Millî Birlik Komitesi müzakereleri, Komite içtüzüğü gereğince yapılır.

Madde 15 — Millî Birlik Komitesi Adl çoğunlukla aksine karar vermedikçe, Komitenin müzakereleri gizli yapılır ve müzakere ve kararları yayımlanamaz.

Madde 16 — Millî Birlik Komitesi Başkanının bulunmadığı Komite toplantılarına üyelerden her biri, soyadı alfabe sırasına göre, başkanlık eder. Başkanlık Kâtipliğini Komitenin en genç iki üyesi yapar.

Komite her üye bir oy sahibidir. Oylar eşit olursa, Başkanın bulunduğu tarafın oyuna uyulur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Devlet Başkanı

Madde 17 — Millî Birlik Komitesinin Başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulunun Başkanıdır.

Devlet Başkanı; hastalık, yurt dışına çıkma vesair sebeplerle vazifesi başında bulunmadığı zaman, kendisine Millî Birlik Komitesinin en yaşlı üyesi vekâlet eder. Bu vekil aynı süre içinde Millî Birlik Komitesine de Başkanlık eder.

Devlet Başkanının çekilmesi, ölümü vesair sebeplerle Başkanlık boşalırsa, yenisi seçilmeye kadar, Komitenin en yaşlı üyesi Devlet ve Millî Birlik Komitesi Başkanlıklarına vekâlet eder.

Yeni Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesi üyeleri arasında ve bu üyelerin yedide altısının katılacağı ilk toplantıda üçte iki çoğunlukla seçilir.

Devlet Başkanı aynı zamanda Başkumandır.

Madde 18 — Devlet Başkanı, Millî Birlik Komitesince kabul edilen geçici kanunları en geç yedi gün içinde ilân eder. İlânını uygun bulmadığı kanunları, tekrar görüşülmek üzere, bu husustaki gerekçe ile birlikte, Komiteye geri gönderir. Komite, bu geçici kanunu beşte dört çoğunlukla kabul ederse, Devlet Başkanı bunu en geç beş gün içinde ilân eder.

Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, hükümlülerin cezalarını, devamlı sakatlık veya yaşlılık gibi sebeplerden dolayı kaldırabilir veya hafifletebilir; ancak Devlet Başkanı bu yetkisini, devrilen iktidar zamanında işlenen siyasi suçlardan veya siyasi maksatlı katil ve müessir fiillerden veya görevi kötüye kullanma, irtikâp, nüfusun kötüye kullanılması suretiyle ve başka yollarla haksız servet yapmaktan hüküm giyenler hakkında kullanamaz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bakanlar Kurulu

Madde 19 — Her Bakan, Bakanlar Kuruluna güdülen genel siyasetten, Kurulun diğer üyeleri ile birlikte, sorumludur.

Her Bakan kendi yetkisi içindeki işlerin yürütülmesinden ve maliyetinin bu alandaki sınırları ve işlemlerinden sorumludur.

Madde 20 — İzni ve mazeretli olan bir Bakana, Bakanlar Kurulu üyelerinden biri Devlet Başkanına vekil tayin edilir. Ancak her Bakan kendi asıl vazifesinden başka, bir Bakanlığa vekâlet edebilir.

Madde 21 — Bakanlar, Millî Birlik Komitesi üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlardan seçilir.

Madde 22 — Bakanlar Kurulu, kanunların uygulamasını göstermek, yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere, içinde yeni hükümler bulunmak şartıyla, tüzükler çıkarır. Tüzükler Devlet Başkanının tasdik ve ilânı ile yürürlüğe girer.

Tüzüklerin kanuna aykırılığı iddia olunursa bunun çözümü yeri Millî Birlik Komitesidir.

Madde 23 — Millî Birlik Komitesi üyeleri, Bakanlar, Millî Birlik Komitesince kurulan «Yüksek Adalet Divanı» Hâkimleriyle Savcıları ve Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri, mali ve iktisadi konularda incelemelerde bulunmak üzere görev alanlar; görevlerine mal beyanı ile başlarlar ve görevlerinin sonunda, mal beyanı ile ayrılırlar.

Millî Birlik Komitesi ayrıca, lüzum gördüğü şahıslardan mal beyanı isteyebilir.

Madde 24 — 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasîye Kanununun 4 - 7, 9 - 25, 27 - 36, 38 - 40 inci maddeleri ile 41 inci maddesinin ikinci ve üçüncü cümleleri ve 42 - 50, 52, 61 - 67, 95, 102, 104 üncü maddeleri hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Eski iktidar mensuplarından, kendilerinin ve yakınlarının servetlerini meşrû yollardan edindiklerini mahkemede ispat edemeyenler hakkında Teşkilâtı Esasîye Kanununun 73 üncü maddesinde yazılı müsadere yasağı yürürlükten kaldırılmıştır.

Teşkilâtı Esasîye Kanununun yürürlükte kalmış olan hükümlerinin ve bu geçici kanunun hükümlerinden herhangi birinin değiştirilmesi veya kaldırılması, Millî Birlik Komitesi üyelerinin beşte birinin teklifi üzerine beşte dördünün oyu ile mümkündür.

Teşkilâtı Esasîye Kanununun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik yapılması hiç bir suretle teklif dahi edilemez.

Madde 25 — Millî Birlik Komitesince çıkarılan geçici kanunlar, yeni Anayasa'ya göre kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisince kaldırılmadıkça yürürlükte kalır.

Madde 26 — Bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlüktedir.

Millî Birlik Komitesince ve Bakanlar Kurulunca 27 Mayıs 1960 gününden başlayarak bu geçici kanunun yayımlanması tarihine kadar çıkarılmış olan kararnameler ve alınmış olan karar ve tedbirler muteber ve mer'lidir.

Madde 27 — Bu Kanunu Millî Birlik Komitesi yürütür.

12/6/1960

Millî Birlik Komitesi Başkanı	Üye	Üye
GÜRSEL Cemal	ACUNER Ekrem	AKKOYUNLU Fazıl
Üye	Üye	Üye
AKSOYOĞLU Refet	ATAKLI Mucip	BAŞTUĞ İrfan
Üye	Üye	Üye
BAYKAL Rifat	ÇELEBİ Emanullah	ER Ahmet
Üye	Üye	Üye
ERKANLI Orhan	ERSÜ Vehbi	ESİN Numan
Üye	Üye	Üye
GÜRSOYTEK Suphi	KABIBAY Orhan	KAPLAN Kadri
Üye	Üye	Üye
KAPLAN Mustafa	KARAMAN Suphi	KARAN Muzaffer
Üye	Üye	Üye
KARAVELİOĞLU Kâmil	KÖKSAL Osman	KÖSEOĞLU Münir
Üye	Üye	Üye
KUTYAK Fikret	KÜÇÜK Sami	MADANOĞLU Cemal
Üye	Üye	Üye
O'KAN Sezaî	ÖZDAĞ Muzaffer	ÖZDİLEK Fahri
Üye	Üye	Üye
ÖZGÜNEŞ Mehmet	ÖZGÜR Saihattin	ÖZKAYA Şükran
Üye	Üye	Üye
SOLMAZER İrfan	SOYUYÜCE Şejik	TAŞER Dündar
Üye	Üye	Üye
TUNÇKANAT Haydar	TÜRKES Alparslan	ULAY Sıtkı
Üye	Üye	Üye
YILDIZ Ahmet	YURDAKULER Muzaffer	